

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

MUHAMMED İZZET ed-DERVEZE'NİN et-TEFSİRÜ'L-HADÎS ADLI
ESERİNDE NÜZÛL SEBEPLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN:
ABDULHALİM ALPHAN

DANIŞMAN:
DOÇ. DR. ALİ AKAY

DİYARBAKIR – 2011

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

MUHAMMED İZZET ed-DERVEZE’NİN et-TEFSİRÜ’L-HADİS ADLI
ESERİNDE NÜZÛL SEBEPLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN:
ABDULHALİM ALPHAN

DANIŞMAN:
DOÇ. DR. ALİ AKAY

DİYARBAKIR – 2011

ÖZET

Bu çalışma, Muhammed İzzet ed-Derveze'nin et-Tefsiru'l-Hadîs adlı eserinde esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini konu edinmiştir.

Filistin asıllı ve Arap dünyasının fikir ve siyaset adamlarından biri olan Derveze, dönemin meşhur alimlerinden ders almış, çağdaş düşünürlerden oldukça faydalanmıştır. O dönemin fikir ve siyaset adamı olmanın yanı sıra bir müfessir ve tarihçidir. Kur'ân'ı ilk defa nüzûl sırasına göre tefsir ederek İslam dünyasında tefsire yeni bir bakış açısı getirmiştir.

Giriş bölümünde Derveze'nin hayatı, siyasi ve ilmi kişiliği, eserleri ve esbâb-ı nüzûl ilmi hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde Derveze'nin, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinde kullandığı metodu incelenmiştir. Rivâyetlerin kaynağı, kullandığı isnad ve sigaları ele alış şekli incelenmiştir.

İkinci bölümde, esbâb-ı nüzûl rivâyetleri değerlendirilmiştir. Bu rivâyetlerde husus ve umumun; Mekkî ve Medenî rivâyetlerin önemi incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, Derveze'nin, esbâb-ı nüzûl disiplinine katkıları ve eksik kalan yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tez sonuç bölümüyle son bulmuştur.

ABSTRACT

This work study has in the book of Muhammed İzzet ed-Derveze “et-Tefsir’u-l Hadis”.

Derveze was born in 1887 in the Palestine’s city Nablus. Derveze improved himself by taking lessons from famous scholars of his time and by reading contemporary and foreign thinker’s works. As an Arabian thinker, politician, commentator and historian, Derveze has brought a new perspective to the field of commentary in the world of İslam by commenting the Qoran according to the order of revelation first time.

This thesis consist of an introduction and three chapters.

In the introduction information has been given about Derveze’s life, his political and scientific personality, his works and the science of revelatory occasion.

In the first chapter, it has been examined the method used by Derveze on the narrations of revelatory occasions. And it has been examined Hi sources of narrations, and how used the sources and the chain of narrations and the terms, and how examined the narrations.

In the second chapter, it has been evaluated the narrations of revelatory occasions. In this evaluation, it has been examined the principles that considered by Derveze in the point of accepting the narrations, and the generalization of the words, and the importance of narrations of the Mekkî-Medenî.

In the third chapter, it has been criticized the narrations of revelatory occasions narrated by Derveze from point of positive and negative.

The thesis has ended with the chapter of conclusion.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

**Bu çalışma jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.**

Başkan :

Üye :

Üye :

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza**Enstitü Müdürü****Mühür**

ÖNSÖZ

Hamd âlemlerin Rabbine, salât ve selâm Peygamberimiz Muhammed Mustafa'ya, al ve ashabına olsun.

Kur'ân-ı Kerîm bizlere, Rabbimizden bir öğüt, gönüllere bir şifa, Mü'minlere bir hidayet ve rahmet için gelmiştir. O, Yüce Allah'ın yeryüzüne şeref veren kutsal kitabıdır. Bu öyle bir kitaptır ki, insanlar ancak onun gösterdiği yolda yürüdükleri takdirde mutluluğa kavuşurlar ve Allah'ın rızasına ererler.

Kur'ân-ı Kerîm ebedî kalacak bir mucizedir. Bunun edebî inceliklerinin ve taşıdığı mânâların bir nihayeti yoktur. Kur'ân-ı Kerîm asırlardan beri bütün âlemlere meydan okumuştur. Edebî sanat ve kabiliyetlerine güvenen nice kimseler, onun bir sûresinin benzerini yapmaktan bile aciz kalmışlardır. Buna güçleri yetmediğini de kabullenmişlerdir. Bu durum da Kur'ân'ın Allah'ın bir mucizesi olduğuna en sağlam ve değişmez bir delildir.

Bu mu'ciz Kur'ân karşısında Müslümanlar, onu anlamaya, üzerinde düşünmeye, tefsir etmeye, çıkarsamalarda bulunmaya, mesajlarını algılamaya ve ilhamını kavramaya çalışmışlardır. Asr-ı saâdetten günümüze kadar geçen zamana baktığımızda bu hedeflere ulaşmak için bir çok ilim ortaya çıkmış ve bir çok eser yazılmıştır. Bu ilimlerden birisi de esbab-ı nüzûl ilmidir. Bu ilim, âyetleri izah ve beyan etmesi yönünden önemlidir. Hatta bazı alimlerin, “Bir âyetin iniş sebebini bilmeden ve âyetin bahsettiği konuya vakıf olmadan o âyetin maksadını ve tefsirini bilmek mümkün değildir” demeleri buna ne kadar önem verildiğini göstermektedir.

Muassır müfessirlerden olan Derveze de Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir ederken esbab-ı nüzûlü göz önünde bulundurarak sûreleri iniş sırasına göre ilk defa tefsir eden müfessirdir. Bu bakımdan o, tefsirde yeni bir metot uygulayarak kendisinden sonraki müfessirleri etkilemiştir. Onun bu metodu tefsir-siyer ilişkisi açısından son derece faydalı olmakla beraber eser boyunca sîret-i nebeviyyeyi aşama aşama izleme imkânı sağlamıştır.

Bu açıdan Derveze'nin tefsirini esbab-ı nüzûl açısından inceledik. Konuyu üç bölümde tasnif ettik. Birinci bölümde, Derveze'nin esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinde kullandığı metodunu ve rivâyetlerin kaynağını, kullandığı isnad ve sigaları ele alış şeklini inceledik.

İkinci bölümde, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini değerlendirdik. Umum ve hususun; Mekkî ve Medenî rivâyetlerin önemini inceledik.

Üçüncü bölümde de, Derveze'nin, esbâb-ı nüzûl disiplinine katkıları ve eksik kalan yönlerini ortaya koymaya çalıştık.

Bu çalışmamıza yol göstericiliği, eleştiri ve önerileriyle önemli katkıda bulunan danışman Hocam Sayın Doç. Dr. Ali Akay'a, değerli arkadaşım Mehmet Emin Yurt'a ve bu çalışmamızın bu hale gelmesinde emeği geçen herkese teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Abdulhalim Alphan

Diyarbakır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
TUTANAK.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR.....	XI

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu, Önemi, Amacı ve Yöntemi.....	1
II. Muhammed İzzet ed-Derveze ve Esbâb-ı Nüzûl.....	4
A- Muhammed İzzet ed-Derveze.....	4
1. Hayatı.....	4
2. Siyasi ve İlmi Kişiliği.....	5
3. Eserleri.....	8
B- Esbâb-ı Nüzûl.....	15
1. Tanımı.....	15
2. Önemi.....	17
3. Rivâyetlerin Tesbiti.....	18
4. Esbâb-ı Nüzûl Sigaları.....	19
5. Esbâb-ı Nüzûl ile İlgili Bazı Eserler.....	19

BİRİNCİ BÖLÜM

DERVEZE'NİN ESBÂB-I NÜZÛL RİVÂYETLERİNDEKİ METODU

1. ESBÂB-I NÜZÛL KAYNAKLARI.....	21
1.1. Tefsir Kaynakları.....	21
1.2. Hadîs Kaynakları.....	26

1.3. Tarih Kaynakları	31
2. KAYNAK, İSNAD VE SİGALARI KULLANMASI.....	35
2.1. Kaynakları Kullanması	35
2.1.1. Rivâyetlerin Ravî ve Kaynağını Belirtmesi	35
2.1.2. Rivâyetlerin Sadece Kaynağını Belirtmesi	36
2.1.3. Rivâyetlerin Ravî ve Kaynağını Belirtmemesi	36
2.2. İsnadları Kullanması	36
2.2.1. İsnatta Müfessirleri Zikretmesi	37
2.2.2. İsnatta Hadîs İmamlarını Zikretmesi	40
2.2.3. İsnatta Tarih Kitaplarını Zikretmesi	42
2.3. Kullandığı Sigalar	44
2.3.1. Rivâyetin Başında Kullandığı Sigalar	44
2.3.2. Rivâyetin Sonunda Kullandığı Sigalar	44
3. ESBÂB-I NÜZÛL RİVÂYETLERİNİ ELE ALIŞ ŞEKLİ	45
3.1. Rivâyetleri Âyetlerin Tefsiri Bölümünde Vermesi.....	45
3.2. Bir Âyet İçin Bir Sebeb-i Nüzûl Vermesi.....	45
3.3. Bir Âyet İçin Birden Fazla Sebeb-i Nüzûl Vermesi	46
3.4. Bir Âyeti Üç Bölüme Ayırarak Her Bölüm İçin Ayrı Bir Sebeb-i Nüzûl Vermesi	46
3.5. Bir Grup Âyet İçin Bir Sebeb-i Nüzûl Vermesi	47
3.6. Âyetlerin Nüzûlü İle İlgili Herhangi Bir Rivâyet Vermemesi.....	48

İKİNCİ BÖLÜM

1. ESBÂB-I NÜZÛL RİVÂYETLERİNİ DEĞERLENDİRMESİ	49
1.1. Âyetin Siyak ve Sibakını Göz önünde Bulundurması	49
1.2. Âyetin Mânâsını Göz önünde Bulundurması	52
1.3. Âyetin Üslûbunu Göz önünde Bulundurması	55

1.4. Âyetin Nüzûl Zamanını Göz önünde Bulundurması	59
1.5. Rivâyetin Sıhhatine Bakması.....	62
1.6. Âyetlerin Diğer Âyetlerle Bütünlük Arzetmesi	64
1.7. Rivâyetler Arasında Tercih Yapması.....	68
1.8. Âyetin Gramer Tahlilini Yapması	70
2. ESBÂB-I NÜZÛL RIVÂYETLERİNİ DEĞERLENDİRMEDE UMUM VE HUSUSU BİLMENİN ÖNEMİ	72
2.1. Nüzûl Sebebinin Hususiliğine Rağmen Âyetin Hükümünün Umumi Olduğunu Belirtmesi.....	73
2.2. Âyetlerin Bir Grup Hakkında İndiği Şeklinde Umum Bildiren İfadeler Kullanması	76
2.3. Âyetlerin Bazı Şahıslar Hakkında İndiği Şeklinde Hususi İfadeler Kullanması ...	77
3. ÂYET VE SÛRELERİN MEKKÎ VE MEDENÎ OLUŞLARINI GÖZ ÖNÜNDE BULUNDURARAK ESBÂB-I NÜZÛL RIVÂYETLERİNİ DEĞERLENDİRMESİ	79
3.1. Âyetin Mekkî Olduğunu Belirterek Medenî Olduğuyla İlgili Rivâyeti Değerlendirmesi.....	81
3.2. Âyetin Medenî Olduğunu Belirterek Mekkî Olduğuyla İlgili Rivâyeti Değerlendirmesi.....	82
3.3. Âyet ve Sûrenin Doğru Yorumlanmasına Sebebe Olması	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DERVEZE'NİN ESBÂB-I NÜZÛL ANLAYIŞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

1. ESBÂB-I NÜZÛL DİSİPLİNİNE KATKILARI.....	90
1.1. Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerini Özetleyerek Vermesi.....	90
1.2. Zayıf Hadîsleri Genelde Kabul Etmemesi	91
1.3. Her Âyet İçin Bir Sebebe-i Nüzûl Aramaması.....	93
1.4. Bütün Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerini Değerlendirmesi	93

1.5. Âyetlerin Mekkî ve Medenî Olduğunu Belirten Rivâyetleri Göz Önünde Bulundurarak, Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerini Değerlendirmesi.....	94
1.6. Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerini Âyetlerin Siyakına, Sibakına, Mânâsına, İçeriğine, Birbiriyle Olan Uyumuna Bakarak Değerlendirmesi	95
2. TENKİDE AÇIK YÖNLERİ	95
2.1. Zayıf Hadis Kullanması	96
2.2. Kaynak Göstermeden Esbâb-ı Nüzûl Rivâyeti Vermesi	96
2.3. Sahih-i Buhârî’de Bulunan Bazı Hadisleri Kabul Etmemesi	97
2.4. Rivâyetin Ravî ve Kaynağını Belirtmeden Rivâyeti Vermesi	98
2.5. Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetinde Sened Zincirini Kullanmaması	99
2.6. Hadislerin Çoğunu “et-Taç” Adlı Eserden Nakletmesi	99
SONUÇ.....	101
EK.....	103
BİBLİYOGRAFYA.....	110

KISALTMALAR

- age.** : Adı Geçen Eser
- b.** : İbn
- bkz.** : Bakınız
- c.** : Cilt
- c.c.** : Celle Celâluhu
- çev.** : Çeviren
- DİA** : Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- DİB** : Diyanet İşleri Başkanlığı
- h.** : Hicri
- H.z.** : Hazreti
- MÜİFV** : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
- ra** : Radiyallahu anh veya anha
- ö.** : Ölüm tarihi
- s.** : Sayfa
- sav** : Sallallahu aleyhi ve sellem
- TDV** : Türkiye Diyanet Vakfı
- thk.** : Tahkik eden
- trc.** : Tercüme eden
- trs.** : Tarihsiz
- vb.** : ve benzeri
- vd.** : ve diğerleri
- vs.** : ve sair

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu, Önemi, Amacı ve Yöntemi

a) Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmanın konusu 19. Yüzyılın son çeyreğinde Filistin'in Nablus şehrinde doğup, 20. Yüzyılın son çeyreğinde Şam'da vefat eden Muhammed İzzet ed-Derveze'nin tefsirindeki Kur'ân ilimlerinin en önemlilerinden biri olan esbâb-ı nüzûlü ele almaktır. Derveze, edebiyat, tarih, siyaset ve eğitim alanlardaki çalışmalarının yanı sıra tefsir ve Kur'ân ilimleri konusunda da önemli eserler kaleme almıştır. Tefsirinde bu Kur'ân ilimlerinden biri olan esbâb-ı nüzûle önemli ölçüde yer vermiştir. Tefsirini Mushaf tertibine göre değil de âyet ve sûrelerin nüzûl tertibine göre yazması, esbâb-ı nüzûl açısından son derece önemlidir.

Esbâb-ı nüzûlü değerlendirme açısından Derveze'nin önemli bir yeri vardır. Onun bu rivâyetler hakkındaki görüşleri, yorumları ve hemen hemen bütün rivâyetleri değerlendirmesi, esbâb-ı nüzûl ilmi açısından oldukça yararlı olacaktır.

b) Araştırmanın Amacı

Derveze, âyet ve sûrelerin nüzûl sebepleri hakkında şöyle demektedir: “Âyetlerin iniş sebebine ve nesnel münasebetine ilişkin bir çok rivâyet vardır. Çeşitli dönemlerde yazılan tefsir kitaplarında bu rivâyetlere topluca yer verilmiştir ve haklarında geniş çaplı bir eleştiri, eleme ve arındırma yapılmamıştır. İçlerindeki çeşitlilik, çelişiklilik, farklılık veya âyetlerin ruhuyla bağdaşmazlık unsurları göz önünde bulundurularak bir ayıklama yönüne gidilmemesi bir eksikliktir. Çünkü bir âyetle ilgili olarak rivâyet edilen nüzûl sebebi, çoğu zaman âyetin akışıyla, ilgili olduğu konuyla ve hatta metniyle uzaktan yakından ilgili olmamaktadır. Bu rivâyetlerle, konuya ilişkin başka âyetlerle, bu âyetlerin içeriği arasında derin çelişkiler olmaktadır. Hatta dikkatli bir gözlemci, bu tür rivâyetleri incelediği zaman, İslam'ın ilk üç yüzyılında meydana gelen ihtilafların, siyasal, mezhepsel, etnik, fıkhi ve kelami bölünmelerin etkisini çok net bir biçimde görür. Hadislerin tedvini döneminde rivâyetler alabildiğine yaygınlaşmıştır. Tedvinciler, ağızlarından dökülen her şeyi; sahihi, fasidi, makul olanı, makul olmayanı, uydurulanı, çarpıtılmışı, tahrif edilmiş, kısacası duyduklarını yazdılar, naklettiler. Eski tefsir bilgileri de bunları tefsirlerinin esası olarak algıladılar. Böylece bilerek veya bilmeyerek

Kur'ân'ın yanlış anlaşılmasını, Kur'ân tefsirine yalan yanlış şeylerin karıştırılmasını sağladılar.”¹ Yukarıdaki ifadesinden de anlaşılacağı üzere Derveze'nin esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin doğru bir şekilde anlaşılması için sıkı bir değerlendirme süzgecinden geçirilmesini söyler ve bunu kendi tefsirinde uygular. İşte tezimizin amacı da Derveze'nin tefsirinde esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinde nasıl bir metod kullandığını, bu rivâyetleri değerlendirme süzgecinden nasıl geçirdiğini açıklamak, nüzûl sebebini âyet ve sûrelerle nasıl irtibatlandırdığını göstermektir.

c) Araştırmanın Yöntemi

“Muhammed İzzet ed-Derveze'nin “et-Tefsiru'l-Hadîs” adlı eserinde nüzûl sebepleri” konulu bu çalışmamız, bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Bu nedenle tezimizin giriş bölümünde, Derveze'nin hayatı ve esbâb-ı nüzûl üzerinde durulmuştur. Derveze'nin çocukluğu, gençliği, evliliği, iş hayatı, siyasî çalışmaları, ilmî aktivitesi ve fikrî gelişimine etki eden unsurlara ve tarih, edebiyat, güncel/aktüel, Kur'ân/tefsir sahasında yazdığı eserlere yer verilmiştir. “et-Tefsiru'l-Hadîs” adlı eserin özellikleri ve Derveze'nin tefsirinde kullandığı metod açıklanmış ve kullandığı kaynaklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra esbâb-ı nüzûlün tanımı, önemi; esbâb-ı nüzûlle ilgili rivâyetlerin tesbiti ve esbâb-ı nüzûlle ilgili eserler hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, Derveze'nin kullandığı esbâb-ı nüzûl metodu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinde en çok yararlandığı tefsir, hadis ve tarih kaynakları ve bu kaynakları nasıl kullandığı açıklanmıştır. İsnadlara yaklaşımı ele alınmış ve sigaları nasıl kullandığına yer verilmiştir. Esbâb-ı nüzûl rivâyetlerine yaklaşımı açıklanmıştır.

İkinci bölümde, Derveze'nin esbâb-ı nüzûl rivâyetlerine yaklaşımı değerlendirilmiştir. Derveze bunu yaparken âyetin siyak-sibakına, mânâsına, içeriğine, üslûbuna, diğer âyetlerle bütünlük arzetmesine, gramer tahliline bakmıştır. Ayrıca rivâyetlerin nüzûl zamanı ile çelişip çelişmediğine ve sıhhatine bakmıştır.

Derveze, umum ve hususa ayrı bir önem atfetmiştir. Âyet ve sûrelerin Mekkî ve Medenî oluşlarını göz önünde bulundurarak esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini değerlendirmeye çalışmıştır.

¹ ed-Derveze, Muhammed İzzet, *Kur'ân'ı Anlamada Usûl (el-Kur'ân'ul-Mecid)*, (çev. Vahdettin İnce), Ekin Yayınları, İstanbul, 2008, s. 177.

Üçüncü bölümde, Derveze'nin esbâb-ı nüzûl anlayışı değerlendirilmiştir. Bu ilme katkıları ve eleştirildiği noktalar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde ise, ulaştığımız sonuçlar özetlenmeye çalışılmıştır.

II. Muhammed İzzet ed-Derveze ve Esbâb-ı Nüzûl

A- Muhammed İzzet ed-Derveze

1. Hayatı

a) Doğumu ve Gençliği

M. İzzet ed-Derveze 1305/1887 yılının Haziran ayında Filistin'in Nablus kentinde doğmuştur. Künyesi Ebû Züheyr'dir. Ailenin tek erkek çocuğudur. Babası Abdulhadi b. Derviş b. İbrahim b. Hasan ed-Derveze'dir. "Derveze" Arapça terzi mânâsında olup "derraze" kökünden gelmiştir. Dedelerinden biri olan Hızır bey kumaş ticaretiyle uğraştığı için bu lakap ile tanınmıştır.²

Derveze Ürdün'ün doğusunda bulunan Aclun sancağının Kefrence köyünde yaşayan "el- Ferihat" adlı bir Arap aşiretine mensuptur. Ferihat meşhur bir aşiret olup günümüzde bu isimle bilinmektedir. Derveze'nin mensup olduğu bu aşiretin bir kısmı Nablus, bir kısmı Amman, bir kısmı Şam, Bağdat, Beyrut ve Suudi Arabistan gibi değişik bölgelerde yaşamaktadır.³

Derveze ilk ve orta öğrenimini doğduğu yer olan Nablus'ta Devlet okullarında tamamlamıştır. Daha sonra liseye giderek 1903 yılında buradan mezun olmuştur. Liseden sonra memuriyet hayatına başlayan Derveze, 1903 yılından 1918 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğuna bağlı Posta Telgraf İşletmesinde ve Filistin bölgesinde bulunan değişik yerlerde, farklı yerel kuruluşlarda memur, müdür ve müfettiş olarak çalışmıştır. Daha sonra Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışına kadar Beyrut Posta Telgraf İşletmesi Müdürlüğünde sekreterlik görevini yapmıştır.⁴

1922–1927 yılları arasında Nablus'ta "Medresetu'n-Necahi'l-Vataniyye" okulunda müdürlük, 1928–1932 yılları arasında Nablus İslami Vakıflarında müdürlük, 1933–1937 yılları arasında Filistin İslami Vakıflar Genel Müdürlüğü görevini yapmıştır.

² ed-Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadîs Tertibu's-Suver Hasebi'n-Nuzûl*, Dâru'l-Garbi'l-İslamî, Tunus, 2008, X, 23; Ferid, Mustafa Süleyman, *Muhammed İzzet Derveze ve Tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerim*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 1414/1993, s. 33; Hammade, Hüseyin Ömer, *Muhammed İzzet Derveze*, Dâru'l-Kuteybe, Şam, 1983, s. 15.

³ ed-Derveze, *age.*, X, 23; Hammade, *age.*, s. 15.

⁴ ed-Derveze, *Kur'ân Cevap Veriyor*, (çev. Abdullah Baykal), İstanbul, Yöneliş Yayınları. 1988, s. 7; Hammade, *age.*, s. 16.

1936 da başlayan ve 1939 yılına kadar süren Filistin Arap ayaklanması nedeniyle bölgeyi işgal eden İngilizler, Yüksek İslam Meclisi'ne ve İslami vakıflara el koymuşlar ve Derveze'yi de bu görevden almışlardır. Bu olaydan sonra Müellif, resmi bir görevde bulunmamıştır.⁵

b) Evliliği

Derveze iki kez evlenmiş, birinci evliliği 1907 yılında amcasının kızı Fatıma ile olmuştur. Bu evlilikten Züheyr adlı bir oğlu, Rudeyne, Necah ve Selma adlı üç kızı olmuştur. Eşi Fatıma 1938 yılında 45 yaşında vefat etmiştir.

İkinci evliliği 1946 yılında Nablus'tan Hacı Enis et-Temimi'nin kızı Laika ile olmuş, bu evlilikten çocuğu olmamıştır. Eşi Laika 1975 yılında Şam'da 65 yaşında vefat etmiştir.⁶

c) Vefatı

Derveze ilk rahatsızlığını 1931 yılında işitme bozukluğu şeklinde hissetmiştir. 1948 yılında safra kesesi ameliyatı geçiren Derveze, tamamen işitmez olmuştur. İşitme engelli oluşu onun için bir olumsuzluk gibi gözükse de o, buna karşı Allah'a şükretmiş ve bu hastalık, onun okuma ve yazmaya daha çok vakit ayırmasına sebep olmuştur.⁷

1980 yılında her iki gözünde bir iç kanama geçirmiş, bunun sonucunda sol gözü tamamen, sağ gözü de üçte iki oranında görme kaybına uğramıştır.

Söz konusu tarihten sonra Müellif, kitap okuma gücünü yitirmiş, yazdıklarını bile göremez bir duruma gelmiştir.⁸ Müellif 1404/1984 yılında Şam'da Allah'ın rahmetine kavuşmuştur.⁹

2. Siyasi ve İlmi Kişiliği

a) Siyasi Kişiliği

Derveze'nin 1908 yılında gerçekleşen I. Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı Devlet'inin egemenliği altında bulunan Nablus'ta, Posta Telgraf İşletme'sinde çalışması, Mısır'da yayınlanan değişik gazete ve kitab okumasına ve onlardan etkilenmesine sebep

⁵ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, X, 23-24; Hammade, *Muhammed İzzet Derveze*, s. 16; Kurşun, *Zekeriya, ed-Derveze, Muhammed İzzet, DİA*, TDV, İstanbul, 1994, IX, 187.

⁶ Ferid, *Muhammed İzzet Derveze ve Tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerim*, s. 49; Hammade, *age.*, s. 87; ed-Derveze, *age.*, X, 32.

⁷ Ferid, *age.*, s. 35.

⁸ Hammade, *age.*, s. 86.

⁹ ed-Derveze, *age.*, X, 32; Kurşun, *age.*, IX, 187.

olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuştur. Daha sonra Arapların dil, hak ve topraklarına dil uzattıkları ve açıkça Turancılık yaptıkları gerekçesiyle bu cemiyetten ayrılarak 1909 yılında ittihatçılara karşı kurulan Hürriyet ve İtilaf fırkası'nın Nablus'taki şubesine üye olmuştur.¹⁰

Derveze, Filistin'de Yahudi devletinin kurulmasını engellemek ve siyasi mücadele konusunda diğer şehirlerin Nablus'a yardım etmesi için çalışmıştır. Beyrut'ta yapılan İslahatçı İstekler Hareketine 1912 yılında, Paris'te yapılan Arap Konferansı'na da 1913 yılında katılmıştır. 1914 yılında Mısır ve çevresi için özerklik isteyen Ademi Merkeziyet Hareketine katılmıştır. Ancak Osmanlı idaresinin Almanların yanında yer alarak 1. dünya savaşına girmesi ve savaş nedeniyle bölgede sıkıyönetim ilan etmesi bu hareketin sonuçsuz kalmasına sebep olmuştur.¹¹

Derveze'nin 1914-1937 yılları arasında siyasi hayatı şu şekilde özetlenebilir: İngiliz yönetimi ve varlığıyla mücadele etmiştir. Arap birliğini ve Arap bağımsızlığını hedefleyen partilerin kuruluşuna katılarak orada görev yapmıştır.¹² İngiliz işgaline karşı yaptığı gösteride tutuklanarak on ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Yüksek Arap Komitesine üye olmuştur. Bu komitenin toplantılarına katılmış, Filistin'in Araplara ait olduğunu, Yahudilerin iki bin yıllık sürgünden sonra Filistin'e geri gelmelerinin haksız olduğunu dile getirmiştir.¹³

Derveze 1937-1939 yılları arasında Şam'da Filistin Direniş Hareketinin idari ve mali sorumlusu olarak görev yapmıştır. İngilizlerin baskısı sonucunda Fransızlar, 1939 yılı Haziran ayında onu 5 yıl hapis cezasına çarptırmıştır. Fransızların savaşta yenilmeleri sonucunda Derveze serbest kalmıştır. İngiliz ve Fransız güçleri Suriye'yi işgal ettiği esnada direnişçileri yakalamaya başlamış, bu durumda Derveze Suriye'den ayrılmayı uygun bularak 1941 yılı Mayıs ayında arkadaşlarıyla birlikte Türkiye'ye kaçmıştır.¹⁴ Türkiye'ye izinsiz girdiği için tutuklanarak Manisa hapisanesine

¹⁰ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, X, 24; Ferid, *Muhammed İzzet Derveze ve Tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerim*, s. 35-36.

¹¹ Hammade, *Muhammed İzzet Derveze*, s.16-19; Kurşun, *ed-Derveze, Muhammed İzzet, DİA*, IX. 187.

¹² Hammade, *age.*, s. 23; Okumuş, Mesut, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu, M. İzzet Derveze Örneği*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2009, s. 37.

¹³ Hammade, *age.*, s. 26-30.

¹⁴ ed-Derveze, *age.*, X, 25.

gönderilmiştir.¹⁵ Manisa hapishanesinden çıktıktan sonra Derveze İstanbul'a gitmiş, iki yıl dört ay orada kaldıktan sonra kardeşi ve oğluyla beraber altı aylığına Aydın'a oradan da on altı aylığına Bursa'ya sürülmüştür. Derveze Türkiye'de dört yıl iki ay kalmıştır. Derveze ikinci dünya savaşının bitmesiyle bağımsızlığını kazanan Suriye'ye 1945 yılında geri dönmüştür.¹⁶

Izdırap ve sıkıntılarla dolu bir hayattan sonra ve 1948 yılında Beyrut Amerikan Hastanesinde safra kesesinden ameliyat olmuş. Bunun sonucu olarak bedenen zayıf düşmüş ve Şam'da evine çekilmiştir. Siyasi faaliyetlerini azaltarak kendisini ilmi çalışmalara vererek, kalan ömrünü kitap yazmak, araştırma yapmak ve makalelerini yayınlamakla geçirmiştir.¹⁷

b) İlmî Kişiliği

Derveze Nablus'ta bitirmiş olduğu lise eğitiminden sonra ailesinin maddi imkânsızlığından dolayı eğitimini sürdürememiştir. Eline geçirdiği eski ve yeni Arapça veya Arapçanın dışındaki kitapları okumuştur. Muhammed Abduh, Mustafa er-Rıfai, Ahmet Şevki, Veliyuddin Yeken gibi düşünürlerin eserlerini okuduğu gibi Gustave Le Bon, Spencer, Corci Zeydan, Edip İshak gibi düşünürlerin eserlerini de okumuştur. Bunların dışında sosyal dini dergiler, edebiyat ve tarih kitaplarını da takip etmiştir.

Derveze bir dönem Şeyh Mustafa Hayyad'ın fıkıh derslerine, Sahih-i Buhârî kitabından Şeyh Süleyman Şerbavî'nin hadis derslerine, Şeyh Musa el-Kudumî'nin sarf ve nahiv derslerine katılmıştır.

Derveze'nin edebi üretkenliği daha genç yaşta Beyrut'ta bulunan "el-Hakikatu'l-Beyrutiye" adlı gazetede yazdığı yirmi makalenin yayınlanmasıyla başlamıştır. 1908 yılında yazdığı bu makaleler ahlak, toplum ve siyaset alanlarıyla ilgilidir.

1939 yılında Fransızlar tarafından Suriye'de hapse mahkûm edilen Derveze bunu fırsata çevirir ve ilk olarak Kur'ân'ı ezberler. Daha sonra Sîretu'r-Resûl, Asru'n-Nebî ve Biatuhû Kable'l-Bi'se ve ed-Dustûru'l- Kur'ân'î fi Şuûni'l-Hayat adlı eserleriyle yazım hayatına başlamıştır.

Türkiye'de bulunduğu sürgün yıllarında (1941-1945) bu zamanı fırsat bilerek kütüphanelerden özellikle Bursa ve İstanbul kütüphanelerinde bulunan çok sayıda

¹⁵ Kurşun, *ed-Derveze, Muhammed İzzet, DİA*, IX, 187.

¹⁶ Hammade, *Muhammed İzzet Derveze*, s. 38.

¹⁷ Hammade, *aga.*, s. 40.

yazma tefsir eserinden istifade etmiştir. “ et-Tefsiru’l-Hadîs” adlı eserinin müsveddesi olan “Mevduû Dirase”yi ve tefsirin mukaddimesi olan “el-Kur’ân’ul-Mecîd” adlı eserini burada yazmıştır.¹⁸

Derveze Farklı alanlarda çok sayıda eser kaleme almış, Elliden fazla eseri basılmıştır.¹⁹ Eserleriyle ve makaleleriyle Arap milliyetçiliğinin oluşmasında ve Filistin direniş hareketinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.²⁰

3. Eserleri

Müfessirin eserlerini tarih, edebiyat ve güncel/aktüel konular ve Kur’ân’la ilgili olanlar şeklinde tasnif etmek mümkündür. Biz burada bu tasnife göre belli başlı eserlerini özet olarak vereceğiz.

a) Tarih ile İlgili Eserleri

1. *Muhtasaru’t-Tarihi’l-Arab ve’l-İslam*, II, Kahire, 1925.
2. *Tarihu’l-’Arab ve’l-İslam*, III. Kahire, 1925.
3. *Durûsu’t-Tarihi’l-Kadîm*, Kahire, 1932.
4. *Durûsu’t-Tarihi’l-Arabî*. Filistin, 1932.
5. *Durûsu’t-Tarihi’l-Mutavassıt ve’l-Hadîs*, Kahire 1932.
6. *Havle’l-Hareketi’l-Arabiyyeti’l-Hadise*, III. Beyrut, 1949.
7. *Tarihu Benî İsrâil min Esfarihîm*, Kahire, 1958.
8. *el-Arab ve’l-Urûbe fî Hikbeti’t-Teğallubi’t-Turkî min Seneti 250 Hicriyye ilâ Seneti 1336*, I-III, Şam, 1960-1961.
9. *Urûbetu Mısr fî’t-Tarih ve Ba’de’l-Fethi’l-İslamî*, Kahire, 1960-1961; *Urûbetu Mısr Kable’l-İslam ve Ba’dehu*, el-Matbaatu’l-Asriyye, Sayda, 1963 yılında yeniden basılmış olup 199 sayfadır.
10. *Tarihu’l-Cinsi’l-Arabî fî Muhtelifi’l-Etvâr ve’l-Edvâr ve’l-Aktâr min Akdemi’l-Ezmine*, I-VIII, Sayda, 1958–1964.

b) Edebiyat ile İlgili Eserleri

1. *Rivâyetu Vufûdi’n-Nu’mân ilâ Kısra Anûsirvân*, Beyrut, 1911.
2. *Rivâyetu’s-Simsâr ve Sahibu’l-Arz*, Beyrut, 1923.
3. *Rivâyetu Abdirrahman ed-Dahil*, Nablus, 1924.

¹⁸ Ferid, *Muhammed İzzet Derveze ve Tefsiru’l-Kur’âni’l-Kerim*, s. 51-53.

¹⁹ Hammade, *Muhammed İzzet Derveze*, s. 47.

²⁰ Kurşun, *ed-Derveze, Muhammed İzzet, DİA*, IX, 187.

4. *Ahiru Mülûki 'l-Arab fî 'l-Endülüs*, Nablus, 1925.

c) Güncel/Aktüel Eserleri

1. *Turkiyyetu 'l-Hadise*, Beyrut, 1946.

2. *Meşâkilü 'l-Âlemi 'l-Arabîyye; el-İktisadiyye ve 'l-İctîmaiyye ve 's-Siyasiyye*, Şam, 1952.

3. *el-Vahdetü 'l-Arabiyye*, Beyrut, 1958.

4. *Me'şâtu Filistin*, Şam 1960

5. *Cihâdu 'l-Filistîniyyîn*, Kahire, 1960.

6. *el-İslam ve 'l-İştirakiyye*, Beyrut 1968.

7. *el-Cuzûru 'l-Kadime lî Sulûk ve Ahlâk Benî İsrâîl*, Şam, 1968.

8. *Kıssatü 'l-Gazveti 'l-Filistiniyye / Kıssatü 'l-Kazvi 's-Suhyonîyye*, Kuveyt, 1968.

9. *Kıssatu 'l-Gazveti 's-Suhyoniyye*, Kuveyt, 1970.

10. *Neşetu 'l-Hareketi 'l-Arabiyyeti 'l-Hadise*, Sayda, 1972.

11. *Fî Sebîli Kadiyyeti Filistin ve 'l-Vahdeti 'l-Arabiyye ve min Vahyi 'n-Nukbeti ve fî Sebîli Muâlecetiha*, Beyrut, 1972.

12. *Kadiyyetu Filistin ve Vahdetu 'l-Arabiyye*, Beyrut, 1973.

13. *El-Kadiyyetu 'l-Filistiniyye*, Beyrut, 1973.

14. *İbretûn min Tarihi Filistini 'l-Kadim*, Sayda, 1978.

15. *el-Udvanû 'l-İsrâiliyyi 'l-Kadîm ve 'l-Udvanu 's-Suhyoniyyi 'l-Hadîs*, Beyrut, 1979.

16. *Safahâtun Mağlûta ve Muhmele min Tarihi 'l-Kadiyyeti 'l-Filistîniyye*, Sayda, 1979.

17. *Makalât*.

18. *er-Risale*.

19. *Risalât*.

20. *Mahtûtât*.

21. *Risaletü 'n-Nakdiyye, Enîs es-Sâyi'*, Şam, trs.

22. *Tescilât ve Müzekkirât*, Beyrut, 1993.

d) Kur'ân ve Tefsir ile İlgili Eserleri

1. *el-Kur'ân ve 'l-Yehûd*, Kahire, 1949.

2. *el-Kur'ân ve Dimâmu 'l-İctimâî*, Sayda, 1951.

3. *el-Kur'ân ve 'l-Mer'e*, Sayda, 1951.

4. *el-Mer'e fi'l-Kur'an ve's-Sünne*, Sayda, 1967.

5. *el-Kur'an ve'l-Mubeşşirün*, Şam, 1972.

6. *el-Kur'an ve'l-Mulhidün*, Şam, 1973.

7. *el-Cihad fi Sebilillah fi'l-Kur'an ve'l-Hadis*, Şam, 1975.

8. *Asru'n-Nebî (sav) ve Biatûhu Kable'l-İslam Muktebes mine'l-Kur'an*.²¹

Bu eser, Hz. Peygamber (sav) öncesi ve onun doğduğu dönemde Arap yarımadasının durumunu anlatmaktadır. 1946 yılında Şam'da Dâru'l-Yakazati'l-Arabiyye'de basılmıştır. Bu eser Sîretu'r-Resûl ile birlikte Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı adıyla 3 cilt halinde Türkçeye çevrilmiştir.

9. *Siretu'r-Resûl Muktebes mine'l-Kur'an*. Yukarıdaki eserin devamı mahiyetinde olup Hz. Peygamber (sav)'in hayatını ele alan bir çalışmadır. 1948 yılında Kahire'de 2 cilt olarak basılmıştır.

10. *ed-Dustûru'l-Kur'ânî fi Şuûni'l-Hayat*. Kur'an ilkeleri, araştırmaları, hayata bakışı ve siyasi nizamı ele alan bir eserdir. 1966 yılında Kahire'de basılmıştır.

11. *el-Kur'an'ul-Mecid*. Kur'an ilimleri ile ilgili meseleleri içermektedir. Tefsire giriş mesabesinde olan bu eser, et-Tefsiru'l-Hadis adlı eserinin birinci cildinde tefsirin mukaddimesine konulmuştur. Bu eser 1952 yılında Sayda'da el-Matbaatu'l-Asriyye'de basılmış olup Vahdettin İnce tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Ekin yayınları tarafından 1997 yılında İstanbul'da basılmıştır.

12. *et-Tefsiru'l-Hadis*

Derveze'nin bu büyük eseri tezimizin konusunu teşkil ettiği için tefsirinin özelliklerini ve tefsirinde kullandığı kaynakları detaylı bir şekilde anlatmak istiyoruz.

a) Tefsirinin özellikleri

Derveze'nin tefsiri, bilimsel tefsir ekolüne karşı çıkan tarihsel tefsir akımı olarak görülmüştür.²² Kimilerine göre de edebi ve konulu tefsir ağırlıklıdır.²³ Bize göre de

²¹ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, X, 26-31; ed-Derveze, *Kur'an Cevap Veriyor* (çev. Abdullah Baykal), s. 9-12; Hammade, *Muhammed İzzet Derveze*, s. 47-79; Ferid, *Muhammed İzzet Derveze ve Tefsiru'l-Kur'ânî'l-Kerim*, s. 54-60; Okumuş, Mesut, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu*, M. İzzet Derveze Örneği, s. 45-54; Demir, Ekrem, *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Ankara, 2006, s. 24-32.

²² Ferid, *age.*, s. 463.

²³ Demir, *age.*, s. 199.

nüzûl sırasına göre yazılmış, rivâyeti de içinde barındıran dirâyet ağırlıklı içtimaî ve tarihi bir tefsirdir.

Derveze et-Tefsiru'l-Hadîs kitabının mukaddimesinde eserini yazma amacını, şöyle belirtmiştir: “*Asru'n-Nebî, Sîretu'r-Resûl (sav) Mine'l-Kur'ân, ed-Dustûru'l-Kur'ânî fî Şuûni'l-Hayât*” adlı eserleri kaleme aldıktan sonra, kendileri ile dinlerinin kutsal kitabı arasındaki bağın kopmasına yol açan, onları üzüntü ve endişeye sevk eden geleneksel yönteme başkaldırıp ondan yüz çeviren gençlerimizden birçoğunun hissettiği şiddetli ihtiyaca cevap vermek ve bahsettiğimizi üç kitaptaki konulara göre bölümlere ayırarak, Kur'ân'ın tamamını ele almak amacıyla, tenzîlin hikmetini, genel olarak Kur'ân'ın prensiplerini ve ele aldığı konuları, yeni bir yöntem ve tertiple ortaya koyacağımız kapsamlı bir tefsir yazma düşüncesi bizde oluştu.”²⁴

Müfessirin 1941–1945 yılları arasında 4 yıllık bir sürede Türkiye’de kalması, tefsir yazma düşüncesini uygulamaya koyma ve tefsirin müsveddelerini yazma fırsatını vermiştir. İstanbul, Bursa ve diğer illerdeki kütüphanelerde bulunan çeşitli kitaplar ve bir çok tefsir kitabından yararlanmışır. Suriye’ye döndüğünde yazdıklarını gözden geçirmiş ve bir çok kaynağa başvurarak tefsirini tamamlamıştır. Tefsirin ilk baskısı 1964 yılında basılmıştır.²⁵

Derveze et-Tefsiru'l-Hadîs adlı eserinde izleyeceği metot ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir:

1- Kur'ân sûrelerini bölüm ve alt bölümlere ayırarak tefsir etmenin; mânâyı, nazmı ve siyakı (bağlamı) anlama açısından daha uygun olduğunu belirtmek.

2- Bilinmeyen kelimeleri lügat, nahiv ve belağat yönünden kısaca açıklamak.

3- Nazım ve dil açısından gereksiz ayrıntılara girmeden, metnin işaret ettiği mânâlara kısaca değinmek.

4- Âyetlerin iniş sebebiyle ilgili rivâyetlere ve hükümlere kısaca değinmek. Farklı görüşlere yer vermek. Bu konuyla ilgili yorum ve değerlendirme yapmak.

5- Tefsir edilecek bölümlerin içerdiği hükümleri, prensipleri, hedefleri, telkinleri, yasama yönünü, ahlaki, ruhi ve sosyal yönlerini açıklamak. Bu konularda akla ve

²⁴ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, I, 5.

²⁵ ed-Derveze, *age.*, I, 6; ed-Derveze, Muhammed İzzet, *Kur'ân'ı Anlamada Usûl (el-Kur'ân'ul-Mecid)*, s. 7.

araştırmaya dayanarak insanın sürekli değişen hayatını ve anlayışını göz önünde bulundurarak açıklamak.

6- Tefsir ettiği âyet bölümlerinin içerdiği Peygamber (sav)'in hayatı ve yaşadığı çevreyle ilgili sahneleri ve tavırları açığa çıkarmak.

7- Vasıta ve destekleme amacı taşıyan âyetlerle ilgili uyarılarda bulunmak. Bu âyetlerin üslûbu ve içerdikleri ta'kib (bir biriyle olan uyumuna bakma), ta'lil (nedeni söyleme) tatmin-tesbit (teski netme), terğib (özendirme), terhip (sakındırma), takrib (yakınlaştırma), temsil (örneklendirme), tendîd-tenkid (kınama), tezkîr (hatırlatma), tenvih (övmeye) gibi maksatları gereksiz uzatmalara girmeyerek âyetin iniş amacına uygun olarak yorumlamak.

8- Âyet ve sûreler arasındaki bağlantıya ve bir bütün olduğuna dikkat çekmek. Kur'ân'ın bir bütün olduğunu, siyak ve mevzû yönünden birbiriyle irtibatlı olduğunu açıklamak

9- Kur'ân'ı yine Kur'ân'la tefsir etmek, siyak ve mefhuma uygun sahih rivâyetlerden ve müfessirlerin görüşlerinden yararlanmak.

10- Tekrar ve gereksiz uzatmalardan korunmak için tefsir mukaddimesi mesabesinde olan Kur'ân'u'l-Mecid'e atıfta bulunmak.

11- Kur'ân'ın mânâlarını anlaşılır, kolay ve akıcı bir üslûpla ortaya koymak.

12- Kelimeleri, medlûlleri, mükerrer olan konuları ilk kez geldiği yerde açıklamak. Konular tekrar edildiğinde önceki açıklamalara atıfta bulunmak.

Derveze yukarıdaki bu maddelere ilave olarak tefsirine başlamadan önce her sûrenin başına o sûreyi tanıtan, özelliğini açıklayan, Mushaf'taki nüzûl tertibinin doğru olup olmadığını belirten, Mekkî sûrelerdeki Medenî âyetler ile Medenî sûrelerdeki Mekkî âyetler ve bunlara dair yorumları içeren kısa bir tanıtma bölümü koyacağını belirtmektedir. Aynı şekilde Tefsirini inceleyen kişilerin aradıklarını kolay bir şekilde bulmaları için uygun konu başlıkları koyacağını belirtmektedir.²⁶

Derveze, eserinin en önemli özelliği olan nüzûl sırasına göre yazma amacını şöyle açıklamaktadır:

“Tefsirin tertibini sûrelerin nüzûl sırasına göre yapmayı uygun bulduk. Buna göre, ilk tefsir edilenler; Fatiha, Âlak, Kalem, Mûzzemmil ve sırasıyla diğer Mekkî sûreler, sonra Bakara, Enfâl ve bunları takip eden Medenî sûrelerdir. Çünkü bizim (nüzûl

²⁶ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, I, 5-9.

sırasına göre tertip etme) düşüncemiz, Kur'ân'ı anlama ve ona hizmet etmede en üstün yol olduğuna inandığımız metoda uygun düşmektedir. Bu metot sayesinde Nebvî sîretini Kur'ân'ın iniş dönem ve merhalelerini daha açık ve net bir biçimde izlemek mümkün olacaktır. Aynı şekilde okuyucu da Kur'ân'ın indiği ortamlar, şartlarla, karşılıklı ilişkilerle, bunun sonucu olarak da âyetlerin mânâlarıyla bütünleşir ve böylece tenzilin hikmeti kendisi için anlaşılabilir olacaktır.”²⁷

Müfessirimiz, nüzûl sırasını gözetmediği böyle bir eserin ilk olması hasebiyle Kur'ân'ın tertibine aykırı olan nüzûl sırasına göre tefsir yönteminin, Mushaf'ın kutsiyetine herhangi bir zarar verip vermeyeceği konusunda tereddüt geçirdiğini, fakat daha sonra böyle bir metot ile yazılan tefsirin, tilavet edilen bir Mushaf olmadığını, teknik ve ilmi bir çalışma olduğunu, her bir sûrenin tefsiri, Mushaf'ın tertibi ile ilişkisi olmadan bizzat bağımsız bir çalışma olduğunu ve Mushaf'ın tertibinin kutsiyetine zarar vermediğini düşünerek bu yolu seçtiğini belirtmektedir.

Derveze bir çok alim ve muhaddis'in bazı sûrelerin tefsirine dair müstakil eserler yazdığını belirtmiş, ayrıca Hz. Ali (ra)'nin Kur'ân nüzûlüne göre bir Mushaf yazdığı rivâyetinin bulunduğunu belirterek, bu rivâyetin nüzûl sırasına göre tefsir yazmanın meşru olduğuna delil olarak göstermiştir. Bununla birlikte görüşünün doğruluğunu belgelemek için Suriye müftüsü Şeyh Ebû'l-Yûsr Abidin ve Halep müftülerinden Şeyh Abdulfettah Ebû Gudde'den fetva istemiştir. Her iki alim de ona destekleyici cevaplar vermişlerdir.²⁸

Derveze Sîretu'r-Resûl adlı eserinde yedi farklı nüzûl tertibe tablo halinde yer vermiştir.²⁹ Biz de bu yedi farklı tabloya iki nüzûl tertib daha ekleyerek tezimizin sonuna ekledik. Derveze de bu nüzûl tertiplerinden biri olan Hattat Mustafa Nazif Kadırgalı tarafından yazılan tertibe göre tefsirini yazmıştır.³⁰

Derveze esas aldığı Mushaf'ın nüzûl tertibine bağlı kalmayarak, yeri geldiğinde bunu sorgulamıştır. Rivâyetlere, sûre ve âyetlerin bütünlüğüne, siyak ve sibakına, içeriğine, Mekkî ve Medenî sûrelerin kendilerine has üslûp ve konularına bakarak,

²⁷ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, I, 9.

²⁸ ed-Derveze, *age.*, I, 9-10.

²⁹ Okumuş, Mesut, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu, M. İzzet Derveze Örneği*, s. 99; ed-Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı (Asru'n-Nebi)*, (çev. Mehmet Yolcu), Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1989, II, 135-138, III, 13-14.

³⁰ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, I, 13.

sûrenin veya âyetin iniş sırasını ve sebebinin sıhhati konusunda değerlendirmelerde bulunmuş ve kendince özel bir nüzûl tertibi tespit etmiştir.

b) Tefsirinde Kullandığı Kaynaklar

Derveze, tefsirinde toplam 247 farklı eserden yararlanmış ve bu eserlerden 5569 adet alıntı yapmıştır. Her ne kadar Derveze tefsirinde kullandığı eserleri, kimi zaman eserlerin tam adını, kimi zaman yazarlarını, kimi zaman basım yeri ve tarihini göstermese ve günümüz bilimsel verileriyle örtüşmeyen şekilde alıntı yapmış olsa da, kullanmış olduğu bu kaynak eserlerin tasnifini şöyle yapabiliriz:

Kur'ân, Kur'ân Tarihi ve Tefsir Kaynakları: 66 eser ve 3511 adet alıntı yapmıştır.

Kitab-ı Mukaddes, İncil (8 bölüm) 68 adet alıntı, Tevrat (68 bölüm) 389 adet alıntı olmak üzere toplam 457 adet alıntı yapmıştır.

Hadîs, hadîs usûlü ve hadîs tarihi kaynakları: 21 eser ve 1106 adet alıntı yapmıştır. Yaptığı alıntılarının 960 adetini et-Tac adlı eserden yapmıştır.

Tarih ve siyer kaynakları: 41 eser ve 385 adet alıntı yapmıştır.

Diğer kaynaklar: 43 eser ve 110 adet alıntı yapmıştır.

Bu eserlerin 3 tanesi dergi olup bir kısmı güncel, fikhî, mezhebî, felsefî vs. konularla ilgilidir.³¹

Derveze tefsir kaynaklardan yararlanırken hem klasik ve çağdaş hem de rivâyet ve dirâyet tefsirlerinden oldukça yararlanmışır. Bazı müfessirlerden etkilenmiş; (Muhammed Abduh ve Reşit Rıza gibi) bazılarını da eleştirmiştir; (Tabresî, Zemahşerî gibi)

Derveze hadîs kaynaklarından oldukça yararlanmışır. Sünneti Kur'ân'dan sonra ikinci delil olarak kabul etmiştir. Sünnetin sahih olmasının şartını Kur'ân'ın içerdiği kesin hükümlere aykırı olmamasına bağlamıştır. Kütüb-i Sitte'den ve değişik hadis kitaplarından özellikle Mansur Ali Nasîf'in (ö 1952) et-Tacu'l-Cami'u'l-Usûl fi Ehadîsi'r-Resûl eserinden oldukça yararlanmışır.

Derveze, müfessir olduğu kadar aynı zamanda iyi bir tarihçidir. Bundan dolayı çok zengin tarih kitaplarından istifade etmeyi bilmiştir. En fazla yararlandığı tarih kitapları, İbn Cerir et-Taberî'nin Tarihu'l-Umem ve'l Mülük'u, İbn Hişam'ın es-Siretu'n-Nebeviyye'si ve İbn Sa'd'ın et-Tabâkâtü'l-Kûbra'sıdır.

³¹ Demir, *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'ân'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, s. 199.

B- Esbâb-ı Nüzûl

Kur'ân-ı Kerim'in gönderiliş amacı, insanların inançlarını düzeltmek, ahlakını güzelleştirmek, dünya hayatını düzene koymak; ilahi irade, rıza ve düzene uygun bir dünya hayatından sonra ebedi saadetlerini kazandırmaktır.³² Ya da bütün insanların nefislerini terbiye etmektir.³³ Kur'ân'ın gönderiliş amacına ulaşmak için onu doğru anlamak gerekir, Kur'ân'ın doğru anlaşılması için Asr-ı saadetten günümüze kadar bir çok ilim ortaya çıkmıştır. Bu ilimlerden birisi de esbâb-ı nüzûl ilmidir. Bu ilim vahyin indiği ortamı müşahede ve canlı tuttuğu için büyük önem arz etmektedir.

Kur'ân-ı Kerimdeki âyetler esbâb-ı nüzûl açısından iki kısma ayrılır: Birincisi Kur'ân'ın çoğunluğunu oluşturan ve Allah tarafından herhangi bir sebebe bağlı olmadan doğrudan doğruya indirilen âyetlerdir. İkincisi ise bir sebebe binaen indirilen âyetlerdir. Bazı âyet ve sûreler meydana gelen bazı olaylara, Hz. Peygamber (sav)'e sorulan sorulara cevap olmak üzere indirilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'in her âyetinin mutlaka bir sebebe dayalı olarak indiğini söylemek zordur ve hatta imkansızdır. Esbâb-ı nüzûl, hakkında rey ve içtihadın cari olmadığı bir saha olduğu için bunda ancak nakle dayanılır.³⁴ el-Vâhidî 'nin esbâb-ı nüzûl adlı eserine bakıldığında nüzûlü herhangi bir sebebe bağlanan âyetlerin sayısı 600 civarında olduğu görülmektedir.³⁵

1. Tanımı

Esbâb-ı nüzûl, esbâb ve nüzûl kelimelerden oluşan izafî bir terkiptir. Sebeb lügatte ip veya bu ip vasıtasıyla ulaşılan her şey anlamındadır.³⁶ Nüzûl kelimesi ise ne-ze-le fiilinin mastarıdır. Yukarıdan aşağıya inmek, bir yere inmek, konaklamak anlamındadır.³⁷

³² Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dünmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB, Yayınları, Ankara, 2007, I, 25.

³³ ed-Dehlevî, Şah Veliyullah, *el-Fevzu'l-Kebir fi Usûli't-Tefsir*, Beyrut, 1987, s. 1.

³⁴ Çetiner, Bedrettin, *Fatihadan Nasâ Esbâbu'n-Nüzûl*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006, I, 1.

³⁵ el-Vahidi, İmam Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed en-Nisaburî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2009.

³⁶ er-Razî, Zeyneddin Muhammed b. Ebî Bekir Abdulkadir, *Muhtaru's-Sihah*, thk. Şihabuddin Ebû Amr, Dâru'l-Meşarî, 2009, s. 295; el-Fîrûzâbadî, Mecduddîn Muhammed b. Yakup, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Dâr İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2003, s. 102.

³⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru's-Sadr, Beyrut, trs. XI, 656; el-İsfahânî, Huseyn b. Muhammed, *Mufredât fi Garibi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, Beyrut, 1992, s. 391.

Bu iki kelimededen meydana gelen “esbâb-ı nüzûl” terkibi iniş sebebi anlamına gelmektedir.

Esbâb-ı nüzûlün bir çok tanımı yapılmıştır. el-Vahidî esbâb-ı nüzûl için bir tanım yapmazken onun: “Kur’ân’ın anlaşılmasına imkân sağlayan çok kuvvetli bir yol” olduğunu söyler.³⁸

ez-Zerkeşî de, esbâb-ı nüzûl ilmini tarih ilminin gidişatıyla benzer görmenin ve bu sebeble onda bir fayda olmadığını söylemenin hatalı bir tavır olduğunu ve esbâb-ı nüzûlü bilmenin bir çok yararı olduğuna işaret ederek bunları tek tek sayar.³⁹

ez-Zerkânî esbâb-ı nüzûlü şöyle tanımlar: “Vuku bulduğu gönlerde ondan bahseden veya onun hükmünü açıklayan âyet veya âyetlerin inmesine sebep olan ve Peygamber (sav)’in zamanında meydana gelmiş bir hadise veya ona yöneltilmiş bir sorudur.”⁴⁰

Mennâu’l-Kattân şöyle der: “Bir olay meydana gelip, Kur’ân-ı Kerim’in o olay hakkında inmesi veya Hz. Peygamber (sav)’e bir şey sorulduğunda bunun üzerine meselenin hükmünü açıklayan âyetlerin nazil olmasıdır.”⁴¹

Ahmed Nedim Serinsu şöyle der: “Nüzûl ortamında meydana gelen bir hâdis veya Hz. Peygamber (sav)’e yöneltilmiş bir soruya, vukû bulduğu günlerde, bir veya daha fazla âyetin, tazammun etmek (hadîseyi-soruyu kapsayan nitelik ve özellikleri içermek), cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin nazil olduğu ortamı, resmeden hadîseye sebep-i nüzûl denir.”⁴²

Verdiğimiz bu tariflerde esbâb-ı nüzûlün öne çıkan unsurlarını şöyle sıralayabiliriz: Esbâb-ı nüzûl bir olay, soru, ortam veya çevredir. Kur’ân’ın nüzûl sırasında gerçekleşmiştir. Önce esbâb-ı nüzûl daha sonra âyet onu açıklamak ve kendisine bir cevap olmak üzere nazil olmuştur.

³⁸ Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, Şule Yayınları, İstanbul, 1994, s. 64.

³⁹ ez-Zerkeşî, Bedruddîn b. Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 2005, I, 45.

⁴⁰ ez-Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilu’l-İrfân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Marife, Beyrut, 2005, I, 101.

⁴¹ Mennâu’l-Kattân, *Mebâhîs fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Muessesetu’r-Risale, Beyrut, 1988, s. 69.

⁴² Serinsu, *age.*, s. 68.

2. Önemi

Esbâb-ı nüzûl, Kur'ân'ın nüzûl ortamında asli bir unsurdur. İslamın başlangıcından beri bilinen, bilinmesi istenen ve islam ilimlerinin bir çok alanında alimlerce üzerinde durulan bir vakıa olarak gelmiştir. Kur'ân'ın anlaşılmasında gerekli bir bilgi olarak değerlendirilmiştir. Hatta sahabenin Kur'ân'ı en iyi bilen insanlar olarak kabul edilmesi, nüzûl sebeplerini bilmelerine bağlanmıştır. Onların döneminde Kur'ân'ı anlama nüzûl sebebini bilmeyeyle özdeşleşmişti. Sahabe, tabiun ve tabe-i tabiun'dan olan müfessirler, Kur'ân'ı özellikle sebeb-i nüzûl ile tefsir etmişlerdir. Hatta “başlangıçta tefsir ilmi esbâb-ı nüzûlü bilmekten ibaretti” denilmiş ve esbâb-ı nüzûl Kur'ân'ı tefsir edecek müfessirlerin bilmesi gereken ilimler arasında sayılmıştır.

Kur'ân'ın bütün âyetleri belirli sebebe bağlı olarak inmemiştir. Alimler sadece 500 kadar âyetin nüzûl sebebini olduğunu tesbit etmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılması bakımından nüzûl sebeplerini bilmenin bir çok faydası vardır. Bu konuda el-Vâhidî şöyle der: “Bir âyetin iniş sebebini bilmeden ve âyetin bahsettiği konuya vakıf olmadan o âyetin maksadını ve tefsirini bilmek mümkün değildir.”⁴³ İbn Teymiye: “Nüzûl sebeplerini bilmek âyetin anlaşılmasını kolaylaştırır” demiştir.⁴⁴ es-Suyûtî: “Nüzûl sebepleri bilgisinin öğrenilmesinde bir çok fayda vardır. Fayda yoktur diyen hata etmiştir” demektedir.⁴⁵ İbn Dakik el-İd: “Sebebi nüzûlü açıklamak Kur'ân'ın anlamlarını bilmede bir yoldur”⁴⁶ demektedir. İsmail Cerrahoğlu: “Tefsir ilminde, sebeb-i nüzûlün âyeti izah ve beyan etmesi bakımından lüzumu çok önemlidir. Zaten tefsir sahasında sahabeyi yükselten en mühim âmil de budur. Onlar, Hz. Peygamber (sav)'e bir âyet nazil olduğunda, nüzûle sebep olan hâdiseyi ve sebebini, suâl soranın durumunu ve suâli sormasındaki sebebini bilirlerdi. Bidâyetteki tefsir ilmi, “sebeb-i nüzûlü bilmekten ibaretti” şeklinde bir söz hakikatin ifadesinden başka bir şey değildir. Zira hadîs mecmualarının tefsir babları hemen hemen sebeb-i nüzûle tahsis edilmiş gibidir”⁴⁷ demektedir.

⁴³ el-Vahidi, *Esbâbu'n- Nüzûl*, s. 4.

⁴⁴ İbn Teymiye, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsir*, thk. Adnan Zerzur, Beyrut, 1972. s. 47.

⁴⁵ es-Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Lubabu'n-Nukul fî Esbâbu'n- Nüzûl*, Dâru'l-Kitabi'l-Garbî, Beyrut, 2007, s. 8.

⁴⁶ es-Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru ibn Kesîr, Beyrut, 2006, I, s. 93.

⁴⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDV, Yayınları, Ankara, 2008. s. 116.

Kur'ân'ın anlaşılması bakımından âyetlerin nüzûl sebeplerini bilmenin bir çok faydası vardır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1- Kur'ân'ın mânâlarını anlamada ve ondan hüküm çıkarmada esbâb-ı nüzûlün büyük bir önemi vardır.⁴⁸

2- Âyetler arasında var olduğu zannedilen karışıklıkların giderilmesine yardımcı olur.⁴⁹

3- Mübhem âyetlerin anlaşılmasını kolaylaştırır. Çünkü nakle dayanmadan mübhemleri akılla tesbit mümkün değildir.⁵⁰

4- Hasr şüphesini ortadan kaldırır.⁵¹

Esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin Kur'ân'ın anlamını gölgeleyeceği düşüncesiyle herhangi bir faydasının olmadığını söyleyenler de olmuştur. Onlar da görüşlerini şu hususlar üzerine bina etmişlerdir:

1- Âyetleri nüzûl sebepleri çerçevesinde değerlendirmek suretiyle onları, esbâb-ı nüzûl kabul edilen özel olay ve tarihi şartlarla sınırlı görmek, ilahi mesajı genel ve ebedi maksatlarından uzaklaştırmaya yol açar.⁵²

2- Yorum zenginliğine engel olur. Esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin yorum zenginliğine engel olduğu şu hususlarda sınırlandırılmıştır:

1- Her âyete nüzûl sebebi arama çabaları,

2- Âyetin mânâ bakımından bir çok veçhesi olabilir diye düşünmek varken, nüzûl sebebi ile sınırlı kalma ihtimali,

3- Âyetin sebab-i nüzûlündeki olayın çerçevesinde sıkışıp kalması.⁵³

3. Rivâyetlerin Tesbiti

Tefsir alimleri esbâb-ı nüzûlle ilgili rivâyetlerin sıhhatini tesbitte oldukça titiz davranmışlardır. Her şeyden önce esbâb-ı nüzûl, tamamen rivâyetle alakalı bir disiplin olduğundan, hadis usûlünde hadislerin sıhhati için aranan genel şartlar bu konuda da geçerlidir. Nüzûl sebeplerine dair rivâyetlerin muteber sayılabilmesi için bunların

⁴⁸ Salih, Abdulkadir Muhammed, *et-Tefsir ve 'l-Mufessirûn fî Asri 'l-Hadis*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2003, s. 33.

⁴⁹ el-Kâdî, Abdulfetah, *Esbâbu 'n- Nüzûl*, (trc. Salih Akdemir), Ankara, 1986, s. 11.

⁵⁰ Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, MÜİFV, Yayınları, İstanbul, 2009, s. 241.

⁵¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi 'l-Kur'ân*, I, 46; ez-Zerkânî, *Menâhilu 'l-İrfân fî Ulûmi 'l-Kur'ân*, I, 106.

⁵² Demirci, *age.*, s. 243.

⁵³ Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, s. 233.

muttasıl bir senedle Hz. Peygamber (sav)'e isnat edilmesi gerekir. Bu da söz konusu haberin ya doğrudan doğruya sahabeden veya onlardan bizzat duyma ve işitme (sema) yoluyla haberi alan tabîlerden rivâyet edilmesiyle gerçekleşir.⁵⁴

Bir âyetin nüzûl sebebi hakkında birden fazla rivâyetin bulunması halinde önce bu rivâyetlerin sıhhat dereceleri araştırılarak sahih olanı alınır. Sahih rivâyetlerin birden fazla olması durumunda râvinin, olayı bizzat görmesi veya rivâyetin daha sahih bir yolla gelmesi gibi hususlar tercih sebebi sayılır. Bu şekilde tercihe elverişli bir sebebin de tesbit edilememesi halinde, anlatılan olayların zaman bakımından birbirine yakın olmaları şartıyla rivâyetlerin cem ve telifi yoluna gidilerek, âyetin her iki olaydan sonra ve ikisiyle ilgili olarak nazil olduğu kabul edilir. Bu da mümkün değilse söz konusu âyetin ayrı zamanlarda meydana gelen olaylardan sonra mükerrer olarak indiğine hükmedilir.⁵⁵

4. Esbâb-ı Nüzûl Sigaları

Esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivâyetlerde bazı hususi sigalar kullanılmaktadır. Bunların bir kısmı esbâb-ı nüzûle ait olduğu hususunda kesinlik ifade eden ve bir kısmı da kesinlik ifade etmeyen sigalardır. Kesinlik ifade eden sigalar, ya “sebeb” kelimesi bizzat zikredilen, ya “fâ-i sebebiyye” kullanılan ya da, bu ikisinin olmadığı yerde sebebin makamdan anlaşıldığı kesin olarak bilinen yerlerdir. Bu sigalar şunlardır:

1- “سبب نزول الآية كنا” “Bu âyetin nüzûl sebebi şudur.”

2- “فنزلت الآية , فانزل الله” “bunun üzerine Allah şu âyeti indirdi,” “ bunun üzerine şu âyet nazil oldu.”

Kesinlik ifade etmeyen sigalar ise bunların dışında kalan ifadelerdir. İslam bilginleri bu ifadelerin kesinlik arzemediğini söylemektedirler. Bu ifadeler sebebi-nüzûle delalet edebileceği gibi açıklaması yapılan âyetin tefsiriyle de alakalı olabilir. Bu ifadeler şunlardır:

56 “انزلت لأجله” “نزلت في كنا” “نزلت هذه الآية في كنا”

5. Esbâb-ı Nüzûl ile İlgili Bazı Eserler

1- Ali b. el-Medenî (h.161- 234), *Esbâbu 'n-Nüzûl*.

2- Ali b. Ahmed el-Vâhidî (ö. h. 468), *Esbâbu 'n-Nüzûl*.

⁵⁴ Demirci, *Esbâb-ı Nüzûl, DİA*, TDV, İstanbul, 1995, XI, 360.

⁵⁵ Demirci, *age.*, XI, 360.

⁵⁶ ez-Zerkânî, *Menâhilu 'l-İrfân fî Ulûmi 'l-Kur'ân*, I, 109; es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi 'l-Kur'ân*, I, 100.

- 3- Ebû'l-Ferec Abdurrahman Ali b. el-Cevzî (ö. h. 597), *Esbâbu'n-Nüzûl*.
- 4- Celaluddin es-Suyûtî (h. 849-911), *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*.
- 5- Abdulfettah el-Kâdî (ö. h. 1195), *Esbâbû'n-Nüzûl*.
- 6- İbn Teymiye, *et-Tibyân fî Nüzûli'l-Kur'ân*.
- 7- Ahmmed b. Ali el-Hanefî, *Sebebu'n-Nüzûl fî Tebliği'r-Resûl*.
- 8- Sadrettin Şirazî, *Şe'nu Nüzûli Âyati'l-Kur'ân*.
- 9- Muahammed b. Esad b. Muhammed el-İrakî, *Esbâbu'n- Nüzûl*.
- 10- Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzi, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*.
- 11- Burhanuddin İbrahim b. Ömer, *Muhtasar'u Esbâbu'n-Nüzûl li'l-Vahidî*.
- 12- H. Tahsin Emiroğlu, *Kur'ân Âyetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*.
- 13- Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*.
- 14- Bedreddin Çetiner, *Fatiha'dan Nas'a Esbâb-ı Nüzûl*.⁵⁷

---

⁵⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 45; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 121; Demirci, *Esbâb-ı Nüzûl*, *DİA*, XI, 361; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhîs fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 69; Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, s. 74.

BİRİNCİ BÖLÜM

DERVEZENİN ESBÂB-I NÜZÛL RİVÂYETLERİNDEKİ METODU

Derveze “et-Tefsiru’l-Hadîs” adlı eserinde başta tefsirler olmak üzere hadis külliyyatına ve tarih kitaplarına başvurur. İktibas yaptığı kaynakları ve rivâyetleri genellikle belirtir. Bazen de iktibas yaptığı kaynakları ve rivâyetleri belirtmez. Derveze esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini sunarken genellikle bu rivâyetleri âyetlerin tefsirine başlamadan önce verir. O, bir âyet veya bir grup âyet için bir sebep-i nüzûl, bazen bir âyet için birden fazla sebep-i nüzûl verir. Bazen de herhangi bir sebep-i nüzûl vermez. Derveze bazen rivâyetin başında bazen de rivâyetin sonunda esbâb-ı nüzûl sigalarını kullanır.

1. ESBÂB-I NÜZÛL KAYNAKLARI

Derveze tefsirinde esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini sunarken bir çok kaynaktan yararlanmıştı. Bunlardan bir kısmı tefsir, hadîs ve tarih kaynaklarıdır. Şimdi bunları sırasıyla ele alalım:

1.1. Tefsir Kaynakları

1- Taberî

Muhammed b. Cerir et-Taberî (ö. 310/922), 224 yılında Taberistan’ın Amûl şehrinde doğmuştur. Tefsir, meânî, kıraât, hadis, fıkıh ve tarih ilminde otorite olarak kabul edilmiştir. Garpta tarihiyle şöhret kazanan Taberî, şarkta ise daha ziyade islami ilimler sahasında yazdığı eserlerle ün salmıştır. Bu eserlerden birisi de tefsir sahasında yazdığı *Câmi’u’l-Beyân an Te’vîli’l-Âyi’l-Kur’ân* adlı eseridir. Bu eserin Hz Peygamber (sav), sahabe, tabiûn ve kendisine kadar gelen tefsir rivâyetlerini içine alan bir ansiklopedi niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca kıraat, lügat, tarih, fıkıh, nahiv, İslamî ve cahiliye şiirleri için de bir kaynak teşkil eder.⁵⁸

Derveze bu tefsirden 578 kez nakilde bulunmuştur.⁵⁹ Esbâb-ı nüzûl rivâyetleri konusunda ise 226 kez nakilde bulunmuştur.

⁵⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, Ankara, 2005, s. 528.

⁵⁹ Demir, *Muhammed İzzet Derveze’nin Kur’ân’ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, s. 255.

Örnek:

الْيَوْمَ يَبْسُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا

“Bugün inkâr edenler sizin dininizden (dininizi yıkmaktan) umut kesmişlerdir. Bugün dininizi kemale erdirdim. Üzerinize nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam’ı seçtim.”⁶⁰

“Taberî’nin İbn Abbas, Süddî, Mücahit, Katade ve İbn Cüreyc’e atfettiği rivâyete göre bu âyet, Veda Haccı’nda Ârefe günü Peygamber (sav) hutbesini irad ederken indi. Peygamber (sav) önüne baktı; muvahhitlerden başkasını görmedi. Bir tek müşrik de görmedi. Allah’a hamd etti. Ve Cebrail bunun üzerin âyetin bu pasajını ona indirdi. Peygamber (sav) âyetin bu bölümünün inmesinden sonra ancak 86 gece kadar yaşadı.”
“Yine bu hususta Taberî’nin aktardıklarından bir rivâyet de şudur: Kâ’bu’l-Ahbâr: “Eğer bu ümmetten başka bir ümmete bu âyet inseydi o günü bayram edinip toplanırlardı” dedi. Ömer b. el-Hattab (ra): “Hangi âyet ey Ka’b” dedi. Ka’b: “Bugün size dininizi tamamladım...” âyetidir” dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Âyetin indiği günü biliyorum. Cuma günü ve Ârefe günü her ikisi de Allah’a hamd olsun bizim için bayramdır.”⁶¹

“Yine bu hususta Buhârî, Müslim ve Tirmizî’nin aktardığı bir rivâyet de şudur: Yahudilerden bir adam Ömer (ra)’e: “Eğer bu ümmetten başka bir ümmete bu âyet inseydi o günü bayram edinip toplanırlardı” dedi. Bunun üzerine Ömer (ra): “Âyetin indiği günü biliyorum. Cuma günü ve Ârefe günü, her ikisi de Allah’a hamd olsun bizim için bayramdır.”⁶²

2- Zemahşerî

Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), 467 yılında Harezmi’nin büyük bir kasabası olan Zemahşer’de doğdu. Onun ilmi ve fikri gelişmesinde en çok etkisi olan Muhammed b. Cerir ed-Dabbî el-İsfahanî’dir. Zemahşerî bu zattan etkilenerek i’tizalî fikirleri benimsemiştir. Zemahşerî genellikle edebiyat, dil, nahiv, tefsir, hadis ve

⁶⁰ el-Maide, 5/3.

⁶¹ et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Cami’u’l-Beyân an Te’vîli Ayi’l-Kur’ân*, Muessesetu’r-Risale, 2000, IX, 524; ed-Derveze, *age.*, IX, 25.

⁶² ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadîs*, IX, 25.

fıkıh sahasında bir çok eser kaleme almıştır. En önemli eseri, *el-Keşşâf an Hâkaiki'l-Gavâmidi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Tenzil*'dir.⁶³

Derveze bu eserden genel konularda 246 kez nakilde bulunmuştur.⁶⁴ Esbâb-ı nüzûl rivâyetleri konusunda ise 26 kez nakilde bulunmuştur.

Örnek:

إِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ آيَةً فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ

“Biz dilesek onlara gökten bir mucize indiririz de ona boyun eğmek zorunda kalırlar.”⁶⁵

Derveze, bu âyet hakkında şöyle demektedir: “Zemahşerî tefsirinde bu âyetin, Benu Haşim ve Benu Ümeyye hakkında nazil olduğunu ifade eden İbn Abbas’tan bir rivâyet nakletmiştir.”⁶⁶

3- Beğavî

Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ud b. Muhammed el-Beğavî (ö. 516/1122). Muhaddis, müfessir ve Şafiî fakihî olan Beğavî, hadis, fıkıh ve tefsir ilminde bir çok eser kaleme almıştır. Hadiste *Şerhu's-Sünne*, Şafiî fıkında *et-Tehzip*, tefsirde, *Meâlimu't-Tenzil* adlı eserleri yazmıştır. Tefsir sahasında yazılan bu eser Beğavî'nin en tanınmış eseri olup âyetleri, hadislerle sahabe ve tabiîn müfessirlerinin ve daha sonraki alimlerin görüşleriyle açıklamaktadır. Muhaddis olması sebebiyle daha önce yazılan tefsirlerdeki zayıf ve uydurma rivâyetleri tenkid etmiştir.⁶⁷

Derveze bu tefsirde genel konularda 502 kez nakilde bulunmuştur.⁶⁸ Esbâb-ı nüzûl rivâyetleri konusunda ise 150 kez nakilde bulunmuştur.

Örnek:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيُبَلِّغْكُمْ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِّنَ الصِّبْغِ تَنَالَهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدَىٰ

بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ

⁶³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 263.

⁶⁴ Demir, *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, s. 259.

⁶⁵ eş-Şuarâ, 26/4.

⁶⁶ ez-Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an Hâkaiki'l-Gavâmidi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Tenzil*, Dâru'l-Kitabi'l-Garbi, Beyrut, 2008, III, 228; ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, III, 244.

⁶⁷ Güngör, Mevlut, *el-Beğavî*, DİA, TDV, İstanbul, 1992, V, 340.

⁶⁸ Demir, *age.*, s. 255.

“Ey iman edenler, andolsun Allah, gaybte kendisinden kimin korktuğunu ortaya çıkarmak için ellerinizin ve mızraklarınızın erişeceği avdan bir şeyle sizi deneyecektir. Artık kim bundan sonra haddi aşarsa, onun için acı bir azap vardır.”⁶⁹

Derveze, bu âyet hakkında şöyle demektedir: “Beğavî, bu âyetin tefsiri bağlamında, onun Hudeybiye barış antlaşmasının imzalandığı yıl indiğini rivâyet eder. Rivâyete göre: “Müslümanlar o sırada ihramlıyken yüce Allah onları denedi. Sürülerce yabani hayvanlarla karşılaştılar. Onları yakalamaya çalışmaları sebebiyle yukarıdaki âyet indi.”⁷⁰

4- Tabresî

Ebû Ali et-Tabresî (ö. 548/1153), Şiâ ulemasından olup tefsir, fıkıh ve kelim alanlarında bir çok eser yazmıştır. Bu eserlerden birisi, tefsir sahasında yazdığı *Mecmau'l-Beyân fi Tefsiri'l Kur'ân*'dır. Tabresî tefsiri için şöyle demektedir: Edip için bir esas, nahivci için hazır malzeme, okuyucu için ibret, abid için zahire, kelamcı için hüccet, hadisçi için hüccet kaynağı, tarihçi için klavuz, vaiz için alettir. Tabresî, tefsirinde Şiâ inancını ön plana çıkarır ve kendi mezhebi görüşlerini, karşı mezheplerin görüşleriyle karşılaştırır ve onlara cevap verir.⁷¹

Derveze bu eserden genel konularda 405 kez nakilde bulunmuştur.⁷² Esbâb-ı nüzûl rivâyetleri konusunda ise 135 kez nakilde bulunmuştur.

Örnek:

أَفَمَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِّنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَيَسَّرَ الْمَصِيرُ هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ
بِمَا يَعْمَلُونَ

“Hiç Allah’ın rızasına uyan kimse, Allah’ın hışmına uğrayan, yeri de cehennem olan adam gibi olur. Ne kötü sonuçtur orası!” “Onlar, Allah katında derece derecedirler. Allah, onların yaptıklarını görmektedir.”⁷³

Derveze, bu âyet hakkında şöyle demektedir: “Tabresî, bu iki âyetin, Nebi (sav)’nin çağrısına tabi olanlarla, onun çağrısına icabet etmeyen ve yerlerinde oturarak savaşa çıkmayan Münafıklar arasında yapılan bir mukayese üzerine nazil olduğunu

⁶⁹ el-Mâide, 5/94.

⁷⁰ el-Beğavî, Ebû Muhammed Huseyin b. Mesud el-Ferra eş-Şafî, *Meâlimi't-Tenzil*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1987, II, 63; ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, IX, 231.

⁷¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 367.

⁷² Demir, *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'ân'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, s. 260.

⁷³ Âl-i İmrân, 3/162-163.

söylemiştir.”⁷⁴

5- Hâzin

Ebû'l-Hasen Alauddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Hâzin (ö.741/1340). Tefsir, hadis ve fıkıh alimi olan Hâzin Bağdat'da doğdu. Dımaşk'te bulunan bir kütüphanede yöneticilik yaptı. Bundan dolayı Hâzin lakabıyla meşhur oldu. En tanınmış eseri, *Lubâbu't- Te'vil fî Meâni't-Tenzîl* dir.⁷⁵ Hem rivâyet hem dirâyet tefsiri özelliklerini taşıyan bu eserden Derveze, genel konularda 543 kez nakilde bulunmuştur.⁷⁶ Esbâb-ı nüzûl rivâyetleri konusunda ise 142 kez nakilde bulunmuştur.

Örnek:

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْتَسِرُهُمْ

إِلَيْهِ جَمِيعًا

“Ne Mesih ve ne de Allah'a yakın melekler, Allah'ın kulu olmaktan çekinirler. O'na kulluktan çekinip büyük kimselerin hepsini (Allah) yakında huzurunda toplayacaktır.”⁷⁷

Derveze, bu âyet hakkında şöyle demektedir: “Hâzin'in rivâyet ettiğine göre, Necran elçileri dediler ki: Ey Muhammed! Sen bizim sahibimiz hakkında (Mesih) “o Allah'ın kuludur” demekle ayıp ediyorsun. Nebi (sav) onlara: “Onun Allah'a kul olması, onun için bir ayıp değildir” dedi ve bunun üzerine bu âyet indi.”⁷⁸

6- İbn Kesîr

Ebû'l-Fida İmâduddin İsmail b. Şihabiddin Ömer b. Kesîr b. Davut b. Kesîr el-Kureşî (774/1373), 701 yılında Busra'nın Müceydilu'l-Karye'de dünyaya geldi. Bir çok alimden fıkıh, kelam, hadis, hadis tarihi ve kıraat dersi aldı. Öğrenimini tamamladıktan sonra hatip, müderris, kıraat alimi ve müftü olarak çeşitli görevlerde bulundu. Tarih ve tabakat ilminde en meşhur kitabı “*el-Hidaye ve'n-Nihaye*” dir. Hadis ilminde

⁷⁴ et-Tabresî, Ebû Ali el-Fadl b. Hasan, *Mecmau'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kurân*, Muessesetu'l-A'lemî, Beyrut, 1995, II, 434; ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, VII, 262.

⁷⁵ Eroğlu, Ali, *el-Hâzin*, DİA, TDV, İstanbul, 1993, XVII, 125.

⁷⁶ Demir, *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'ân'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, s. 255.

⁷⁷ en-Nisâ, 4/172.

⁷⁸ el-Hâzin, Alauddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Beğdadî, *Lubâbu't-Te'vil fî Meâni't-Tenzîl*, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, thk. Muhammed Ali Şahin, Beyrut, 1415, I, 453; ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, VIII, 289.

“*Cami’u’l-Mesânid ve’s-Sünenü’l-Hadis li Ekvâmi’s-Sünen*” dir. Tefsir ilminde “*Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm*” dir.⁷⁹

Bu tefsirin rivâyet tefsirleri arasında önemli bir yeri vardır. Derveze tefsirinde bu kaynaktan genel konularda 682 kez nakilde bulunmuştur.⁸⁰ Esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinde ise 141 kez nakilde bulunmuştur.

Örnek:

عَسَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً وَاللَّهُ قَدِيرٌ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Belki Allah sizlerle, onlardan düşman olduklarınız arasında bir sevgi oluşturur. Allah güç yetirendir ve Allah bağışlayandır, esirgeyendir.”⁸¹

Derveze, bu âyet hakkında şöyle bir rivâyet aktarır: “İbn Kesîr’in Mukâtil’den rivâyet ettiğine göre, bu âyet Ebû Süfyan hakkında nazil olmuştur. Öyle ki, Resûlullah (sav) Ebû Süfyan’ın kızı Ümmü Habibe ile evlenmişti. Bu da Ebû Süfyan’la Hz. Peygamber (sav) arasında bir sevgi oluşturmuştu.”⁸²

1.2. Hadîs Kaynakları

Derveze’nin esbâb-ı nüzûl rivâyetleri nakli sırasında bir çok hadîs kitaplarından yararlanmıştır. Bunlar: Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Davud, Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, İbn Ebi Hatim, Nesaî, İbn Hibban, Hâkim, Malik b. Enes’tir.

Derveze hadîs imamlarından esbâb-ı nüzûlu naklederken en çok müfessirlerin kitaplarından ve Şeyh Mansur Ali Nasîf’in “*et-Tacu’l-Camiu li’l-Usûli fi Ehadisi’r-Resûl*” adlı eserinden yararlanmıştır. Kendisinin hadîs imamlarından ve Mansur Ali Nasîf’in eserinden almış olduğu rivâyetlere değineceğiz.

1. Buhârî

En güvenilir hadîs kitabı olarak kabul edilen “*el-Cami’u’s-Sahih*” adlı eseriyle tanınmış büyük bir muhaddis olan Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 256/870), 194 yılında Buhârada doğdu. On yaşından itibaren bir çok alimden hadîs öğrenmeye başladı ve bu uğurda çok uzun seyahatlar gerçekleştirdi. Bu seyahetler sonunda derlediği hadîslerle geniş bir kütüphane meydana getirdi. Konulara göre *el-*

⁷⁹ Özyayın, Abdülkerim, *İbn Kesîr*, DİA, TDV, İstanbul, 1999, XX, 132.

⁸⁰ Demir, *Muhammed İzzet Derveze’nin Kur’ân’ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, s. 254.

⁸¹ el-Mumtehine, 60/7

⁸² İbn Kesîr, Ebû’l-Feda İsmail b. Ömer, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selâme, Dâru’t-Teyyibe, 1999, VIII, 89; ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadîs*, IX, 274.

Cami'u's-Sahih adlı eserini yazan Buhârî, bu kitabını, 600.000 kadar hadis arasından seçerek on altı yılda yazmıştır.⁸³

Derveze bu eserden genel konularda, esbâb-ı nüzûl rivâyetleri dâhil 25 kez nakilde bulunmuştur.⁸⁴ Bütün bu rivâyetleri Mansur Ali Nasif'in "*et-Tacü'l-Camiu li'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Resûl*" adlı eserini kaynak göstererek nakilde bulunmuştur.

Örnek:1

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنِينَ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ سَبِيلًا

لَهُ سَبِيلًا

“Size ne oldu da, Münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Hâlbuki Allah onları kendi ettikleri yüzünden baş aşağı etmiştir. Allah’ın saptırdığını doğru yola mı getirmek mi istiyorsunuz? Allah’ın saptırdığı kimse için asla (doğruya) yol bulamazsınız!”⁸⁵

Derveze, bu âyet hakkında şu rivâyeti nakletmektedir: “Buhârî’nin tefsir faslındaki Zeyd b. Sabit’den gelen bir rivâyete göre “Resûlullah (sav)’ın ashabından bazı insanlar Uhud savaşından geri döndüler. İnsanların bu dönen Münafıklar hakkında ikiye bölündüler. Bazıları “onları öldürelim” diyorlar bazıları da “hayır! Öldürmeyelim” diyordu. Bunun üzerine “*Size ne oluyor da Münafıklar hakkında iki kısma ayrılıyorsunuz?*” âyeti nazil oldu.”⁸⁶

Örnek: 2

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ

أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ

“Ey inananlar! Seslerinizi Peygamber’in sesinin üzerine çıkarmayın. Birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi onunla da yüksek sesle konuşmayın; yoksa siz farkında olmadan amelleriniz boşa gider.”⁸⁷

Derveze, bu âyet hakkında şöyle demektedir: “Müfessirlerden nakledildiğine göre bu âyet Sabit b. Kays hakkındadır. Sabit’in sesi gürdü ve sesi Peygamber (sav)’in sesinden daha çok çıkması sebebiyle bu âyet nazil oldu. İmam Buhârî ve Müslim ise şöyle söylemektedirler: “Bu âyet indirildiğinde Sabit evinde başını önüne eğip kaldı.

⁸³ M. Mustafa el-A’zamî, *el-Buhârî, DİA*, TDV, İstanbul, 1992, VI, 368.

⁸⁴ Demir, *Muhammed İzzet Derveze’nin Kur’ân’ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, s. 258.

⁸⁵ en-Nisâ, 4/88.

⁸⁶ el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhârî*, Dâru’l-Marife, thk. Halil b. Me’mun Şeyha, Beyrut, h. 1431, s. 1139; ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, VIII, 191.

⁸⁷ el-Hucurât, 49/2.

Peygamber (sav) onu göremeyince ne olduğunu sordu. Birisi Sabit'i iyi tanıdığını belirterek gidip bakabileceğini ifade etti. Adam Sabit'in yanına geldiğinde: “Nedir bu halin?” diye sorunca Sabit: “Kötüyüm” diye cevapladı ve devam etti, “sesim Peygamber'in sesinden daha çok çıkıyordu. Buna göre de benim tüm yaptığım ameller boşa çıkıp cehennemliklerden oldum” adam Peygamber (sav)'e gelerek Sabit'in durumunu anlattı. Peygamber (sav): Git, ona: “Sen cehennemliklerden değilsin, sen cennetliksin” de, dedi.”⁸⁸

2. Müslim

Ebu'l-Hüseyn el-Müslim b. el-Haccac b. el-Müslim el-Kuşeyrî (261/875), 206 yılında Nisabur'da doğdu. Küçük yaşlarda bir çok alimden hadis dersi aldı ve hadis tahsili için bir çok seyahat gerçekleştirdi. En önemli eseri *el-Cami'u's-Sahih*'dir. Bu eserin en belirgin özelliği, bir hadisin güvenilir rivâyetlerin tamamını çeşitli senetlerle bir araya getirmesidir.⁸⁹

Derveze bu eserden genel konularda, esbâb-ı nüzûl rivâyetleri dâhil 20 kez nakilde bulunmuştur.⁹⁰ Bütün bu rivâyetleri Mansur Ali Nasif'in “*et-Tacü'l-Camiu li'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Resûl*” adlı eserini kaynak göstererek nakletmiştir.

Örnek:

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ

“Münafıklar sana geldikleri zaman “senin muhakkak Allah'ın elçisi olduğuna tanıklık ederiz” derler. Allah, muhakkak senin kendisinin elçisi olduğunu bilir ve Allah Münafıkların yalancı olduklarına tanıklık eder.”⁹¹

Derveze, bu âyet hakkında şu rivâyeti nakletmektedir: “Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin Zeyd b. Erkam'dan naklettikleri rivâyette Zeyd şöyle demiştir: “Amcamla birlikteydim. Abdullah b. Übey b. Selül'ün şöyle dediğini duydum: “Resûlullah'ın ashabına hiçbir şey vermeyin ki etraftan dağılıp gitsinler, Medine'ye dönersek üstün olan, alçak olanı çıkaracaktır.” Bunu amcama anlattım, amcam da Resûlullah'a söyledi. Resûlullah, Abdullah b. Übey ve arkadaşlarını çağırttı. Onlar, böyle söylemediklerine dair yemin ettiler. Bunun üzerine Resûlullah onları doğruladı ve beni yalanladı. Öyle bir

⁸⁸ el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, s. 1239; ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, VIII, 498

⁸⁹ Kandemir, M. Yaşar, *el-Müslim, DİA*, TDV, İstanbul, 2005, XXXII, 93.

⁹⁰ Demir, *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, s. 258.

⁹¹ el-Munafikûn, 63/1.

sıkıntıya düştüm ki daha önce bu kadar sıkılmamıştım. Eve gittim ve oturdum. Derken Allah (c), “*Münafıklar sana geldikleri zaman...*”, “*Onlar öyle kimselerdir ki, Resûlullah’ın yanındakilere hiçbir şey vermeyin diyorlar...*”⁹² ve “*Üstün olan alçak olanı Medine’den çıkaracaktır...*”⁹³ âyetlerini indirdi. Âyetler indikten sonra Resûlullah beni çağırdı, âyetleri okudu ve “Ey Zeyd Allah seni doğruladı” dedi.”⁹⁴

3. Tirmizî

Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, 209/824 senesinde Tirmiz’de doğdu. Küçük yaştan itibaren hadis toplamaya başlamış ve bir çok alimden hadis almıştır.⁹⁵

Tirmizî’nin en meşhur kitabı “*es-Sünen*” dir. Bu kitabı fıkıh bablarına göre yazmış olup, kitabında sahih, hasen ve zayıf hadisleri toplamakla birlikte, her bir hadisin derecesini geçtiği yerde açıklamıştır. Kitabın sonunda da oldukça önemli bilgiler ihtiva eden “*el-İlel*” adlı bir bâb eklemiştir.

Derveze bu eserden genel konularda, esbâb-ı nüzûl rivâyetleri dâhil 5 kez nakilde bulunmuştur.⁹⁶ Bütün bu rivâyetleri Mansur Ali Nasîf’in “*et-Tacu’l-Camiu li’l-Usûli fi Ehâdisi’r-Resûl*” adlı eserini kaynak göstererek nakilde bulunmuştur.

Örnek:

وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا
 “*Mekke’nin göbeğinde, sizi onlara galip getirdikten sonra onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çeken O’dur. Allah yaptıklarınızı görmektedir.*”⁹⁷

Derveze, bu âyet hakkında şu rivâyeti nakletmektedir: “Tirmizî’nin Enes’ten rivâyet ettiğine göre: “Seksen kişilik bir grup Tenim dağından sabah namazı vakti Peygamber’i öldürmek üzere indiğinde, Peygamber onları yakaladı ve bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”⁹⁸

⁹² el-Munafikûn, 63/7.

⁹³ el-Munafikûn, 63/8.

⁹⁴ el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, s. 1257; et-Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre, *es-Sünen*, Dâru’l-Marife, thk. Halil b. Me’mun Şeyha, Beyrut, 2002, s. 1276; el-Müslim, b. Haccac, *Sahih-i Müslim*, thk. Halil b. Me’mun Şeyha, Dâru’l-Marife, Beyrut, 2010, s. 1258; ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadîs*, VIII, 460.

⁹⁵ Koçyiğit, Talât, *Hadîs Usûlü*, TDV, Yayınları, Ankara, 1998, s. 295.

⁹⁶ Demir, *Muhammed İzzet Derveze’nin Kur’ân’ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, s. 258.

⁹⁷ el-Fetih, 48/24.

⁹⁸ et-Tirmizî, *es-Sünen*, s. 1258.

4. Ebû Davud

Ebû Davud Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî (ö. 275/889), 202 yılında Sicistân'da doğdu. Hadis tahsili için seyahata çıktı ve bir çok muhaddisten ders aldı. En meşhur eseri “ *es-Sünen*”dir. Sahihinden zayıfına kadar İslam hukukuyla ilgili 4800 hadis içermektedir. Bu hadislerden ileri derecede zayıf olanları belirtmeye özen göstermiştir.⁹⁹

Derveze bu eserden genel konularda, esbâb-ı nüzûl rivâyetleri dâhil 4 kez nakilde bulunmuştur.¹⁰⁰ Bütün bu rivâyetleri Mansur Ali Nasif'in “*et-Tacu'l-Camiu li'l-Usûli fi Ehâdisi'r-Resûl*” adlı eserini kaynak göstererek nakilde bulunmuştur.

Örnek:

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ

“Allah çocuklarınız hakkında erkeğe, iki dişinin hissesi kadar tavsiye eder.”¹⁰¹

Derveze, bu âyet hakkında şu rivâyeti nakletmektedir: “Buhârî, Tirmizî ve Ebû Davud'un müsnedlerinde Cabir'den rivâyet edilen bir hadise göre Cabir şöyle demektedir: Resûlullah ve Ebû Bekir yanıma geldiler ve ben hiç bir şeyi akledemiyordum. Su istedi ve abdest aldı, sonra üzerime su serpti ve ayıldım. Akabinde “Ya Resûlullah malım hususunda ne yapmamı emredersin?” diye sordum. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”¹⁰²

5. Mansur Ali Nasif

Ezher Üniversitesi alimlerinden Mansur Ali Nasif'in “*et-Tacu'l-Camiu li'l-Usûli fi Ehâdisi'r-Resûl*” adlı eseri, fıkıh bablarına göre Buhârî, Müslim, Ebû Davud, Tirmizî ve Nesâî'nin kitaplarından seçilmiş hadisleri ihtiva etmektedir. Müellif, bu beş kitapta hadis bulamadığı konulara dair rivâyetleri, Şafîî'nin ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'lerinden, İmam Mâlik'in Muvatta'ından, İbn Mâce'nin Sünen'inden ve Hâkim'in Müstedrek'inden tamamlamıştır.

Derveze rivâyet ettiği hadislerin çoğunu bu eserden nakletmiştir. Genel konularda

⁹⁹ Kandemir, M. Yaşar, *Ebû Davud, DİA*, TDV, İstanbul, 1994, X, 119.

¹⁰⁰ Demir, *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, s. 258.

¹⁰¹ en-Nisâ, 4/11.

¹⁰² Ebû Davud, Süleyman b. Eşas es-Sicistanî, *Ebû Davud*, thk. Muhammed Abdulazim b. el-Hâlidî, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, s. 460; el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, s. 1136; et-Tirmizî, *es-Sünen*, s. 1160; ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, VIII, 34.

960 kez,¹⁰³ esbâb-ı nüzûl rivâyetleri konusunda ise 72 kez nakilde bulunmuştur.

Örnek:

وَالضُّحَىٰ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ وَاللَّآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَىٰ وَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ

“*Kuşluk vaktine and olsun. Sakinleşen geceye and olsun ki, Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı. Ahiret senin için dünyadan iyi olacaktır. Rabbin sana verecek ve sen razı olacaksın. O, seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni şaşırması bulup yola iletmedi mi? Seni fakir bulup zengin etmedi mi? Öyleyse sakın öksüzü ezme. Dileneni azarlama. Ve Rabbinin nimetini anlat.*”¹⁰⁴

Derveze, bu sûre hakkında şu rivâyeti nakletmektedir: Buhârî ve Müslim’in naklettiği bir hadise göre: “Bir kadın Peygamber (sav)’e geldi ve ona “şeytanının seni terk ettiğini zannediyorum, iki veya üç günden beri onu senin yakınında görmedim” dedi. Müşrikler veya onlardan bazıları fetret haberini öğrenince “Muhammed terk olundu” dediler. Çok geçmeden, bu sözlerden sonra bu sûre nazil oldu.”¹⁰⁵

1.3. Tarih Kaynakları

Müfessir olduğu kadar iyi bir tarihçi olan Derveze’nin tefsirine baktığımızda pek çok tarih kitaplarından yararlandığını görmekteyiz. Bunlar: İbn Sa’d’ın “*Kitabu’t-Tabakati’l-Kubrâ*”, İbn Kuteybe’nin “*el-İmâme ve’s-Siyâse*” “*Tarihu’l-Hulefai’r-Raşidin*” ve “*Devlet-i Beni Ümeyye*”si, Taberî’nin “*Tarihi’l-Umem ve’l-Mulûk*”u, el-Belâzûrî’nin “*Futûhu’l-Buldân*”ı, Yakut el-Hamevî’nin “*Mu’cemu’l-Buldan*”ı, İbn Kayyim el-Cevziyye’nin “*Tarihu Ömer b. Hattab*”ı, İbn Hişâm’ın “*es-Sîretu’n-Nebeviyye*”sidir.

Derveze’nin esbâb-ı nüzûl rivâyetleri nakli sırasında en çok yararlandığı tarih kitapları: İbn Sa’d’ın “*Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kubrâ*” ve İbn Hişâm’ın “*es-Sîretu’n-Nebeviyye*” adlı eserleridir.

1. İbn Sa’d

Hadis, siyer, tarih ve ensâb alimi olarak tanınan, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d

¹⁰³ Demir, *Muhammed İzzet Derveze’nin Kur’ân’ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, s. 254.

¹⁰⁴ ed-Duhâ, 93/1-11.

¹⁰⁵ Mansur Ali Nasif, *et-Tacu’l-Camiu li’l-Usûli fî Ehâdisi’r-Resûl*, Dâru’l-İhya Kutûbu’l-Arabiyye, Beyrut, 1962, IV, 291; ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, I, 552.

b. Menî el-Haşimî (230/845), 160 yılında Basra’da doğdu. Bir çok tabiîn ve tabe-i’tâbiîn alimlerinden dini ilimlerle birlikte, Arap dili ve edebiyatı okudu ve onlardan hadis aldı. En meşhur eseri “*Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kubrâ*” dır. Bu eser, siyer-meğazî ve tabakat ana bölümlerinden meydana gelmektedir.¹⁰⁶

Derveze bu eserden genel konularda 97 kez,¹⁰⁷ esbâb-ı nüzûl rivâyetleri konusunda ise 2 kez nakilde bulunmuştur.

Örnek:

وَأِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أُوحِيَنا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِي عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِذَا لَا تَأْخُذُوكَ خَلِيلًا وَلَوْلَا أَنْ تَبَيَّنَّاكَ لَفَدُّ كِدْتُمْ
تُرْكُنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا إِذَا لَأَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا

“Az daha onlar, seni sana vahyettiğimizden ayırarak, ondan başkasını bize iftira etmen için fitneye düşürecekti işte o zaman seni dost edinirlerdi.” “Eğer biz sana sebat vermemiş olsaydık, nerdeyse sen onlara birazcık meyledecektin.” “O takdirde, muhakkak hayatın da, ölümün de azabını sana kat kat tattırırđık. Sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı bulamazdın.”¹⁰⁸

Derveze, bu âyetler hakkında şu rivâyetleri nakletmektedir: “Bir rivâyet göre, bir Kâfir grubu, Resûlullah (sav)’a bir müddet, bir kısım geleneklerine ve kutsamalarına devam etme önerisinde bulunmuşlardır. Başka bir rivâyete göre, bu grup, Peygamber (sav)’den ilahlarını yüceltmelerine tolerans tanımalarını istemektedirler. Başka bir rivâyete göre, bu grup, Peygamber (sav)’in kınamaması, onlara göz yumması önerisinde bulunmuşlardır. Başka bir rivâyete göre, aynı grup, Peygamber (sav)’in, Kâbe’nin avlusunda bulunan putlarına ses çıkarmazsa, tavaf yapmaktan onu engellemeyeceklerdir. İbn Sa’d’ın Tabakatında bulunan başka bir rivâyete göre: “Peygamber (sav) bir gün Kâbe’nin etrafında oturup Necm sûresi’nin ilk âyetinden “Siz de gördünüz değil mi o Lât ve Uzza’yı?” ve “üçüncü put olan Menat’ı...” âyetine gelinceye kadar okudu. Şeytan bu âyetin ardından Peygamber (sav)’in okuyuşuna “O yüce Garaniktir. Onların şefaati umulmaktadır” cümlelerini ekler. Peygamber (sav) sûrenin geri kalan kısmını tamamlayınca secde etti. Müşrikler de secde etti. Akşam olunca Cebrail (as) Peygamber (sav)’e gelerek Allah’ın sana vahyetmediğı şeyleri söyledin diyerek şu âyetleri indirdi: “Az daha onlar, seni sana vahyettiğimizden

¹⁰⁶ Fayda, Mustafa, *İbn Sa’d, DİA*, TDV, İstanbul, 1999, XX, 294.

¹⁰⁷ Demir, *Muhammed İzzet Derveze’nin Kur’ân’ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, s. 259.

¹⁰⁸ el-İsrâ, 17/73-75.

ayırarak...”

Derveze, bu rivâyetleri aktardıktan sonra bunları şöyle değerlendirmektedir: “Bu rivâyetlerin hiç birisi sahih kitaplarda yoktur. Bununla beraber âyetlerin içeriği ve özü rivâyetlerden ilk dördü ile uygunluk arzemektedir.”

Sonuncu rivâyet hakkında ise Derveze, risaletin tesisinde en mühim olan şey müşriklere ve şirke karşı savaşmış olan bir Peygamber’in böyle söylemesi mümkün olmadığını belirtir. Daha sonra da Peygamber’in kendi hevasında bir şey söylemesi Peygamberliğin ismet sıfatına ters düştüğünü belirtir ve Allah’ın kesin bildirdiği gibi “o, hevâdan (arzularına göre) konuşmaz. O(nun konuşması kendisine) vahyedilenden başkası değildir”(Necm 3-4) o, kendi hevasına göre konuşmaz. Dolayısıyla Derveze bu rivâyeti kabul etmemektedir.¹⁰⁹

2. İbn Hişâm

Tarihçi, dil ve ensâb alimi olan Ebû Muhammed Cemaluddîn Abdülmelik b. Hişâm (218/833) Basra’da doğdu. En meşhur eseri, “*es-Sîretü’n-Nebeviyye*”dir. Hz. Peygamber (sav)’in hayatı hakkında tamamı zamanımıza ulaşmış en eski eserdir. İbn Hişâm bu eserini İbn İshak’ın *Sîret*’ine bazı ilavelerde bulunarak yeniden tertip etmiştir.¹¹⁰

Derveze bu eserden genel konularda 108 kez,¹¹¹ esbâb-ı nüzûl rivâyetleri konusunda ise 4 kez nakilde bulunmuştur.

Örnek:

الم الله لا إله إلا هو الحي القيوم نزل عليك الكتاب بالحق مصدقا لما بين يديه وأنزل التوراة والإنجيل من قبل هدى للناس وأنزل الفرقان إن الذين كفروا بآيات الله لهم عذاب شديد والله عزيز ذو انتقام إن الله لا يخفى عليه شيء في الأرض ولا في السماء هو الذي يصوركم في الأرحام كيف يشاء لا إله إلا هو العزيز الحكيم

“*Elif, lam, mim.*” “Allah ki, O’ndan başka ilah yoktur, daima diri ve koruyup yönetendir.” “Sana Kitab’ı hak ile ve kendinden öncekini doğrulayıcı olarak indirdi, Tevrat ve İncil’i de İndirmişti.” “Daha önce, insanlara yol gösterici olarak, Furkan’ı da indirdi. Muhakkak ki, Allah’ın âyetlerini tanımayanlar için çetin bir azap vardır. Allah daima üstündür ve ölç alandır.” “Ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah’a gizli

¹⁰⁹ İbn Sa’d, Muhammed Ebû Abdullah el-Basrî, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kubrâ*, thk. İhsan Abbas, Dâru’s-Sadr, Beyrut, 1968, I, 205; ed-Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, III, 410.

¹¹⁰ Fayda, Mustafa, *İbn Hişâm, DİA*, TDV, İstanbul, 1999, XX, 71.

¹¹¹ Demir, Muhammed İzzet Derveze’nin Kur’ân’ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi, s. 258.

kalmaz.” “Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O’dur. O’ndan başka ilah yoktur. O azizdir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹¹²

Derveze bu âyetleri şöyle değerlendirmektedir: “Müfessirler bu âyetlerin, Yemen’den gelen Hıristiyan Negrân heyeti ve bunlarla Peygamber (sav) arasında; Allah’ın sıfatları, Mesih ve Hıristiyan inançları ile ilgili münazara hakkında nazil olduğunu rivâyet etmişlerdir. Görüldüğü gibi bu âyetler, söz konusu münazarada olanlara işaret etmekte ya da münazara akabinde ki gelişmeleri takip etmektedir. Âyetlerin mânâsı da konunun bu olay etrafında döndüğünü gösteriyor. Zira Tevrat, İncil ve hakkı batıldan ayıran Kur’ân’a değinilmiş, Allah’ın insanlara ana rahminde dilediği şekli verdiği zikredilmiştir. Görüldüğü üzere burada, İsa (as)’nın doğumunun ve ana rahmindeki şekillenmesinin Allah’ın emri ile olduğuna işaret edilmiştir.”

“Müfessirler ve siret yazarlarının Negrân heyeti hakkında naklettikleri rivâyetlerin özeti şöyledir: Medine’ye gelen heyet altmış kişi olup, bunlardan on dört tanesi ileri gelenlerdendi. Üç tanesi ise, reisleriydi. Biri emirleri olan Abdulmesih, diğer rehberleri Eyhem, üçüncüsü de en bilginleri (piskoposları) Ebû Haris idi. Hz. Peygamber (sav), onları mescitte ağırladı ve doğuya yönelerek ibadet etmelerine izin verdi. Bunlar; İsa (as), onun ulûhiyeti ve Allah’ın oğlu olduğu konusunda Peygamber (sav)’le tartışmaya giriştiler. Resûlullah (sav) konu ile ilgili Kur’ân’dan âyetler okudu ve muharref akidelerinden dönmeleri çağrısında bulundu. Fakat onlar, direktip büyüklendiler. Yalan söyleyenin üzerine Allah lanet etsin diye birbirini lanetlediler. Bir gün mühlet istediler ve aralarında durum değerlendirmesi yaptılar. Abdulmesih onlara şöyle dedi: “Artık Muhammed (sav)’in Allah tarafından gönderilmiş bir Peygamber olduğunu gördünüz. Bilirsiniz ki herhangi bir kavim bir Peygamber ile lanetleşirse Allah o kavmin kökünü kazır. Eğer dininizde kalmak istiyorsanız bu zat ile lanetleşmeyin, onu bırakın.” Ertesi gün geldiler ve Resûlullah (sav)’a: “Biz seninle lanetleşmemeye, seni dininde bırakıp biz de dinimizde kalmaya karar verdik” dediler ve şöyle sordular: “İsa’nın Allah’ın kelimesi ve ondan bir ruh olduğunu söylemiyor musun? Resûlullah (sav) “evet” deyince onlar: “İşte bu bize yeterlidir” dediler ve Resûlullah (sav)’tan kendileri için bir ahit yazmasını istediler. Resûlullah (sav) da bir ahit yazdı. Ahitte, onların dinlerinde özgür oldukları ve her yetki sahibinin değiştirilmeden yerinde bırakılacağı garantisini vererek senelik iki bin silah, otuz zırh, otuz mızrak, otuz hayvan ve otuz atın, Yemenlilerle

¹¹² Âl-i İmrân, 3/1-6.

aralarında bir savaş çıktığı takdirde kendilerine tahsis edileceğini bildirdi. Rivâyete göre, Ebû Harise, Kûz adındaki kardeşine Muhammed (sav)’in Peygamberliğinin doğru olduğunu itiraf etmiş, Kûz ise; “Öyleyse bildiğin halde neden ondan uzaklaştın” demişti. O da: “Çünkü şu krallar bize neler neler verdiler, bize ikram ettiler, şimdi buna iman etsek hepsini elimizden alırlar” diye cevap vermişti.”¹¹³

2. KAYNAK, İSNAD VE SİĞALARI KULLANMASI

Derveze’nin, tefsirinde esbâb-ı nüzûl rivâyetleri kaynaklarını, isnadları ve sigaları nasıl kullandığına değineceğiz. Örneğin: Kaynakları kullanırken rivâyetlerin râvi ve kaynağını belirtip belirtmemesine değineceğiz. İsnadları kullanırken isnatta müfessirleri ve hadis imamlarını kullanmasına ve sigaları kullanırken rivâyetlerin başında ve sonunda kullandığı sigalara değineceğiz.

2.1. Kaynakları Kullanması

Derveze esbâb-ı nüzûl rivâyetleri kullanırken çoğu zaman rivâyetlerin kaynağını belirterek nakil yapar. Zaman zaman belirtmediği de olmuştur. Şimdi bunları ele alalım.

2.1.1. Rivâyetlerin Ravî ve Kaynağını Belirtmesi

Örnek:

ذَلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ قُلْ لَأَسْأَلَنَّكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ

“İşte Allah, iman edip salih amel işleyen kullarını bununla müjdeler. Ey Muhammed! De ki: “Ben bu tebliğime karşı sizden akrabalıkta sevgiden başka hiçbir ücret istemiyorum.” Her kim bir iyilik yaparsa biz onun iyiliğini artırırız. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, şükürün karşılığını verir.”¹¹⁴

“Tabresî, “Mecmeul-Beyan” kitabında, Ebû Hamza es-Sumalî tefsirinden naklederek İbn Abbas’ın şöyle dediğini rivâyet eder: “Medine’de İslam güçlendikten sonra Peygamber’e Ensar gelerek şöyle söylediler: Eğer güç durumda isen işte mallarımız, istediğin şekilde ve sakıncası olmadan onları harca. Bunun üzerine bu âyet indi ve o da onlara okudu.”¹¹⁵

¹¹³ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Seka, İbrahim Ebyarî, Abdulhafız Selbi, Dâru'l-Hayr, 2004, Beyrut, II, 163; ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, VII, 109.

¹¹⁴ eş-Şûra, 42/23.

¹¹⁵ et-Tabresî, *Mecmau'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kurân*, IX, 49; ed-Derveze, *age.*, IV, 457.

2.1.2. Rivâyetlerin Sadece Kaynağını Belirtmesi

Örnek:

وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُّبِينًا

“Kullarıma söyle: En güzel sözü söyleyinler. Çünkü şeytan aralarına girer zira şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.”¹¹⁶

“Zemahşerî, Keşşâf’ında rivâyet ettiğine göre âyet, Hz. Ömer (ra) ile Kâfirlerden biri arasında geçen tartışma, nahoş söz ve Hz. Ömer (ra)’in onu edeplendirme girişimi üzerine inmiştir.”¹¹⁷

2.1.3. Rivâyetlerin Ravî ve Kaynağını Belirtmemesi

Örnek:

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ عَذَابٌ

مَنْ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“İman ettikten sonra Allah’ı inkâr eden -kalbi iman ile dolu olduğu halde (inkâra) zorlanan hariç- fakat kim kalbini kâfirliğe açarsa, işte Allah’ın gazabı bunlaradır. Onlar için büyük bir azap vardır”¹¹⁸

Derveze, müfessirlerden naklettiğine göre, “kalbi iman ile dolu olduğu halde (inkâra) zorlanan hariç...” âyetinde yer alan istisna, Ammar b. Yâsir hakkında indiğini belirtmiştir.

Daha sonra müfessirleri eleştirerek onların: “inkâr edip de gönüllerini küfre açan kimseler...” hakkında bir rivâyet nakletmediklerini ve bu âyetin onlar hakkında indiğini belirterek bu rivâyetin ravîsini ve kaynağını belirtmemektedir.¹¹⁹

2.2. İsnadları Kullanması

İsnad, hadis ıstılahında sözün vasıtalar aracılığıyla sahibine varmasıdır. Yani hadisin Hz. Peygamber (sav)’e varıncaya kadar muttasıl bir şekilde, güvenilir kimselerin yine güvenilir kimselerden rivâyet etmesidir.¹²⁰

İsnadın hadis rivâyetindeki önemine dair hadis imamlarından şu sözler nakledilmiştir: Muhammed İbn Sirin (ö 110), “bu ilim dindedir. Dinini kimden

¹¹⁶ el-İsrâ, 17/53.

¹¹⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 495; ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, III, 393.

¹¹⁸ en-Nahl, 16/106.

¹¹⁹ ed-Derveze, *age.*, V, 188.

¹²⁰ es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekr, *Tedribu’r-Ravî fi Şerhî Takribî Nevevî*, thk. Abdurrahman Muhammed, Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, Beyrut, 2009, II, s. 159; Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 147.

aldığına dikkat et.” İbnu'l-Mubarek (ö 181), “isnad dindedir. O olmasaydı, isteyen istediğini söylerdi.”¹²¹

Ayrıca sahih hadisin bir şartı da isnadının muttasıl olması gerekmektedir. İttisal, isnatta yer alan bir râvinin, hadisi kendisinden naklettiği kişiye bizzat mülaki olmuş ve hadisi ondan almış olmasıdır. Şâyet ittisalda ravî ve şeyhi arasında inkıta olursa böyle bir hadis merdud olur, kabul edilmez.

Esbâb-ı nüzûlün kaynağı da bizzat Peygamber Efendimiz (sav)’e isnad edilen rivâyetlerdir. Çünkü bu ilim, içtihadla elde edilecek bir ilim değildir. Bu sebeple esbab-ı nüzûl rivâyetinde isnat önemlidir. Bu rivâyetler sahabe yoluyla Hz. Peygamber (sav)’e ya da sahabelerden bu ilmi almış müfessir tabiînlere dayandırılmalıdır.¹²²

Bazı rivâyet tefsircileri kitaplarının hacimli olacağı düşüncesiyle isnadı hafifletmişlerdir. Bu da rivâyet tefsirleri için olumsuz bir durum olarak kabul edilmiştir. Derveze de tefsirinde esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinde isnadı hemen hemen hiç kullanmamıştır. Tefsirine baktığımızda rivâyet ettiği hadisleri sahabe veya tabiînden isnadsız nakil yapmayarak, müfessirlerin tefsirlerinde, hadis imamların eserlerinde, tarih ve siyer kitaplarındaki isnadı kaynak olarak verir. İsnadsız rivâyet edilen hadislerin sahih olup olmadığı rivâyetin geçtiği kaynağa bakılarak öğrenilebilir. Bu kaynaklarda bulunan isnadlarda bir çok sahabe ve tabiîn ismi geçmektedir. İsnatta en çok ismi geçen sahabe ve tabiîn şunlardır: Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Aişe, Zeyd b. Sabit, Cabir b. Abdullah; Katade, Mücahid, İkrime, Hasan, Sait b. Cübeyr ve Mükatil (ra).

2.2.1. İsnatta Müfessirleri Zikretmesi

Derveze isnatta müfessirleri zikrederken şu metodu uygulamaktadır: Çoğu zaman “müfessirler rivâyet etmişlerdir” “bazı müfessirler rivâyet etmişlerdir” tabirini kullanarak bunların kimler olduğunu ve “tefsir kitaplarında” tabirini kullanarak bunların hangi kitap olduğunu dipnotta belirtir. Bazen müfessirlerin sadece isimlerini, bazen isim ve eserlerini, bazen de isim eser ve ilk râvilerini verir. Şimdi bunlara sırasıyla örnekler verelim:

Örnek: 1

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ فُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ
اتَّقَى وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَأَتُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

¹²¹ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 148.

¹²² es-Sabunî, Muhammed Ali, *et- Tıbyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, h.1408, s. 34.

“Sana hilâlleri sorarlar. De ki: O, insanlar ve Hac için belirlenmiş vakitlerdir. İyilik, evlere arkalarından gelmeniz değildir ama iyilik sakınanın tutumudur. Evlere kapılarından girin. Allah’tan sakının, umulur ki kurtuluşa erersiniz.”¹²³

“Âyetin ilk bölümü, ayın çeşitli biçimler almasının hikmetine ve sırrına ilişkin bir soru üzerine indiğini, ikinci bölüm ise eski Hac geleneklerinden birine ilişkin hükmün sorulması üzerine indiğini müfessirler rivâyet etmişlerdir. Şöyle ki: Araplar ya da Medineliler, Hacca niyet edip bu amaçla ihrama girdiklerinde, bir çatı altında gölgelenmeyi kendilerine haram ederlerdi. Evlerine bir şey için girmek zorunda kaldıkları zaman, evin çatısı kendilerine gölge yapmasın diye kapılarından girmezlerdi. Evin tavanına çıkar oradan kendilerini aşağıya sarkıtlardı veya bir duvarı delerek içeri girerlerdi.”

Görüldüğü üzere burada Derveze “وقد روى المفسرون” “müfessirler rivâyet etmişlerdir” tabirini kullanmıştır. Müfessirlerin kimler olduğunu dipnotta göstermiştir. Dipnota baktığımız zaman bu müfessirler; Taberî, Hâzin, Beğavî ve İbn Kesîr olduğunu görürüz.¹²⁴

Örnek:2

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ

“Allah katında canlıların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir.” “Allah onlarda bir iyilik olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirdi. Onlara işittirseydi de, yine aldırmayarak dönerlerdi.”¹²⁵

“Bu âyetler, içlerinde Musab b. Umeyr dışında hiç birinin iman etmediği Abdudaroğulları hakkında veya Nadr b. Haris b. Kelde hakkında nazil olduğunu bazı müfessirler rivâyet etmişlerdir. Nadr b. Haris, bildiği şeylerle övünen biri olarak tanınırdı. İnsanlara: “Ben size Muhammed’in anlattıklarından daha güzelini anlatırım” diyordu.”

Görüldüğü üzere burada Derveze “روى بعض المفسرون” “Bazı müfessirler rivâyet etti” tabirini kullanmıştır. Müfessirlerin kimler olduğunu dipnotta göstermiştir. Dipnota baktığımız zaman bu müfessirlerin Taberî, Beğavî, İbn Kesîr, Zemahşerî ve Tabresî

¹²³ el-Bakara, 2/189.

¹²⁴ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, VI, 324.

¹²⁵ el-Enfâl, 8/22-23

olduğunu görürüz.¹²⁶

Örnek: 3

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَبْصَارِ

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün birbiri ardınca gelmesinde akıl sahipler için deliller vardır.”¹²⁷

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنْكُمْ مِّمَّنْ ذَكَرَ وَأَنَّي بَعْضُكُم مِّنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُودُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ

“Rableri dualarını kabul etti: “Birbirinden meydana gelen sizlerden, erkek olsun, kadın olsun, iş yapanın işini boşa çıkarmam. Hicret edenlerin, memleketlerinden çıkarılanların, yolumda ezaya uğratanların, savaşan ve öldürülenlerin günahlarını elbette örteceğim. Andolsun ki, Allah katından bir nimet olarak, onları içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Nimetin güzeli Allah katındadır.”¹²⁸

“Tefsir kitaplarında bu âyetlerle ilgili iki rivâyet vardır. Birincisi İbn Abbas’dan olup şu şekildedir; “Kureyşliler Yahudilere gelip, “Musa size ne getirdi (hangi mucizeyi)?” diye sordular. Yahudiler de “Asa ve bakanlara beyaz el” karşılığını verdiler. Aynı şekilde Hıristiyanlara: “İsa size ne getirdi?” diye sordular. Onlar da “Abram (deride leke oluşturan bir hastalık)ı ve âmâyı iyi eder, ölüleri diriltirdi” diye cevap verdiler. Peygamber’e de gelerek: “Allah’a dua et, Safa tepesini bize altın yapsın” dediler. Allah Resûlü dua etti, hemen akabinde Allah, yerin ve göklerin yaratılışını düşünceleri için “Göklerin ve yerin yaratılışında...” âyetini indirdi. İkinci rivâyet Ümmü Seleme’den nakledilmiştir. Ümmü Seleme, Hz. Peygamber (sav)’e Kur’ân’ın hicret eden erkekleri zikredip, kadınları zikretmemesinin nedenini sordu. Hemen akabinde “Rableri dualarını kabul etti...” âyeti nazil oldu.”

Görüldüğü üzere burada Derveze “في كتب التفسير” “tefsir kitaplarında” tabirini kullanmıştır. Müfessirlerin kimler olduğunu dipnotta belirtmiştir. Dipnota baktığımız zaman bu müfessirlerin İbn Kesîr, Taberî, Hâzin ve Tabresî olduğunu görürüz.¹²⁹

¹²⁶ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, VII, 28.

¹²⁷ Âl-i İmrân, 3/190.

¹²⁸ Âl-i İmrân, 3/195.

¹²⁹ ed-Derveze, *age.*, VII, 291.

Örnek: 4

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Sana savaş ganimetlerinden sorarlar; de ki: “Ganimetler, Allah’ın ve Resûlünündür. Siz (gerçekten) inanan insanlar iseniz, Allah’tan korkun, aranızı düzeltin, Allah’a ve Resûlü’ne itaat edin!”¹³⁰

“Müfessir Tabresî’nin naklettiği bir rivâyete göre muhacirler, ganimetin beşe bölünmesine itiraz etti. Tümünün bölüşürülmesini istediler ve bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”

Derveze burada müfessirin sadece ismini zikretmektedir.¹³¹

Örnek: 5

وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُبِينًا

“Kullarıma söyle: En güzel sözü söylesinler. Çünkü şeytan aralarına girer; zira şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.”¹³²

“Tabresî’nin “Mecmau’l Beyân” adlı tefsir kitabından aktardığı bir rivâyete göre, bu âyet Müslümanların, kendilerine eziyet eden Müşriklerle savaşa izni istemeleri üzerine inmiştir.¹³³

Derveze burada müfessirin ismini ve eserini zikretmektedir.¹³⁴

Örnek: 6

Derveze, daha önce zikrettiğimiz “tefsir kaynakları” başlığı altında Zemahşerî’den naklettiği bir rivâyette müfessirin ismini, eserini ve ilk ravîsini zikretmektedir.

2.2.2. İsnatta Hadis İmamlarını Zikretmesi

Derveze isnatta hadis imamlarını zikrederken şu metodu uygulamaktadır: Hadis imamının eserini, bazen ismini ve ilk râviyi, bazen de hadis imamın ismini, eserini ve ilk ravîsini zikreder. Şimdi bunlara sırasıyla örnek verelim.

Örnek: 1

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

¹³⁰ el-Enfâl, 8/1.

¹³¹ et-Tabresî, *Mecmau’l-Beyân fi Tefsiri’l-Kurân*, IV, 424; ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, VII, 11.

¹³² el-İsrâ, 17/53.

¹³³ ed-Derveze, *age.*, III, 393.

¹³⁴ ed-Derveze, *age.*, III, 393.

“Ey iman edenler, içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak şeytanın işlerinden olan pisliklerdir. Öyleyse bunlardan kaçınınız; umulur ki kurtuluşa erersiniz.”¹³⁵

“Sünen sahipleri bir hadis rivâyet ederler. Bu hadiste deniliyor ki: Ömer dedi ki: “Allah’ım, bize içki hakkında tatmin edici bir açıklama gönder” bunun üzerine Bakara; 219. âyet indi. Âyet inince, Ömer çağırıldı ve kendisine bu okundu. Ardından Ömer tekrar: “Allah’ım, bize içki hakkında tatmin edici bir açıklama gönder” dedi. Bu sefer de en-Nisa sûresindeki 43. âyet indi. Ömer bir kez daha çağırıldı ve kendisine bu âyet okundu. Ama o bir kez daha: “Allah’ım, bize içki hakkında tatmin edici bir açıklama gönder” dedi. Ardından Maide sûresindeki bu âyet indi. Ömer bir kez daha çağırıldı ve kendisine bu âyet okundu, Bunun üzerine Ömer: “Vazgeçtik, vazgeçtik” Dedi.”¹³⁶

Örnek: 2

وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِّنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ

“Bir ticaret veya eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: “Allah’ın yanında bulunan, eğlenceden de ticaretten de hayırlıdır.” Allah, rızkı verenlerin en hayırlısıdır.”¹³⁷

“Buhârî ve Tirmizî’nin İbn Cabir’den naklettiği şu hadise rastlıyoruz: “Cuma günü, biz Peygamber (sav) ile beraber iken bir kervan geldi. On iki kişi hariç insanların hepsi çıkıp gittiler. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi.”¹³⁸

Örnek: 3

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنَهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْفُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبُئْسَ مَا يَشْتَرُونَ لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“Allah, kendilerine Kitab verilenlerden: “Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, gizlemeyeceksiniz!” diye söz almıştı. Fakat onlar, verdikleri sözü sırtlarının ardına attılar ve bir kaç para aldılar. Ne kötü şey satın alıyorlar.” “O ettiklerine sevinen, yapmadıkları şeylerle övülmeyi sevenlerin, azabdan kurtulacaklarını

¹³⁵ el-Mâide, 5/90.

¹³⁶ ed-Derveze, *et-Tefsiru 'l-Hadîs*, IX, 219.

¹³⁷ Cuma, 62/11,

¹³⁸ et-Tirmizî, *es-Sünen*, s. 1275; el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, s. 1257; ed-Derveze, *age.*, VII, 335.

sanma. Onlar için acı bir azab vardır.”¹³⁹

“Bu âyetler hakkında Sahih-i Buhârî’nin Tefsir bölümünde, iki rivâyet yer almaktadır. Ebû Said’den nakledilen bir rivâyette şunlar yer alıyor: Münafıklardan bir grup, Peygamber (sav) savaşa çıktığında ondan geri kaldılar ve Resûlullah (sav)’a katılmadıklarından dolayı da sevinçliydi. Resûlullah (sav) savaştan dönünce, ona gittiler ve mazeretler beyan ederek, yapmadıkları şeylerden ötürü övülmek istediler. Bunun üzerine birinci âyet nazil oldu.”

İkinci rivâyette ise şunlar kaydediliyor: “Nebi (sav), Yahudileri çağırdı ve onlardan bir şey sordu. Onlar da, bildiklerinin aksine cevap verdiler ve gerçeği sakladılar. Soruldukları şeye dair verdikleri haberden ötürü övülmek ve gizlendiklerinden ötürü de sevinmek istediler. Bunun üzerine Allah Resûlü (sav) bu âyetleri okudu.”¹⁴⁰

2.2.3. İsnatta Tarih Kitaplarını Zikretmesi

Derveze isnatta tarih kitaplarından yararlanırken çoğu zaman İbn Hişâm’ın “*es-Sîretu’n-Nebeviyye*”, İbn Sa’d’ın “*Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kubrâ*”sından nakilde bulunmaktadır. Şimdi bunları örnekleriyle beraber ele alalım.

1. İbn Hişâm

Örnek:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ

مُؤْمِنِينَ

“Sana savaş ganimetlerinden sorarlar; de ki: “Ganimetler, Allah’ın ve Resûlününüdür. Siz (gerçekten) İnanan insanlar iseniz, Allah’tan korkun, aranızı düzeltin, Allah’a ve Resûlü’ne itaat edin!”¹⁴¹

Derveze bu âyetin nüzûl sebebini aktarırken İbn Hişâm’ın sîyer kitabından yararlanmaktadır: “İmam Ahmed’in Ubade b. Samit’ten tahriç ettiği hadiste şunlar yer almaktadır: “Resûlullah ile birlikte sefere çıktık. Bedir Savaşı’na tanık oldum. Taraflar karşı karşıya geldi ve Allah, düşmanı hezimete uğrattı. Bir kısım, onların peşinde giderek onları öldürüyor bir kısım ise ordugâhlarına gidip ganimetleri topluyordu. Resûlullah’ın etrafındakiler, ganimet toplayanlara: “Sizler bizden daha fazla ganimet

¹³⁹ Âl-i İmrân. 3/187-188.

¹⁴⁰ el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, s. 1133; ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadîs*, VII, 285.

¹⁴¹ el-Enfâl, 8/1.

üzerinde hak sahibi olamazsınız. Biz, düşmanın hücum edebileceği korkusuyla Resûlullah'ın yanından ayrılmadık ve sadece bununla meşgul olduk” dediler. Bunun üzerine “*Sana savaş ganimetlerinden soruyorlar*” âyeti nazil oldu ve Resûlullah toplanan ganimetleri Müslümanlar arasında bölüştürdü.”¹⁴²

2. İbn-i Sa'd

Örnek:

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أحيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةِ اللَّهِ وَقَضَلِ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ

“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rab’leri katında rızıklanmaktadırlar.” “Allah’ın lütfünden verdiği nimetle sevinçlidirler. Arkalarından kendilerine ulaşamayan kimselere de hiç bir korku olmayacağını ve üzülmeceklerini müjdelemek isterler.” “Onlar, Allah’ın nimetini, keremini ve Allah’ın, Mü’minlerin ecrini zayi etmeyeceğini müjdelerler.”¹⁴³

“Müfessirler ve İbn Sa’d, bu âyetler hakkında değişik rivâyetler nakletmişlerdir. Kimisi bu âyetlerin Bedir şehidleri hakkında, kimisi Uhud şehidleri, kimisi hem Bedir hem de Uhud şehidleri hakkında, kimisi Bi’r-i Maune şehidleri hakkında nazil olduğunu söylemiştir.”

Rivâyetlerin özeti de şudur: “Beni Amir’in ileri gelenlerinden biri Resûlullah (sav)’a gelerek Müslüman olduğunu bildirdi ve ondan kavmine bir grup göndermesini, bu şekilde belki davete icabet edeceklerini söyledi. Resûlullah (sav), ona, “Necd ahalisinin bir kötülük yapmalarından korkarım” dedi. Adam, “ben onların komşusuyum” dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) Ensarlı gençlerden 70 kişiyi gönderdi. Onlarda, Amiroğulları’nın lideri Amir b. Tufeyl’e yazılmış bir mektupta vardı. Bi’r-i Maune’ye vardıklarında elçileri, mektubu Amir b. Tufeyl’e götürdü. Elçi öldürüldü. Daha sonra diğer Müslümanları kuşattılar ve biri hariç hepsini öldürdüler. Birini serbest bıraktılar. Çünkü Amiroğulları liderlerinden biri, bir tutsak azad etmeyi adanmıştı. Nebi (sav) ve Müslümanlar olayın şok tesiri altında kalmışlardı.”¹⁴⁴

¹⁴² İbn Hişâm, *age.*, II, 232; ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, VII, 9.

¹⁴³ Âl-i İmrân, 3/169-171.

¹⁴⁴ İbn Sa’d, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kubrâ*, II, 51-53; ed-Derveze, *age.*, VII, 267.

2.3. Kullandığı Sigalar

Derveze esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini aktarırken esbâb-ı nüzûl sigalarını, bazen rivâyetlerin başında bazen de sonunda verir.

2.3.1. Rivâyetin Başında Kullandığı Sigalar

نزلت في مناسبة ... “...münasebetiyle nazil oldu”

لما نزلت ... “Nazil olduğunda...”

نزلت بسبب ... “...sebebiyle nazil oldu”

نزلت في... (Şu olay, kişi, vs. hakkında) nazil oldu”

ان السورة نزلت بمناسبة... “Bu sûre, ...münasebetiyle nazil oldu”

ان الايات نزلت بمناسبة... “Bu âyetler, ...münasebetiyle nazil oldu”

ان الاية نزلت في...¹⁴⁵ “Bu âyet, ...hakkında nazil oldu.”

2.3.2. Rivâyetin Sonunda Kullandığı Sigalar

فانزل الله... “bunun üzerine Allah...indirdi”

فنزلت ... “bunun üzerine nazil oldu”

فنزلت الاية... “bunun üzerine bu âyet nazil oldu”

وانزل الله... “... ve Allah indirdi”

ونزلت الاية...¹⁴⁶ “...ve bu âyet nazil oldu.”

¹⁴⁵ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, I, 496; II, 26; III, 440; VII, 210, 386.

¹⁴⁶ ed-Derveze, *age.*, VII, 88, 277; VIII, 11, 35, 211.

3. ESBÂB-I NÜZÛL RİVÂYETLERİNİ ELE ALIŞ ŞEKLİ

Derveze tefsirinde âyetleri kısaca tefsir ettikten sonra genellikle esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini âyetlerin tefsiri bölümünde aktarır. O, bu rivâyetleri şu şekilde verir: Bir âyet için bir sebep-i nüzûl vermesi, bir âyet için birden fazla sebep-i nüzûl vermesi, bir âyeti üç bölüme ayırarak her bir bölüm için ayrı bir sebep-i nüzûl vermesi, bir grup âyet için bir sebep-i nüzûl vermesi ve âyetlerin nüzûlü ile ilgili herhangi bir rivâyet vermemesi. Şimdi bunları örnekleriyle beraber göstermeye çalışalım.

3.1. Rivâyetleri Âyetlerin Tefsiri Bölümünde Vermesi

Örnek:

لَكِن الرّٰسِخُوْنَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَٰئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا

“Fakat içlerinde ilimde derinleşmiş olanlar ve Mü’minler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. Namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah’a ve ahiret gününe inananlar var ya, işte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz.”¹⁴⁷

Derveze bu âyeti kısaca açıkladıktan sonra esbâb-ı nüzûlle ilgili şu rivâyeti âyetin tefsiri bölümünde verir: “İbn Abbas’tan rivâyet edildiğine göre bu âyet Abdullah b. Selam, Sa’lebe b. Sa’ye, Esed b. Sa’ye ve Esed b. Ubeyd hakkında inmiştir.” Daha sonra Derveze: âyetin siyak ve sibakını göz önünde bulundurarak bu âyetin, Yahudilerden Müslüman olanları kastettiğini söylemektedir.¹⁴⁸

3.2. Bir Âyet İçin Bir Sebeb-i Nüzûl Vermesi

Örnek

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ

“Kendilerine kitap verilenlerden Allah’a ve Ahiret gününe inanmayan, Allah’ın ve elçisininin haram kıldığını haram saymayan, gerçek dini din edinmeyen kimselerle küçülüp boyun eğerek kendi elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın.”¹⁴⁹

Derveze bu âyet için Beğavî’den şöyle bir rivâyet naklader: “Kelbi’den rivâyet edildiğine göre, bu âyet Yahudilerden Benu Nadir ve Benu Kureyza hakkında nazil

¹⁴⁷ en-Nisâ, 4/162.

¹⁴⁸ ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, VIII, 282.

¹⁴⁹ et-Tevbe, 9/29.

olmuştur. Resûlullah (sav) onlarla anlaşma yapmıştır. Müslümanların elde ettikleri ilk cizye ve Ehli Kitab'ın Müslümanlar eliyle uğradıkları ilk zillet de budur.”

Derveze bu rivâyeti aktardıktan sonra bunu şöyle değerlendiriyor: “Beğavî, Resûlullah (sav)’ın Benu Nadir’den cizye almak suretiyle onlarla anlaşmasını söylemektedir. Oysa ortada ne cizye, ne de anlaşma var. Aksine Resûlullah (sav) Benu Nadir’i sürgün etmiş, Benu Kureyza’yı da cezalandırmıştır.”¹⁵⁰

3.3. Bir Âyet İçin Birden Fazla Sebeb-i Nüzûl Vermesi

Örnek:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا

“Allah ve Resûlü, bir işte hüküm verdiği zaman, artık inanmış bir erkek ve kadının, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah’a ve Resûlü’ne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüştür.”¹⁵¹

Derveze, bu âyet için şu rivâyetleri nakleder: “Müfessirler, ilk âyetin iniş sebebi hakkında bir çok rivâyetlerde bulunmuşlardır. Bir rivâyete göre bu âyet, Nebi (sav)’nin, Zeyneb bint Cahş’ı, Zeyd b. Harise’ye istemek için gittiğinde ailesinin veya kendisinin itiraz edip ben ondan daha iyiyim demesi üzerine nazil olmuştur. Bir rivâyete göre, başka bir kadını Zeyd ile nikâhlamak için istediği zaman ailesinin bundan kaçınması üzerine nazil olmuştur. Bir başka rivâyete göre, Allah Resûlü, Ensardan bir cariyeyi kimsesiz, kendisine yardım edilen bir Müslüman istediğinde ailesinin bundan kaçınması üzerine nazil olmuştur.”¹⁵²

3.4. Bir Âyeti Üç Bölüme Ayırarak Her Bölüm İçin Ayrı Bir Sebeb-i Nüzûl Vermesi.

Örnek:

النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا

“Peygamber, Mü’minler’e canlarından ileridir. Onun eşleri de onların anneleridir. Rahim sahipleri de Allah’ın Kitab’ında birbirine öteki Mü’minler’den ve Muhacirlerden daha yakındırlar. Ancak dostlarınıza bir iyilik yapmanız hariç. Bunlar

¹⁵⁰ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, IX, 399; el-Beğavî, *Meâlimi't-Tenzil*, IV, 33.

¹⁵¹ el-Ahzâp, 33/36.

¹⁵² ed-Derveze, *age.*, VII, 386.

*Kitap'ta yazılmıştır.*¹⁵³

Derveze bu âyet için şu rivâyeti zikreder: “Müfessirlerin rivâyetlerine göre, “Peygamber Mü'minler'e canlarından ileridir” âyetinin ilk kısmı Peygamber (sav)'in cihada çağırdığı bir topluluğun “gidip anne-babamızdan izin isteyelim” demeleri üzerine nazil olmuştur. İkinci kısım ise Peygamber (sav)'in zevcelerinin Mü'minler'e haram olması hakkında inmiştir. Âyetin üçüncü kısmı da, Medine'ye geldiğinde Peygamber (sav)'in kardeş ilan ettiği Muhacir ve Ensar arasında “evlatlık-kardeşlik” şeklinde vuku bulan karşılıklı veraseti kaldırmış ve mirası “zevi'l-erham”a yani akrabalara tahsis etmesi üzerine nazil olmuştur.”¹⁵⁴

3.5. Bir Grup Âyet İçin Bir Sebeb-i Nüzûl Vermesi

Örnek:

وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُنثَىٰ عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشَّرَهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمُ وَلَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئًا وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ هَذَا هُدًى وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رَّجْزٍ أَلِيمٍ

“Her yalancı, günah yüklü kimseye yazıklar olsun!” “O, Allah'ın âyetlerinin kendisine okunduğunu işitir de sonra büyüklük taslayarak sanki hiç onları işitmemiş gibi (Küfründe) direnir. Onu, acı bir azab ile müjdele.” “Âyetlerimizden bir şey öğrendiği zaman, onu alay konusu edinir. İşte onlar için aşağılayıcı bir azab vardır.” “Arkalarından cehennem (onları izlemektedir). Kazanmakta oldukları şeyler, onlara hiçbir yarar sağlamaz. Allah'tan başka edinmekte oldukları veliler de. Onlar İçin şiddetli bir azab vardır.” “İşte bu (Kur'ân) bir hidâyettir. Rablerinin âyetlerini inkâr edenler ise, onlar için, (en) iğrenç olanından acıklı bir azab vardır.”¹⁵⁵

Derveze bu âyetler için şu rivâyeti zikreder: “Bazı müfessirler bu âyetlerin Fars dilinin Kur'ân ile mukabele ettiğini ve Fars dili Peygamber (sav)'in söylediği sözlerden daha güzel olduğunu iddia eden Nadr b. Haris hakkında indiğini rivâyet ederler.”

Derveze daha sonra bu âyetin çoğul zamirle geldiğini (وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ) ve bütün Kâfirleri kastettiğini söylemektedir.¹⁵⁶

¹⁵³ el-Ahzâp, 33/6.

¹⁵⁴ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, VII, 354.

¹⁵⁵ el-Câsiye, 45/7-11.

¹⁵⁶ ed-Derveze, *age.*, IV, 559.

3.6. Âyetlerin Nüzûlü İle İlgili Herhangi Bir Rivâyet Vermemesi

Örnek:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

“Ey insanlar, sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini yaratıp ikisinden bir çok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinizden sakının. Rabbinizden korkun; adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz. Allah’tan ve akrabalık bağlarını (kesmekten) sakınınız. Şüphesiz Allah, üzerinizde gözetleyicidir.”¹⁵⁷

Derveze, bu âyet hakkında şöyle demektedir: ولم يرو المفسرون مناسبة خاصة لنزول الآية “Müfessirler, âyetin nüzûlü ile ilgili herhangi bir olay rivâyet etmemişlerdir.” “Anlaşılan o ki, bu âyet adeta kadın ve akraba hakları hususunda bir dizi kanun ve kurallardan oluşan etkileyici bir başlangıçtır. Kadın ve akraba haklarına riâyet konusunda insanlar, Allah’tan korkmalı ve onlara karşı sorumluluklarını yerine getirmelidirler. İnsan topluluğu, ancak bu temel üzerinde sağlam ve güvenle kalabilir. Âyet, tek anne ve babadan kardeş olarak gelen bireyler arasında dayanışmayı ve sevgiyi kuvvetlendiriyor. Âyetin ruhundan anlaşılan o ki, hitab birinci derecede, Kur’ân’a iman edip onu ölçü/rehber edinen ve Allah’tan sakınmaları istenen Müslümanlara yöneliktir”¹⁵⁸

¹⁵⁷ en-Nisâ, 4/1.

¹⁵⁸ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, VIII, 9.

İKİNCİ BÖLÜM

1. ESBÂB-I NÜZÛL RİVÂYETLERİNİ DEĞERLENDİRMESİ

Derveze, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini sunarken bunları öyle bırakmamakta, yeni bir bakış açısı getirerek hemen hemen bütün rivâyetleri bazı ölçülere göre bir değerlendirmeye tabi tutmaktadır.

Esas aldığı bu ölçüleri üç başlık altında şöyle sıralayabiliriz. Birincisi: Esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini değerlendirirken âyetin siyak-sibakına, mânâsına, üslûbuna ve diğer âyetlerle bütünlük arzemesine; rivâyetin nüzûl zamanı ile çelişip çelişmediğine, sahih ve zayıf olduğuna bakmaktadır.

İkincisi: Esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini değerlendirirken umum ve hususa önem vermektedir.

Üçüncüsü: Âyetin/sûrenin Mekkî ve Medenî oluşuna değinerek esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini değerlendirmektedir. Ona göre Mekkî ve Medenî'nin, âyetin anlaşılmasında son derece önemlidir. Bu önemi ısrarla vurgulamaktadır. Şimdi bu hususların üzerinde durmaya çalışacağız.

1.1. Âyetin Siyak ve Sibakını Göz önünde Bulundurması

Siyak, sözün gelişi, ifâde tarzı, üslûp, tarz, yol, anlatım biçimi gibi mânâlara gelmektedir.

Sibak ise, bir şeyin geçmişi, öncesi, üst tarafı, başlangıcı, dil açısından bir ifâdenin öncesi, yukarısı gibi mânâlarda kullanılmaktadır.¹⁵⁹

Siyak ve sibak, Kur'ân için söz konusu edildiğinde daha çok bir âyetin, bulunduğu yerdeki diğer bir âyet veya âyet grubu ile olan ilişkisini akla getirir. Çünkü her âyet bulunduğu yerde kendinden önceki ve sonraki âyetle mânâ yönünden ilişki içerisindedir. Herhangi bir âyetin bulunduğu konumu, öncesi ve sonrasını dikkate almadan müstakil olarak ele alıp meseleyi sadece söz konusu âyet bağlamında tahlile çalışmak yorumcu ve araştırmacıyı yanlış sonuçlara götürebilir.¹⁶⁰

Kur'ân, konularına göre tertip edilmiş bir kitap olmadığı halde bazı durumlarda aynı konuyla ilgili âyetleri peşpeşe sıralar. Ardarda gelen bu âyetlerin çoğu zaman ortak bir hedefi vardır. Dolayısıyla ifadeler hep bu gözetilen maksadın etrafında döner.

¹⁵⁹ Ünver, Mustafa, *Kur'ân'ı Anlamada Siyakın Rolü*, Sidre Yayınları, 1996, s. 72-74.

¹⁶⁰ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 292.

Bundan dolayı belli bir âyet grubunun içinden bir âyetin veya âyetin bir bölümünün çıkarılıp müstakil olarak tamamen farklı bir gayeye hizmet ettirilmesi doğru olmaz. Çünkü bu tür yaklaşımlar Kur’ân’ın hiç kastetmediği bir sonuca götürür.¹⁶¹ Bundan dolayı Derveze de esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini değerlendirirken siyak ve sibaka önem vermiş ve rivâyetleri değerlendirmede dikkate almıştır.

Örnek: 1

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَالَهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ
وَإِنْ جَاهِدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَأَتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ
ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

“Biz insana anne ve babasına (iyilikte davranmasını) tavsiye ettik. Annesi onu zayıflık üstüne zayıflık çekerek (karnında) taşımıştır. Onun süttten kesilmesi de iki yıl içinde olmuştur. Hem Bana, hem de anne ve babana şükret, dönüş yalnız Banadır.”
“Bununla birlikte, onların ikisi (annen ve baban) hakkında bir bilgin olmayan şeyi Bana ortak koşman için, sana karşı çaba harcayarak olurlarsa bu durumda onlara itaat etme ve dünya (hayatın)da onlarla iyilikle (ma’ruf üzere) sahiplen (onlarla geçin) ve Bana gönülden katıksız olarak yönelenin yoluna tâbi ol. Sonra dönüşünüz Banadır. Böylece Ben de size yapmakta olduklarınızı haber vereceğim.”¹⁶²

Derveze, bu iki âyet için bir sebab-i nüzûl nakleder: “Rivâyetler her iki âyetin de, Sa’d b. Ebî Vakkas ve Annesi hakkında indiğini zikrederler. Sa’d, Kureyş gençlerinden iman edenlerle birlikte gençliğinde iman eder. Annesi onu İslam’dan döndürmeye çalışır. Açlık grevi yapmakla onu tehdit eder. Bu durum onda psikolojik bir krize dönüşmeye başlar. Allah bu iki âyeti indirerek anne-babaya itaatın ve onlara ihsanın, O’na şirk koşmama ve ihlâslı olma sınırları içerisinde farz olduğunu emreder.”

“Lokman’ın oğluna nasihatini anlatan âyetlerle (bu iki âyetten önceki âyet ve sonraki âyetler) bu iki âyetin içeriği arasında bir münasebet olduğunu belirtir: Bu iki âyette, Allah anne ve babaya ihsanda bulunmayı, onlara şükretmeyi tavsiye etmektedir. Anne ve baba ya da ikisinden biri çocuklarını Allah’a ortak koşmaya çağırırlarsa, onlara itaat edilemez. Nasıl ki Lokman’ın oğluna yaptığı nasihatlerde işaret ettiği gibi, oğlunu Allah’a şirk koşmaktan nehyederken, onun büyük bir zülüm olduğunu belirtmektedir.”

¹⁶¹ Albayrak, Hâlis, *Kur’ân’ın Bütünlüğü Üzerine (Kur’ân’ın Kur’ân’la Tefsiri)*, Şule Yayınları, İstanbul, 2009, s. 44.

¹⁶² Lokman, 31/14-15.

Derveze, bunları söyledikten sonra: “Her iki âyetin içeriği ve siyakın münasebeti, âyetlerin Sa’d b. Ebî Vakkas ve annesi hakkında indiğini belirten rivâyeti doğrulamaktadır” diyerek bu rivâyeti siyak-sibak ve bu konudaki diğer âyetlerle¹⁶³ beraber değerlendirmektedir.¹⁶⁴

Örnek: 2

وَالَّذِينَ اجْتَنَّبُوا الطَّاعُونَ أَنْ يَعْبُدُوهَا وَأَنَابُوا إِلَى اللَّهِ لَهُمُ الْبُشْرَىٰ قَبَسْرُ عِبَادٍ

“*Tağuttan, ona kulluk etmekten kaçınıp da tam gönülle Allah’a yönelenlere gelince, müjde onlarıdır. Haydi, müjdele kullarımı.*”¹⁶⁵

Derveze bu âyet hakkında şu rivâyetleri nakletmektedir: “Osman b. Affan, Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Sa’d b. Ebî Vakkas, Said b. Zeyd’in Ebû Bekir eliyle müslüman olduklarına işaret için indiği rivâyet edilir. Âyetin, Zeyd b. Amr, Ebû Zer el-Giffarî, Selman-i Farisî hakkında indirildiği de rivâyet edilir.”

Derveze bu rivâyetleri aktardıktan sonra şöyle değerlendirir: “Âyetin bir önceki ve bir sonraki âyetlerle tam bir uyumluluk gösterdiği gözlenir. Rivâyetin, adlarını zikrettiği kimseler yakın bir dönemden beri müslüman olmuşlardır. Bazı rivâyetlerde ise Ebû Zerr ve Selman gibilerinin Medine döneminde müslüman olduğu söylenir. Bazıları ise genel bir şekilde Mü’minleri uyarmak amacıyla indirildiğini söylerler. Bu en tercih edilenidir. Çünkü hiç kimse onun tek kişi için indirildiğini rivâyet etmez. Bu âyetler, önceki ve sonraki âyetlerle, siyak ile bağlantılı tam bir silsileyi temsil eder.”¹⁶⁶

Örnek: 3

كَذَلِكَ أَرْسَلْنَاكَ فِي أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا أُمَمٌ لَتَتْلُوَ عَلَيْهِمُ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَنِ فُلْ هُوَ رَبِّي

لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ مَتَابِ

“*İşte seni böyle, kendilerinden önce nice ümmetler gelip geçmiş olan bir ümmet içinde gönderdik ki, onlar Rahmân’a küfredip dururlarken, sen onlara sana vahyettiğimiz kitabı okuyasın. De ki: “O Rahmân benim Rabbimdir. O’ndan başka İlah yoktur. Ben O’na dayandım, tevbem de O’nadır.*”¹⁶⁷

¹⁶³ bkz. Ankebût, 29/8.

¹⁶⁴ ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadîs*, IV, 246-251.

¹⁶⁵ ez-Zümer, 39/17.

¹⁶⁶ ed-Derveze, *age.*, IX, 311.

¹⁶⁷ er-Ra’d, 13/30.

Derveze bu âyet hakkında Beğavî, Hâzin ve İbn Kesîr'den şu rivâyeti nakleder: “Ebû Cehil, evinin bir köşesinde “Ey Allah, Ey Rahmân...” diye dua eden Peygamberimiz (sav)’e kulak misafiri olur. Bunun üzerine Kureyş kabilesinin mensuplarına şöyle der: Muhammed, iki ilaha dua ediyor. Allah’a ve Rahmân adını verdiği bir başka ilaha dua ediyor. Biz Yemame’nin Rahmânından başka “Rahmân” tanımıyoruz. Bunun üzerine bu âyet indi.”¹⁶⁸

Deveze, bu rivâyeti şöyle değerlendirir: “*O Rahmân benim Rabbimdir*” cümlesi âyetin bir parçasıdır. Âyetin sonraki âyetlerle olan uyumu göz önünde bulundurulduğunda bu rivâyetin âyetin iniş sebebi olma ihtimalini zayıflatıyor. Ayrıca Furkân sûresinde yer alan bu âyette: “*Onlara Rahmân’a secde edin*” dediği zaman, “*Rahmân da neymiş? Senin bize emrettiğine secde eder miyiz hiç?*” derler ve bu emir onların nefretini artırır” (25/60) inkârcı bir ifadeyle, Müşriklerin “Rahmân” hakkında soru sorduklarından sözedilir. Bu soruyu sormalarının nedeni ise, Resûlullah’ın onları, Rahmân diye nitelediği Allah’a kulluk etmeye davet etmesiydi. Müşrikler “Rahmân” ismini zihinlerinde bir yere oturtamadıkları için bu isim hakkında tartışmaya giriyorlardı. Bu yüzden âyetlerin inişine esas oluşturan ilahi hikmet bu kuşkunun ve buna bağlı tartışmanın olduğu her seferde bu ismin yüce Allah’ın güzel isimlerinden biri olduğunu vurgulamıştır.”¹⁶⁹

1.2. Âyetin Mânâsını Göz önünde Bulundurması

Örnek: 1

مَا كَانَ لِنَبِيِّ أَنْ يُكُونَ لَهُ أُسْرَى حَتَّى يُتَخَنَ فِي الْأَرْضِ ثُرَيُّونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ لَوْلَا كِتَابٌ مِّنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

“*Yeryüzünde ağır basıncaya kadar hiç bir Peygamber’e esirler sahibi olmak yakışmaz. Siz, geçici dünya malını istiyorsunuz, Allah ise (sizin için) ahireti istiyor. Allah daima üstün, hüküm ve hikmet sahibidir.*” “*Eğer Allah’tan, (yanılma ile verilen hükümlerden ötürü azab etmemek hakkında) bir yazı geçmemiş olsaydı, aldığınız fidyeden dolayı size mutlaka büyük bir azab dokunurdu.*” “*Artık aldığınız ganimetten helal ve temiz olarak yeyin ve Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah, bağışlayan, esirge-*

¹⁶⁸ el-Beğavî, *Meâlimi’t-Tenzil*, IV, 318; el-Hâzin, *Lubâbu’t-Te’vîl fi Meâni’t-Tenzil*, III, 18; İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm*, IV, 460.

¹⁶⁹ ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadîs*, V, 541.

yendir.”¹⁷⁰

Derveze, bu âyetler hakkında şöyle bir rivâyet nakletmektedir: “Hz. Peygamber (sav), Bedir Savaşı’nda Mü’minlerin esir aldığı kimseler hususunda ashabı ile istişare etti. Ömer (ra) onları bir bir öldürmeyi, Ebû Bekir (ra) ise, bir bir affedip salıvermeyi ve onlardan fidye alıp tevbe etmelerini sağlamayı önerdi ve Nebi (sav)’ye: “Her halükârda bunlar senin kavmin” dedi. Ömer (ra)’in teklifini olumsuz karşılayan Nebi (sav), Ebû Bekir (ra)’in görüşünü benimsedi ve bu görüşü uyguladı. Bunun üzerine bu âyetler nazil oldu.”

Derveze bu rivâyeti aktardıktan sonra, âyetlerdeki mânâ ve içeriği, rivâyetlerle uyumu açısından bu rivâyeti değerlendirmiştir.¹⁷¹

Örnek: 2

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

“Sana haram olan ayı, onda savaşmayı sorarlar. De ki: Onda savaşmak büyük bir günahdır. Ancak Allah katında, Allah’ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram’a engel olmak ve halkını oradan çıkarmak daha büyük bir günahdır. Fitne, katilden beterdir. Eğer güç yetirirlerse, sizi dininizden geri çevirinceye kadar sizinle savaşmayı sürdürürler; sizden kim dininden geri döner ve kâfir olarak ölürse artık onların bütün işledikleri dünyada da, ahirette de boşa çıkmıştır ve onlar ateşin halkıdır. Onda süresiz kalacaklardır.”¹⁷²

Derveze bu âyet için şöyle bir sebep-i nüzûl nakleder: “Tefsir bilginleri bu âyetin zihinleri bulandırma amaçlı bir propaganda üzerine indiğini söylemişlerdir. Mekke Kâfirleri, Resûlullah (sav)’ın Abdullah b. Cahş komutasında donatıp devriye amacıyla gönderdiği, bu arada Kureyş’e ait bir kervana da el koymasını istediği müfreze ile kervandakiler arasında çıkan çatışmayı, bazı adamlarının öldürülmesini, bazılarının da esir alınmasını ve kervana el konulmasını dillerine dolamışlardı. İddialarına göre, olay Recep ayının başında geçiyordu ve bir haram ayı olan Recep’te savaşmak Araplar

¹⁷⁰ el-Enfâl, 8/67-69.

¹⁷¹ ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, VII, 88.

¹⁷² el-Bakara, 2/217.

nezdinde ağır bir suçtu. Kâfirler alaylı bir şekilde haram olan ayı ve bu ayda savaşmanın nasıl olduğunu sordular. “Muhammed ve arkadaşları haram ayı tanımıyorlar” diye dedikodular çıkardılar. Nitekim Peygamberimiz de müfrezedekileri azarladı ve “ben size haram ayda savaşma emrini vermedim” dedi. Abdullah ve arkadaşları zor durumda kaldılar ve günah işlemiş olmaktan korktular. Bunun üzerine Yüce Allah, bir hüküm ve çıkış yolu içeren bu âyeti indirdi.”

Daha sonra Derveze, bu âyet için aktarılan rivâyetin sağlam olduğunu, ilk dönem siyer kitaplarında yer aldığını,¹⁷³ bütün eski tefsir kitaplarında zikredildiğini,¹⁷⁴ âyetin oluşturduğu atmosfere ve ortama da uygun olduğu açısından bu rivâyeti değerlendirmiştir.¹⁷⁵

Örnek: 3

مَا كَانَ اللَّهُ لِيُذِرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِن رُّسُلِهِ مَن يَشَاءُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَإِن تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ

“Allah Mü'minleri, üzerinde bulunduğunuz halde bırakacak değildir, temizi pisten ayıracaktır. Ve Allah sizi gaybe vakıf kılacak değildir. Fakat Allah, elçilerinden dilediğini seçer. O halde, Allah'a ve O'nun elçilerine inanın. Eğer inanır ve korunursanız sizin için büyük mükâfat vardır.”¹⁷⁶

Derveze, bu âyet hakkında Hâzin'den şu rivâyetleri aktarır: “Ey Muhammed! Zannediyorsun ki sana muhalefet eden cehenneme, sana iman eden cennete girecektir. Öyleyse bize haber ver! Kim cennete, kim cehenneme girecektir” bunun üzerine Allah bu âyeti “Allah Mü'minleri...” indirdi. Başka bir rivâyete göre: Peygamberimiz (sav) şöyle demiş: “Bana ümmetimin durumu göz önüne getirilerek kimin iman ettiği kimin iman etmediği bildirildi.” Bu haber münafıklara ulaştı ve alaylı bir şekilde dediler: “Onunla beraber olduğumuz halde bizi tanımadı ve daha yaratılmayan kişilerden, kimin iman ettiği kimin iman etmediğini biliyor.” Bu söz Peygamber (sav)'e ulaştı. O da minbere çıkarak şöyle dedi: “Niçin ilmim konusunda kusur buluyorlar. Bana kıyametten haber verilenin dışında sizin ve kıyamet arasında bulunan şeyleri sormayın” bunun üzerine Hz. Ömer şöyle dedi: “Ey Allah'ın Resûlü! Allah'ı Rab, İslam'ı din, Kur'ân'ı

¹⁷³ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, III, 146.

¹⁷⁴ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 575.

¹⁷⁵ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, VI, 383.

¹⁷⁶ Âl-i İmrân, 3/179.

önder ve senin de nebi olduğuna inandık. Allah seni bağışlasın.” Peygamber de, “bu yaptıklarınızdan vazgeçin” dedi, bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi. Başka bir rivâyete göre: “Mü’minler Peygamber’den Kâfirlerle Müslümanlar arasında fark olsun diye bir işaret getirmesini istediler” bunun üzerine bu âyet indi. Başka bir rivâyete göre: “Münafıklardan bir grup imanlarının Mü’minlerin imanı gibi olduğunu iddia ettiler. Allah da onların münafık olduklarını Uhud savaşı gününde ortaya koydu. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi.”¹⁷⁷

Derveze, bu rivâyetleri aktardıktan sonra bunları şöyle değerlendirmektedir: “Bu rivâyetler sahih değildir. Bunlardan bazıları âyetin Mekke’de tek başına indiğini gösterir. Ama âyetin mânâ ve içeriği kendisinden sonra gelen âyetle¹⁷⁸ uyum içindedir. Bu da âyetlerin Medine’de indiğini gösterir.”¹⁷⁹

1.3. Âyetin Üslûbunu Göz önünde Bulundurması

Üslûbun lûgat anlamı: Oluş, yapılaş biçimi, tutulan yol, tarz, yöntem anlamına gelir. İstilahî anlamı: Bir insanın, bir sanatçının, bir devrin kendine has anlatım biçimidir.¹⁸⁰ Kur’ân’ın üslûbu: Cümlelerin teşkilinde, kelimelerin seçilmesinde kendine mahsus olan anlatım tarzı demektir.¹⁸¹

Kur’ân, ifade tarzı itibariyle herkesi kendine hayran bırakacak bir üslûp özelliğine sahiptir. Kur’ân’ın kullandığı üslûp tarzı hem arılık, duruluk ve güzellik bakımından eşsizdir; hem de seçtiği kelime ve cümlelerin ibâredeki anlatıma uygun olması bakımından en üst seviyededir. Bu yüzdendir ki Kur’ân nazmında, ifade tarzında, darb-ı mesellerinde, ahlaki prensiplerinde, hukukî yaklaşımlarında, va’z ve irşadlarında kısacası, içerdiği tüm konulardaki hâkim üslûbuyla ilk muhataplarını kısa bir süre içerisinde dalalet bataklığından kurtarıp hidâyete yönlendirmiştir.¹⁸²

Alimler, Kur’ân’ın üslûp özellikleri için şunları kaydetmişlerdir:

1) Mevcut edebi türlerden ayrı olması. Araplarca bilinen edebi neviler, nazım ve nesir idi. Şiirin vezinli ve kafiyeli olması şart idi. Nesir ise, seci veya irsal tarzında

¹⁷⁷ el-Hâzin, *Lubâbu’t-Te’vîl fî Meâni’t-Tenzîl*, I, 324.

¹⁷⁸ Âl-i İmrân, 3/180.

¹⁷⁹ ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, VII, 276.

¹⁸⁰ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 148.

¹⁸¹ Yıldırım, Suat, *Anahatlarıyla Kur’ân-ı Kerim ve Kur’ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2009, s. 117.

¹⁸² Demirci, *age.*, s. 148.

olurdu. Kur'ân bunların hiç birinin çerçevesine girmez.

2) Kur'ân'ın eşsiz ahengi. Kur'ân'da kelimelerin, harflerin, sükûn veya hareketlerin, med yahut kasırların nizamında tecelli eden, kulağa ve ruha hoş gelen bir musiki vardır.

3) Mânâ ve lafız dengesi. Kur'ân lafızları, hem israftan hem cimrilikten uzak olarak, mânâyı tam îfa edecek bir surettedir. Aslî veya tamamlayıcı noksan olmadığı gibi, garip bir fazlalıkta bulunmaz.

4) Edebi türlerin hepsinden mükemmel oluşu. Teşri, kıssa, cedel ve münazara, mev'iza, tarih, ahiret halleri gibi birbirinden farklı edebi nevilerin hepsinde söz söylediği halde, Kur'ân ifadesi, nazmının metanetinde, güzelliğinde, fesahatinde hep aynı yüksekliği gösterir. Bu da beşeri takatin üstündedir.

5) Aynı anda farklı seviyelere hitap etmesi. Kur'ân'ın mânâlarına, o tarzda lafız kalıbı giydirilmiştir ki, aynı anda değişik zamanlarda ve diyarlarda yaşayan, ilmi seviyeleri çok farklı olan bütün insanlara hitaba elverişli olur.¹⁸³

Mekkî ve Medenî âyet/sûrelerin üslûp özellikleri şunlardır:

A) Mekkî âyet/sûrelerin üslûp özellikleri,

- 1) Âyetlerin oldukça kısa denebilecek görünümde gelmesi.
- 2) Âyetlerin bitimindeki kafiyelerin tekrar etmesi.
- 3) Konuların ve motiflerin tekrarlarının içinde yer aldığı âyet ve sûreler.
- 4) İçerisinde “ Kellâ” lafzının geçtiği sûreler.
- 5) İçinde secde bulunan âyetler.
- 6) el-Bakara ve Al-i İmrân sûreleri hariç kesik harflerle başlayan sûreler.
- 7) Yeminle başlayan sûrelerdir.

B) Medenî âyet/sûrelerin üslûp özellikleri,

- 1) Mekkî sûrelerin aksine Medine döneminde nazil olan âyetlerin uzun olması.
- 2) Bazı istisnalar hariç içerisinde “ ey iman edenler” anlamına gelen يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ifadelerinin geçtiği sûrelerdir.¹⁸⁴

Derveze, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini değerlendirirken Kur'ân'ın üslûbunu çok önemsemiştir. Rivâyetleri, âyetlerin üslûb açısından da değerlendirmiştir.

¹⁸³ Yıldırım, *Anahatlarıyla Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 123-139.

¹⁸⁴ Ünver, Mustafa, *Tefsir Üsûlünde Mekkî-Medenî İlmî*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Samsun, 1998, s. 305-325.

Örnek: 1

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنزِلَتِ التَّوْرَةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ هَؤُلَاءِ حَاجُّكُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ

“Ey Kitab Ehli, neden İbrahim hakkında tartışıyorsunuz? Oysa Tevrat da İncil de ondan sonra indirildi. Düşünmüyor musunuz?” “Haydi, siz biraz bilginiz olan şey hakkında tartıştınız, ama hiç bilginiz olmayan şey hakkında neden tartışıyorsunuz? Allah bilir, siz bilmezsiniz.” “İbrahim ne Yahudi, ne de Hıristiyan’dı; dosdoğru bir Müslüman’dı. Müşriklerden de değildi.” “Doğrusu, insanların İbrahim’e en yakın olanı, ona uyanlar, bu Peygamber ve Mü’minlerdir. Allah da Mü’minlerin dostudur.”¹⁸⁵

Derveze, bu âyetler için şöyle bir sebep-i nüzûl nakleder: “Müfessirler bu âyetlerin, Necdân heyeti ile Peygamber (sav) arasında geçen ve İbrahim (as) hakkında cereyan eden tartışma üzerine nazil olduğunu naklederler. Bu tartışmaya Yahudi hahamlarından bir gurubun da katıldığı söylenmektedir. Yahudiler Hz. İbrahim’in Yahudi olduğunu, Hıristiyanlar ise onun Hıristiyan olduğunu söylüyorlardı. Âyetlerde kullanılan ifade üslûbu da bu rivâyetlerin doğruluğunu teyit etmektedir. Peygamber (sav), tartışma meclisinde, kendisinin İbrahim (as) dininden olduğunu beyan etmiş, onları da bu dine davet etmişti. Buna karşılık Yahudiler, kendilerinin bu dinden (hanif dini) olduklarını iddia ederek İbrahim’e (as) en layık olanların da kendileri olduklarını söylemişlerdi. Hıristiyanların da aynı iddiada bulunmaları üzerine bu âyetler nazil oldu.”

Derveze, bu rivâyeti aktardıktan sonra şöyle bir değerlendirme yapar: “Âyetlerde Yahudi ve Hıristiyanların iddiaları çürütülmektedir. Zira Yahudilerin Yahudiliği Tevrat’tan, Hıristiyanların Hıristiyanlığı da İncil’den sonra vaki olmuştur. Kaldı ki, hem Tevrat hem de İncil Hz. İbrahim’den sonra indirilmiştir. Dolayısıyla onların Hz. İbrahim için ‘Yahudi’dir’ yahut ‘Hıristiyan’dir’ demeleri asıldan yoksun ve hiçbir değere sahip değildir.

Daha sonra bu âyetlerde kullanılan üslûbun, Peygamber (sav)’in üstün ve desteklenmiş bir konumda olduğunu, âyetlerin Necdân heyetinin tartışması hakkında nazil olduğunu ve Peygamber (sav) ile Necdân Hıristiyanları arasındaki konuşmalarla

¹⁸⁵ Âl-i İmrân, 3/65-68.

ilgili âyetler zincirinin bir devamı durumunda olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁶

Örnek: 2

وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا فَأَأْتِرْنَ بِهِ نَفْعًا فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ
لَكَنُودٌ وَإِنَّهُ عَلَىٰ ذَلِكٍ لَّشَهِيدٌ وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ إِنَّ
رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ

“O harıl harıl (savaşa) koşanlara, (tırnaklarıyla yerden) ateş çıkaranlara, sabahleyin akın edenlere, tozu dumana karıştıranlara, derken bir topluluğun ortasına dalanlara yemin ederim ki, şüphesiz insan, Rabbine karşı çok nankördür ve kendisi de buna şahittir. Gerçekten o dünya malını çok sevdiği için katıdır. Bilmiyor mu ki, kabirlerin içindekiler fırlatılacak ve sinelerin içindekiler derlenecek. O gün Rableri onların bütün yaptıklarından haberdardır.”¹⁸⁷

Deveze, bu âyetlerin nüzûl sebebi hakkında Şîî olan Tabresî’den şu rivâyetleri aktarır: “Mukatil’den rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (sav)’ın Ensarî olan Munzur b. Amr komutanlığında Hannane mahallesine bir seriyye gönderir. Bu seriyyenin dönüşü geciktiğinde Münafıklar şöyle demeye başladılar: “Hepsi öldürüldüler” bunun üzerine Allah, Peygamber (sav)’e onların düşmana karşı zafer kazandığını haber verdi. Ebû Abdullah’tan rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (sav)’ın Ali b. Ebi Talib’i, zat-i selasil seriyyesine gönderdi ve Resûlullah (sav) birkaç kez onlara yardım göndermesine rağmen onlara yardım ulaşmadan geri döndüler. Bu münasebetle bu âyetler nazil oldu. Âyetler nazil olduktan sonra Resûlullah (sav) insanlara sabah namazını kıldırdı ve bu âyetleri okuduktan sonra onlara şöyle dedi: “Bu gece bu sûrede Ali (ra)’nin, düşmanlarını mağlup ettiğini Cebrail bana haber verdi.”¹⁸⁸

Derveze, bunları aktardıktan sonra bu rivâyetleri şöyle değerlendirir: “Müfessirler, bu sûrenin ilk inen Mekkî sûreler içinde yer aldığını söylerler. Âyetlerin içeriği ve üslûbu da bunu teyit ediyor. Bizim çekincemiz Şîîlerin böyle rivâyetleri kendi hevalarına göre aktarmalarıdır. Zaten çoğu yerde bunu yapmışlardır.”¹⁸⁹

Örnek: 3

وَالْهَيْكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ

¹⁸⁶ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, VII, 166.

¹⁸⁷ el-Adiyat, 100/1-11.

¹⁸⁸ et-Tabresî, *Mecmau'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kurân*, X, 422.

¹⁸⁹ ed-Derveze, *age.*, II, 9.

وَالْفُلُوكَ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا
مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“Sizin ilahınız tek bir ilahtır; O’ndan başka ilah yoktur; O, Rahmândır, Rahimdir.” “Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılmasında gece ile gündüzün ardarda gelişinde, İnsanlara yararlı şeyler ile denizde yüzen gemilerde, Allah’ın yağdırdığı ve kendisiyle yeryüzünü ölümünden sonra dirilttiği suda, her canlıyı orada üretilip yaymasında, rüzgârları estirmesinde, gökle yer arasında boyun eğdirilmiş bulutları evirip çevirmesinde düşünülen bir topluluk için gerçekten âyetler vardır.”¹⁹⁰

Derveze, müfessirlerden naklettiği rivâyete gör ilk âyetin, müşriklerin Allah’ın vasfedilmesine ilişkin talepleri, ikinci âyetin de birinci âyette yer alan açıklamanın kanıtlanmasına ilişkin istekleri üzerine indiğini söylemiştir.

Derveze, daha sonra bu âyetlerin üslûbu, sözkonusu rivâyetlerle bağdaşmadığını belirtir ve devamla şöyle der: “Bu iki âyet, önceki âyetler üzerine yapılmış bir değerlendirme niteliğindedir. Çünkü önceki âyetlerde Allah’ın indirdiği apaçık belgeleri gizleyenler, küfürde ısrar edenler ateşle uyarıldılar; Allah’ın meleklerin ve bütün insanların lanetini hakettikleri vurgulandı. Dolayısıyla bu iki âyet, Allah’ın varlığına ve büyüklüğüne ilişkin evrensel kanıtları açıklamak ve bu âyetleri inkâr etmenin ne büyük bir sapıklık ve beyinsizlik örneği olduğunu ifade etmek üzere inmişlerdir.”¹⁹¹

1.4. Âyetin Nüzûl Zamanını Göz önünde Bulundurması

Örnek: 1

وَالضُّحَىٰ...

“Kuşluk vaktine andolsun...”¹⁹²

Derveze, bu sûre hakkında şöyle demektedir: “Müfessirler bu sûrenin Peygamber (sav)’e inen vahyin bir müddet kesilmesinden sonra nazil olduğunu rivâyet etmişlerdir. Bu konuda çok çeşitli rivâyetler vardır. Bunlardan birisi, bu kesintinin müddeti hakkındadır ki, farklı rivâyetlere göre bu müddet 2 gün ile 3 sene arasında değişmektedir. Buhârî ve Müslim’in naklettiği bir hadise göre: “Bir kadın Peygamber (sav)’e geldi ve ona “şeytanının seni terk ettiğini zannediyorum. İki veya üç gündün beri onu senin yakınında görmedim” dedi. Müşrikler veya onlardan bazıları fetret haberini

¹⁹⁰ el-Bakara, 2/163-164.

¹⁹¹ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, VI, 276.

¹⁹² ed-Duhâ, 93/1-11.

öğrenince “Muhammed terk olundu” dediler. Çok geçmeden, bu sözlerden sonra bu sûre nazil oldu.” Başka bir rivâyete göre Yahudiler Peygamber (sav)’e Zü’1-Karneyn, Ashâb-ı Kehf ve ruh gibi hususları sordular. O da onlara yarın size haber vereceğim dedi. Oysa “inşallah” dememişti, bu yüzden vahiy kesildi.

“Başka bir rivâyete göre Hasan veya Hüseyin’e ait evin içinde bir köpek yavrusu vardı. Bu sûre vahyedilip Peygamber (sav) vahyin kesilme sebebinin sorunca Cebrail (as) ona, “Biz (melekler) içerisinde köpek olan bir eve girmeyiz” demiştir.”

Derveze, bu rivâyetleri aktardıktan sonra şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “Buradaki rivâyetlerin büyük bir çoğunluğu sahih değildir. Yahudilerin Peygamber (sav)’e üç mesele sorunca Onlara “yarın size bildiririm” deyip “inşallah” dememesi nedeniyle vahyin kesildiği rivâyetini, sûrenin nüzûl zamanı ile çeliştiğinden dolayı kabul edilemez. Çünkü Peygamber (sav)’in Yahudilerle teması ve onların Peygamber (sav)’i aciz düşürmek amacıyla sordukları sorular Medine döneminde olmuştur. Ashab-ı Kehf ve Zü’1-Karneyn kıssalarının inişi hakkında soru sorulmasının Mekke döneminin ortalarına tesadüf etmesi bir yana, bu tür konularda sağlam bir rivâyet de gelmiş değildir. Peygamber (sav)’in evinde Hasan veya Hüseyin’e ait bir köpek yavrusu bulunması sebebiyle vahyin kesildiği rivâyeti de böyledir. Çünkü bu iki değerli torun Medine doğumludur.”

Derveze bu rivâyetleri, âyetin nüzûl zamanı ile çeliştiği için kabul etmemiştir. Ona göre doğru olan rivâyet, vahyin iki veya üç gün kesilmiş olduğu ve bir kadının Peygambere “herhalde şeytanın seni terketti” dediği ve hemen sûrenin indiği rivâyetidir.¹⁹³

Örnek: 2

وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُونَ وَقَالُوا أَلَهْنُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِذَا جَدَلْنَا بَلَّ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ إِنَّ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ

“Meryem oğlu İsa bir misal olarak anlatılınca, senin kavmin hemen ondan bir delil bulduklarını sanarak bağrışmaya başladılar.” “Onlar dediler ki: “Bizim ilâhlarımız mı daha hayırlıdır, yoksa İsa mı?” Bu misâli sırf seninle tartışmak için ortaya attılar. Doğrusu onlar çok kavgacı bir topluluktur.” “İsâ, ancak kendisine nimet

¹⁹³ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, I, 551.

verdiğimiz ve İsrailoğullarına örnek kıldığımız bir kuldur.”¹⁹⁴

Derveze, bu âyetler hakkında Taberî, İbn Kesîr, Hâzin ve Beğavî’den şöyle bir rivâyet nakleder: Bu âyetler, “siz ve Allah’dan başka taptıklarınız, cehennem yakıtısınız; oraya gireceksiniz”¹⁹⁵ âyetinin inmesi üzerine Kâfirlerin itirazı münasebetiyle nazil oldu. Kâfirlerin itirazı şuydu: İsa’ya nasıl tapılır. (Allah’ın Peygamberlerinden olduğu halde)¹⁹⁶

Derveze, bu rivâyeti şöyle değerlendirmektedir: Bu rivâyet sahih kitaplarda yoktur. Biz bu rivâyetin, âyetlerin nüzûl sebebi olması hususunda şüphe ediyoruz. Çünkü bu âyetlerle hemen öncekiler arasında münasebet bulunmaktadır. Âyetlerin içeriği de bunu desteklemektedir. Ayrıca rivâyetten anlaşılan, Enbiya süresindeki âyetin iniş zamanı, bu âyetlerden önce olmasını gerektiriyor; ancak gerçek bunun tam tersidir.¹⁹⁷

Örnek: 3

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ فِي

جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ

“*Ebû Leheb’in iki eli kurusun; zaten yok oldu ya.*” “*Ne malı, ne de kazandığı onu kurtaramadı.*” “*Alevli bir ateşe girecektir.*” “*Karısı da, odun hamalı olarak*” “*Boynunda da hurma lifinden bir ip.*”¹⁹⁸

Derveze, bu sûre hakkında Buhârî, Müslim ve Tirmizî’nin İbn Abbas’tan rivâyet ettiği şu hadisi nakletmektedir:

“İbn Abbas şöyle dedi: “*yakın akrabalarını uyar*” meâlindeki âyet-i kerîme nâzil olduğunda Nebî (sav) Safâ tebesine çıktı ve Ey Kureyş buraya geliniz! Büyük bir iş karşısında bulunuyorsunuz! diye seslendi. Kureyş Peygamber (sav)’in yanına toplandılar ve: Sana ne oldu? diye (niye çağırdığını) sordular. Resûlullah (sav): Ey Kureyş, bana söyleyiniz. Şimdi ben size, şu dağın eteğinde düşman süvârîsi var. Sizi ya sabah baskınına yahut akşam baskınına uğratacaktır, diye haber versem beni tasdik eder misiniz? diye sordu. Kureyş: Evet tasdik ederiz dediler. Resûlullah (sav): “Öyleyse ben

¹⁹⁴ ez-Zuhruf, 43/57-59.

¹⁹⁵ el-Enbiya, 21/98.

¹⁹⁶ et-Taberî, *Cami’u’l-Beyân an Te’vîli Ayi’l-Kur’ân*, IXX, 628; İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VII, 234; el-Hâzin, *Lubâbu’t-Te’vîl fi Meâni’t-Tenzîl*, IV, 113; el-Beğavî, *Meâlimi’t-Tenzîl*, VII, 218.

¹⁹⁷ ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadîs*, IV, 515.

¹⁹⁸ Tebbet, 111/1-5.

sizi önünüzdeki şiddetli azap konusunda uyarıyorum” dedi. Ebû Leheb: Ey Muhammed hüsrâna uğrayasın. Bunun için mi bizi buraya topladın? demişti. Bunun üzerine Allah: “*Ebû Leheb’in iki eli kurusun*” âyetiyle başlayan sûreyi inzâl buyurdu.”

Derveze, bunları aktardıktan sonra rivâyeti şöyle değerlendirmektedir: “Biz rivâyet edilen bu sebab-i nüzûle ve sûrenin ondan dolayı inmiş olmasına kuşku ile bakıyoruz. Zira Şuârâ sûresindeki âyete binaen bu sûrenin inmesi, bu sûrenin ilk dönemlerde indiğini gerektirir. Çünkü Peygamber (sav)’in akrabasını çağırması, davetin başlangıcından birkaç sene sonra olmuştur. Hâlbuki bu sûre, mesed sûresinden en az üç sene sonra nazil olmuştur.”

“Aynı zamanda rivâyetler de Mesed sûresinin çok erken dönemde indiğini zikretmektedir ki zaten nüzûl sırasına göre 6. sûre olarak tertip edilmiştir.”¹⁹⁹

1.5. Rivâyetin Sıhhatine Bakması

Adalet ve zabt sahibi râvilerin, muttasıl senedle rivâyet ettikleri, şâz ve muallel olmayan hadislere sahih hadis denir. Sahih hadis hüccettir ve onunla amel etmek vaciptir. Mütevatir hadiste olduğu gibi sahih hadis için kesin bir kanaatten söz edilemez. Bu yüzden cumhur, itikadî konuların ancak Kur’ân ve mütevatir hadis ile sabit olacağını kabul eder.

Zabtı biraz gevşek olan râvilerin muttasıl senedle rivâyet ettikleri şâz ve muallel olmayan hadislere de hasen hadis denir. Hasen hadisin sahih hadisten farkı, râvîsinin zabtının mükemmel olmayışındır. İttifakla ihticac ve amel bakımından makbuldur.

Sahih ve hasen hadis şartlarını taşımayan hadislere zayıf hadis denir. Sahih ve hasen hadis şartlarından herhangi biri eksik olursa hadis zayıf demektir. Zayıf hadisle amel etme konusunda üç ayrı görüş vardır. Bazılarına göre hadisle asla amel olunmaz, bazılarına göre mutlak olarak amel olunur. Bazılarına göre de amellerin faziletleri konusunda özel şartlarına bağlı olarak amel olunur. Zayıf hadisi belli kısımlara ayırıp, belli şartlarla amel etmek görüşü orta ve doğru bir yoldur.²⁰⁰

Örnek: 1

وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ اخْرَجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِّنْهُمْ وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ
بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَشَدَّ تَثْبِيثًا وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّادِقِينَ

¹⁹⁹ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, I, 496.

²⁰⁰ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü*, İFAV, Yayınları, İstanbul, 1993, s. 105-110; Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 32.

وَالشُّهَدَاءَ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا

“Eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, içlerinden pek azı müstesna, bunu yapmazlardı. Eğer kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerd, onlar için hem daha hayırlı hem de daha pekiştirici olurdu.” “Kim Allah’a ve Resûl’e itaat ederse işte onlar Allah’ın kendilerine lütuflarda bulunduğu Peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaşlardır.”²⁰¹

Derveze, “Eğer onlara kendinizi öldürün...” âyeti hakkında şu rivâyeti zikreder: “Müfessirlerin rivâyet ettiğine göre bir Müslüman ve bir Yahudi övünürlerken, Yahudi şöyle dedi: “Allah bize kendinizi öldürün diye emretti, biz de kendimizi öldürdük.” Buna karşılık Müslüman da şöyle dedi: “Allah’a yemin olsun, Allah bize bunu emretseydi biz bunu yapardık.” Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi.”

“Yine müfessirlerin rivâyet ettiklerine göre Peygamber (sav), Ensar’dan birini üzüntülü olarak görür ve üzüntüsünün sebebini sorar. O da Peygamber (sav)’e der ki: “Biz senin yanına gelip gidiyoruz. Senin yüzüne bakıyoruz ve seninle oturuyoruz, yarın sen Peygamberlerle yükseleceksin, biz ise sana ulaşamayız ve bu da beni üzüyor. Bunun üzerine: “Kim Allah’a ve Resûl’e itaat ederse...” âyeti nazil oldu ve Peygamber (sav) Ensar’dan birini gönderip onu müjdeledi.”

Derveze, bu rivâyetleri aktardıktan sonra bunların sahih hadis kaynaklarında varid olmadığını belirterek kabul etmemiştir.²⁰²

Örnek: 2

اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ وَإِن يَرَوْا آيَةً يُعْرَضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ

“Kıyamet saati yakınlaştı ve ay da yarıldı.” “Onlar bir mucize görseler yüz çevirirler ve: “Çok güçlü, süregelen, etkisi hemen giden bir büyüdür” derler.”²⁰³

Derveze, bu âyetlerin sebeb-i nüzûlü hakkında şöyle demektedir: “Sıhhat ve senetleri değişik hadisleri müfessirler nakletmiştir. Bunlardan, Müslim ve Buhârî’nin sahihinde Enes (ra)’den rivâyet edilen bir hadiste: Mekkeliler, Peygamber (sav)’den bir

²⁰¹ en-Nisâ, 4/66, 69.

²⁰² ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, VIII, 163.

²⁰³ el-Kamer, 54/1-2.

mucize istediler, Ay yarıldı ve bunun üzerine bu iki âyet indi. Buna benzer sıhhati ve senedi değişik bir çok hadis zikredilmektedir.²⁰⁴

Derveze, bir kaç hususdan dolayı bu hadisi kabul etmemiştir. Birinci husus şu dur: “Kamer sûresinden önceki sûrelerin içeriğinde, sadece bir defa Kâfirlerin meydan okuduğuna işaret ettiğini söylemektedir: Bu da Müddessir sûresinin 52. âyetidir: “Hayır, onlardan her kişi kendisine açılan sahifeler verilmesini istiyor.” Bu âyetten sonra gelen âyetler, onlara mucize gönderileceğini haber vermiyor. Sadece onlara cevap veriyor: “Yok, yok onlar ahiretten korkmuyorlar. Hayır, (iyi bilsinler ki) o (Kur’ân) bir ikazdır. Dileyen onu düşünür, öğüt alır.”²⁰⁵

İkinci husus da şu dur: “Müşriklerin Peygamber (sav)’e çokça meydan okumalarına karşın, Kur’ân onlara cevap vererek mucizelerin Allah katından olduğunu, bu âyette olduğu gibi “Bizi, (Kureyş’in istediği) mucizeleri göndermekten, ancak, öncekilerin onları yalanlamış olması alıkoydu. (Nitekim) Semûd kavmine, o dışı deveyi açık bir mucize olarak verdik de onlar bu yüzden zalim oldular. Oysa biz mucizeleri sırf korkutmak için göndeririz”²⁰⁶ ve Peygamber (sav)’in bir beşer olduğunu, onun da kendisine vahyedilene tabi olduğunu ve onun sınırını aşmadığını belirtmektedir. Eğer onları taciz etmek, olay yapmak ve inat etmek babından da olsa bir mucize getirse onlar iman etmeyeceklerdir. Çünkü onlarda ikna olmak için doğru bir yol, güzel bir niyet ve ihlâs bulunmamaktadır.”

Derveze, bu hususları açıkladıktan sonra “Kıyamet saati yakınlaştı ve ay da yarıldı” âyetindeki ayın yarılması Peygamber (sav)’in zamanında gerçekleşen bir mucize olmadığını, belki ayın yarılmasından kasedilenin kıyametin kopacağı zamanda vuku bulacağını söylemektedir.²⁰⁷

1.6. Âyetlerin Diğer Âyetlerle Bütünlük Arzetmesi

Örnek: 1

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ
أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةً انْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ
وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ

²⁰⁴ el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, s. 1257; el-Müslim, *Sahih-i Müslim*, s. 1267.

²⁰⁵ el-Muddessir, 74/53-55.

²⁰⁶ el-İsrâ, 17/59.

²⁰⁷ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, II, 273.

المُفْرَبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْتَسِرُ هُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا

“Ey Ehli Kitab! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçekten başkasını söylemeyin. Mesih ancak Meryem’in oğlu İsa’dır. (O) Allah’ın Resûlüdür, Meryem’e ulaştırdığı kelimesidir. Ondan bir ruhtur. Buna göre Allah’a ve Peygamberlerine iman edin. “(Allah) üçtür” demeyin, sizin için hayırlı olmak üzere bundan vazgeçin Allah ancak bir tek ilahtır. O çocuğu olmaktan münezzehdir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nundur. Vekil olarak Allah yeter.” “Hiçbir zaman Mesih de Allah’ın bir kulu olmaktan çekinmez, Allah’a yakın Melekler de. Kim O’na kulluk etmekten çekinir ve büyüklük taslarsa bilsin ki O, onların hepsini huzuruna toplayacaktır.”²⁰⁸

Derveze, “Ey Ehli Kitab!” âyeti hakkında şu rivâyeti aktarır: “Müfessir Hâzin’in naklettiğine göre Necrân elçileri dediler ki: “Ey Muhammed! Sen bizim sahibimiz hakkında (Mesih) O Allah’ın kuludur, demekle ayıp ediyorsun” Peygamber (sav) onlara “Onun Allah’a kul olması, onun için bir ayıp değildir” dedi ve bunun üzerine bu âyet indi.”

Derveze, bu âyetler ve daha önceki âyetlerin birbirleriyle tam bir bütünlük oluşturduklarını ve bu sebeple rivâyetin yersiz olduğunu belirterek onu kabul etmemiş ve bu âyetleri şöyle değerlendirmiştir: “Akla ilk gelen ve göze çarpan şudur ki bu âyetleri istidradi olarak İsa (as) hakkındaki hakikati beyan etmek, onları ve başkalarını dinlerinde aşırı gitmek, İsa ve Allah Teâlâ hakkındaki hak dışı sözlerinden ve teslis inancından vazgeçirmek için gelmiştir. Bu âyetler, önceki âyetlerin Yahudilerin İsa (as) ve annesi hakkındaki akidelerinin yanlışlığına işaret edip onları azarladıktan sonra, insanlar arasındaki İsa (as)’nın durumu hakkındaki zan üzerine kaim olan ihtilafa işaret etmiştir.”²⁰⁹

Örnek: 2

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَأَهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا

“Erkekler, kadın üzerine idareci ve hâkimdirler. Çünkü Allah birini (cihad, imamet, miras gibi işlerde) diğerinden üstün yaratmıştır. Bir de erkekler mallarından (aile fertlerine) harcamaktadırlar. İyi kadınlar, itaatkâr olanlar ve Allah’ın

²⁰⁸ en-Nisâ, 4/171-172.

²⁰⁹ ed-Derveze, et-Tefsiru’l-Hadis, VIII, 289.

korunmasını emrettiği şeyleri kocalarının bulunmadığı zamanlarda da koruyanlardır. Fenalık ve geçimsizliklerinden korktuğunuz kadınlara gelince: Önce kendilerine öğüt verin, yataklarından ayrılın. Bunlar da fayda vermezse dövün. Eğer size itaat ederlerse kendilerini incitmeye başka bir bahane aramayın. Çünkü Allah çok yücedir, çok büyüktür.”²¹⁰

Derveze, bu âyet hakkında şu rivâyeti nakleder: “Bu âyet, ensardan birinin hanımını tokatlaması üzerine babasının alıp onu Resûlullah’a getirerek şikâyet etmesi münasebetiyle nazil olmuştur. Peygamber (sav) onlara, kısası emretti. İki ayrıldıklarında ikisini tekrar çağırıp şöyle buyurdu: “Cebrail bana şu âyeti getirdi. Şüphesiz biz bir işi kasedtik. Allah bir işi kasedti. Allah’ın irade ettiği hayırlıdır.”

“Biz bu âyetin bu rivâyetle uyduğunu görmüyoruz. Bize göre bu âyet önceki âyetlerden ayrık, kopuk değildir. Geçen âyetler kadının mali ve evlilik ile ilgili haklarını, durumu yücelterek teyid ediyor. Bunların itiraf edilmesini ve onlara saygı duyulmasını tavsiye ediyor. Bu âyet ise erkeklerin kadınlar üzerindeki haklarını doğrulamak için gelmiştir.”

Daha sonra da Derveze, bu âyetin diğer âyetlerden kopuk olmadığını, bir bütün olduğu açısından bu rivâyeti değerlendirmiştir.²¹¹

Örnek: 3

قُلْ اذْعُوا اللّٰهَ اَوْ اذْعُوا الرَّحْمٰنَ اَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافُتْ بِهَا وَابْتَغِ

بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيْلًا

“(Sen onlara) de ki: İster “Allah” deyin, ister “Rahmân” deyin, nasıl çağırırsanız çağırın. En güzel isimler O’nundur. Namazında sesini pek yükseltme, çok da gizli okuma, orta yolu seç.”²¹²

Derveze, bu âyet hususunda müfessirlerden şu rivâyetleri nakleder: “Âyetin bu bölümü “(Sen onlara) de ki: İster “Allah” deyin, ister “Rahmân” deyin, nasıl çağırırsanız çağırın. En güzel isimler O’nundur.” Ehli kitap’tan bir grup Peygamber (sav)’e gelerek: Rahmân adı Tevrat’ta çok geçmesine rağmen sen bu ismi Kur’ân’da az zikrediyorsun, itirazında bulunmaları sebebiyle nazil oldu.” Diğer bir rivâyete göre: “Âyetin bu bölümü “(Sen onlara) de ki: İster “Allah” deyin, ister “Rahmân” deyin,

²¹⁰ en-Nisâ, 4/34.

²¹¹ ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, VIII, 104.

²¹² el-İsrâ, 17/110.

nasıl çağırırsanız çağırın. En güzel isimler O'nundur" Ebû Cehil'in de içinde bulunduğu bir kısım Kâfir liderler; Peygamber (sav)'in Allah'ı ve Rahmân'ı zikrettiğini duyunca, "Muhammed bizi tek ilaha çağırdığı halde kendisi iki ilaha çağırıyor" iddiasında bulunmaları sebebiyle nazil oldu."

"Başka bir rivâyete göre: "Kâfirler Peygamber (sav)'den Kur'ân'ı işittiklerinde dinliyorlardı. Bu sebeble de Kur'ân'a ve onu indirene dil uzatıyorlardı. Bunun üzerine Peygamber (sav)'e orta yollu okuyarak namaz kıldırması emrolundu. Çünkü açıktan okursa Kâfirler duyuyorlardı. Gizli okursa da Mü'minler duyamıyorlardı. Bunun üzerine "*Namazında sesini pek yükseltme, çok da gizli okuma, orta yolu seç*" âyeti nazil oldu."

"Hz Aişe ve Mücahit'den gelen başka bir rivâyete göre: "Bu âyette geçen salat kelimesi dua anlamındandır. Bu âyet Temim oğullarının dua esnasında seslerini yükseltmeleri sebebiyle nazil oldu."

"Başka bir rivâyete göre: "Hz Ebû Bekir Kur'ân'ı okurken sesini alçatıyordu. Hz Ömer ise sesini yükseltiyordu. Bunun sebebi onlara sorulunca, Hz Ebû Bekir: "Rabbime münacat ediyorum." Hz Ömer ise: "Şeytanları kovuyorum. Uykumu engelliyorum."

Derveze, bu rivâyetleri aktardıktan sonra şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "Rivâyetlerin her bölümünün farklı bir nüzûl sebebi olduğu yahut âyetin siyak ve si-baktan kopuk olarak indiği görülmektedir. Buna ek olarak birinci bölüm hususunda zikredilen rivâyet bir zorlamanın hatta bir garipliğin ürünüdür. Kur'ân'ın açıktan okunmasını, Kâfirlerin dil uzatma sebebi olarak gösteren rivâyet, pek makul değildir. Çünkü Peygamber (sav) davetin gereği her durumda Kâfirlere Kur'ân okuyordu. Bu onun temel göreviydi. Nemi sûresindeki şu âyetler bu gerçeğe değinmektedir; "*(De ki): "Ben ancak her şeyin sahibi olan ve burayı kutlu kılan bu şehrin (Mekke'nin) Rabbine kulluk etmekle emrolundum. Yine bana Müslümanlardan olmam emredildi."* "*Ve Kur'ân'ı okumam emredildi. Artık kim doğru yola gelirse, yalnız kendisi için gelmiş olur; kim de saparsa ona de ki: Ben sadece uyarıcılardanım.*"²¹³

"Kur'ân'da, Peygamber (sav)'in Kâfirlere Kur'ân okuduğunu, Kâfirlerin de Peygamber (sav)'e iftira atıp bu sihirdir, eskilerin efsaneleridir vs. dediklerini zikreden bir çok âyet bulunmaktadır. İşin ilginç yönü, müfessirlerin bu tür rivâyetlerde

²¹³ en-Neml, 27/91-92.

bulunmalarındır. Önceki âyetlerde²¹⁴ bu âyetler için doğrudan kesin deliller bulunmaktadır. Çünkü Allah Kur'ân'ı Peygamber (sav)'e insanlara okusun diye indirmiştir.”

“Kanaatimize göre bu âyet geçmiş âyetlerin bir devamıdır. Her halükârda bunun Müslümanların isteğine cevap içerdiği daha doğru olanıdır. En iyisini Allah bilir.”²¹⁵

1.7. Rivâyetler Arasında Tercih Yapması:

Örnek: 1

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَآفَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ فَإِن زَلَلْتُمْ مِّن بَعْدِ مَا جَاءتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Ey iman edenler! Hepiniz barış ve selamete girin de şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o sizin aranızı açan belli bir düşmandır.” “Size bunca deliller geldikten sonra yine kayarsanız, iyi bilin ki, Allah çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.”²¹⁶

Derveze, bu iki âyetle ilgili şu rivâyetleri nakleder: “Bu rivâyetlerden birine göre âyetler Peygamberimiz (sav)'e iman eden, öte yandan hâlâ Tevrat'ın hükümlerine bağlılıklarını sürdüren, Tevrat okuyan Yahudi asıllı olan Mü'minler hakkında nazil oldu.” Başka bir rivâyete göre: “Bu âyetler, Müslüman gibi görünen ama kalben inanmayan Münafıkların tavırları sebebiyle nazil oldu”. Başka bir rivâyette göre, “Bu âyetler, İslam hükümlerine ve direktiflerine bağlılık hususunda gevşeklik gösteren kimi Müslümanların bu tutumları sebebiyle nazil oldu.”

Derveze, bu rivâyetleri naklettikten sonra, bu rivâyetlerin itibarlı sahih kitaplarında geçmediğini söyler ve âyetlerin akışı ve ifade tarzı, üçüncü rivâyetin dile getirdiği durumu çağrıştırdığını söyler. Daha sonra da, bu âyetler her ne kadar özel bir durumla ilgili olarak inmişlerse de bütün zamanları kuşatan evrensel bir mesaj niteliğinde olduğunu belirtir.²¹⁷

Örnek: 2

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِّنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ

²¹⁴ el-İsrâ, 17/105-109.

²¹⁵ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, III, 440.

²¹⁶ el-Bakara, 2/208-209.

²¹⁷ ed-Derveze, *age.*, VI, 366.

“Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet oldunuz. İyiliği emreder, kötülükten menedersiniz ve Allah’a inanırsınız. Eğer Kitab ehli inanmış olsaydı, elbette kendileri için iyi olurdu. Onlardan inananlar da var ama çokları yoldan çıkmışlardır.”²¹⁸

Derveze, bu âyet hakkında iki rivâyet nakletmektedir. Birinci rivâyete göre: “Bu âyetler, Abdullah b. Selam ve diğerleri gibi Müslüman olan Yahudilerin liderleri tarafından azarlanması münasebetiyle nazil oldu.” İkinci rivâyete göre: “Bu âyetler, Yahudilerin, Allah tarafından yeryüzünde diğer milletlere üstün kılındığı iddia etmeleri münasebetiyle nazil oldu.”

Derveze, bu rivâyetleri aktardıktan sonra ikinci rivâyetin, âyetlerin anlam ve içeriğine daha uygun olduğunu söylemektedir ve bunun nedenini de şöyle açıklamaktadır: “Vahy-i ilahi, hidâyete bağlılıklarından, Allah’ın emirlerine tabi oluşlarından ve emri bi’l-ma’ruf nehyi ani’l-münker yapmalarından dolayı, Müslümanların yeryüzünde insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet olduğunu açıkça beyan etmektedir.”²¹⁹

Örnek: 3

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَّهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ

“Ne Peygambere, ne iman edenlere akraba bile olsalar cehennemlik oldukları iyice belli olduktan sonra Müşriklere istiğfar etmek yoktur.” “İbrahim’in babası için istiğfar etmesi de sırf ona vermiş olduğu bir sözden dolayı idi. Böyle iken onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıklanınca o işten vazgeçti. Şüphesiz ki İbrahim, çok bağı yanık, çok halim birisi idi.”²²⁰

Derveze, bu âyetlerin sebab-i nüzûlü hakkında Taberî’den şu rivâyetleri nakletmiştir: “Peygamber (sav), atalarının dininde ısrar eden ölüm döşeğindeki amcasına mağfiret dileyeceğini vaatetmiş ve ona mağfiret dilemek istemiş, bunun üzerine Allah, “ne Peygambere, ne iman edenlere...” âyetini indirdi.”

“Başka bir rivâyete göre: “Ne Peygambere, ne iman edenlere...” âyeti inene kadar

²¹⁸ Âl-i İmrân, 3/110.

²¹⁹ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, VII, 210.

²²⁰ et-Tevbe, 9/13-14.

Peygamber (sav), Mekke yolculuğu esnasında, annesi için af dileme izni çıkana kadar güneş sıcaklığında, annesinin kabrine kapanarak ona af dilemişti.”

“Başka bir rivâyete göre: “Sahabeden bazıları kendisine “Ey Allah’ın Peygamberi, muhakkak ki bizim babalarımızdan komşuluğu güzel olan, akrabalığa önem veren, esirleri kurtaran ve zimmetlerinde olana vefa gösterenler vardır. Onlar için mağfîret dilemeyelim mi? diye sordular. Peygamber (sav); “evet, Allah’a yemin olsun ki ben de, İbrahim’in babası için mağfîret dilediği gibi babama mağfîret diliyorum” buyurdu. Bunun üzerine Allah; “*ne Peygambere, ne iman edenlere...*” ve “*İbrahim’in babası için istiğfar etmesi de...*” âyetlerini indirdi.”²²¹

Derveze, bu rivâyetleri şöyle değerlendirir: “Ebû Talib’in vefatının bu âyetlerle herhangi bir münasebeti yoktur. Aynı şekilde Peygamber (sav)’in annesini ziyaret etmeyle bu âyetlerin arasında herhangi bir münasebet yoktur.”

Derveze üçüncü rivâyetin, her ne kadar sahih kitaplarda geçmese de her iki âyetin nüzûlü ile daha uyumlu olduğunu belirterek bu rivâyeti tercih etmiştir.”²²²

1.8. Âyetin Gramer Tahlilini Yapması

Örnek: 1

وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخَيْرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ

“*Rabbin, dilediğini yaratır ve seçer. Seçim onlara ait değildir. Allah, onların ortak koştuıkları şeylerden uzaktır, yücedir.*” “*Rabbin, onların göğüslerinin neyi gizleyip neyi açığa vurduğunu bilir.*”²²³

Derveze, bu âyetler hakkında şu rivâyetleri nakleder: “Bazı müfessirlere göre birinci âyet yaratma ve seçimin mutlak olarak Allah’a ait olduğunu, başkalarına ait olmadığını belirtmek için indi.”

Beğavî’nin naklettiği bir rivâyete göre: “Müşriklerden Velid b. Muğire veya Urve b. Mesud es-Sakafî’nin “*Yine Onlar: “Bu Kur’ân, şu iki şehirden bir büyük adama indirilmeli değil miydi?” dediler*”²²⁴ demelerine cevap olmak üzere “*Rabbin, dilediğini*

²²¹ et-Taberî, *Cami’u l-Beyân an Te’vîli Ayi l-Kur’ân*, XV, 509.

²²² ed-Derveze, *et-Tefsîru l-Hadîs*, IX, 543.

²²³ el-Kasâs, 28/68-69.

²²⁴ ez-Zuhruf, 43/31.

yaratır ve seçer... ” âyeti nazil oldu.”²²⁵

Derveze bu rivâyetleri aktardıktan sonra birinci ve ikinci âyetteki zamirlerin (لهم- صدورهم) önceki âyetlerde söz konusu edilen Kâfirlere döndüğünü, birinci âyetin yorumu hususundaki ilk görüşün isabetsiz olduğunu, çünkü o görüşe göre âyet Müslüman, Kâfir, bütün insanları kapsadığını belirtmektedir. İkinci görüşün ise tercihe şayan bir görüş olduğunu ve budurumda âyetin, Kâfirlerin âyetlerin iniş koşullarına itirazlarına bir cevap olarak indiğini belirtmektedir.²²⁶

Örnek: 2

وَمِنْهُمْ مَّنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ يَرَوْا كَلِمًا آيَةً لَا يُؤْمِنُوا بِهَا حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

“İçlerinden seni dinleyenler vardır; fakat biz onu kavrayıp anlamalarını engellemek için kalblerinin üstüne örtüler, kulaklarının içine de ağırlık koyduk. (Onlar) her (tür)lü mucizeyi görseler de yine ona inanmazlar. Hatta sana geldiklerinde seninle tartışırlar, o Kâfirler: “Bu eskilerin masallarından başka bir şey değildir.” Derler.”²²⁷

Derveze, bu âyet hakkında Hâzin ve Beğavî’den şöyle bir rivâyet nakleder: “Müşriklerin elebaşlarından Ebû Süfyan, Nadir b. Haris, Ebû Cehil ve diğerleri Kur’ân dinleyerek Haris b. Nadir’e: “Muhammed ne diyor?” diye sordular, o da: “Söylediğim gibi onun eskilerin masallarını anlattığından başka bir şey bilmiyorum” cevabını verir. Bunun üzerine Ebû Süfyan: “Onun söylediklerinin bir kısmının gerçek olduğunu görüyorum” der. Ebû Cehil söze katılarak: “Hayır hayır, onu doğrulamaktan ise ölmeniz daha iyidir” cevabını verir. Bunun üzerine Allah “İçlerinden seni dinleyenler vardır...” âyetini indirdi.”²²⁸

Derveze, bu rivâyeti aktardıktan sonra âyetin gramer tahlilini şöyle yapar: “Âyetteki “minhum” منهم zamiri ve cümlelerin bir önceki cümleye atfedilmesi âyetlerin birbiriyle bağlantılı olduğunu, ayrı ayrı konular için inmediğini göstermektedir. Böyle olmasına rağmen rivâyette zikredilen şeyin vukû bulmasına engel değildir.”²²⁹

²²⁵ el-Beğavî, *Meâlimi 't-Tenzil*, VI, 218.

²²⁶ ed-Derveze, *et-Tefsiru 'l-Hadîs*, III, 338.

²²⁷ el-Enâm, 6/25.

²²⁸ el-Hâzin, *Lubâbu 't-Te'vîl fi Meâni 't-Tenzil*, VI, 106; el-Beğavî, *age.*, III, 136.

²²⁹ ed-Derveze, *age.*, IV, 79.

Örnek: 3

أَلَا إِنَّهُمْ يَبْتَنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلَا حِينَ يَسْتَعْتُونَ تِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ

الصُّدُورِ

“Dikkat edin! Görmüyor musunuz, onlar düşmanlıklarını gizlemek için göğüslerini çeviriyorlar. İyi bilin ki, onlar örtülerine bürünürlerken, neyi gizleyip, neyi açığa vurduklarını Allah biliyor. Muhakkak ki Allah, gönülde gizlenenleri de bilir.”²³⁰

Müfessirler, İbn Abbas, Mücahid ve Katade’den bu âyet hakkında birkaç rivâyet nakletmiştir. Bu rivâyetlerden birisine göre: “Ahnes b. Şerik’in açıktan Peygamber (sav)’i sevdiğini belirtip gizliden de ondan nefret etmesi üzerine bu âyet indi.”

Başka bir rivâyete göre: “Bazı Kâfir ve Münafıkların Peygamber (sav)’i gördüklerinde sırt çevirmeleri, ya da onunla karşılaştıklarında onu görmemek için yüzlerini örtmeleri sebebiyle bu âyet indi.”

Başka bir rivâyete göre: “Araplar bir günah işlediğinde, cima’ yaptıklarında veya helaya gittiklerinde elbiselerini başlarına çekip Allah’tan gizlendiklerini sanıyorlardı. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi.”

Derveze, bu rivâyetler hakkında şöyle bir değerlendirme yapar: “İlk iki rivâyetin içeriği ve mânâsı, âyette geçen “مِنْهُ” (minhu) zamirinin Peygamber (sav)’e döndüğünü gösteriyor. Hâlbuki âyetin içeriği ve mânâsı, zamirin Allaha döndüğünü gösteriyor. Son rivâyetin içeriği de bu zamirin Allah’a döndüğünü gösteriyor. Bundan dolayı bu rivâyet âyetle uyusmaktadır.”²³¹

2. ESBÂB-I NÜZÛL RİVÂYETLERİNİ DEĞERLENDİRMEDE UMUM VE HUSUSU BİLMENİN ÖNEMİ

Umum “bütün fertleri istisnasız bir şekilde kapsamak” anlamındadır. Husus ise, “bir tek mânâyı ifade etmek” anlamındadır.

Umum ve husus üç şekilde gelebilir. Birincisi: İnen âyetin sebeble beraber umum ifade etmesi. Bu durumda umuma hamledilir. İkincisi: İnen âyetin sebeble beraber husus ifade etmesi. Bu durumda da hususa hamledilir. Üçüncüsü: Sebebin husus ifade etmesi, âyetin ise umum ifade eden bir lafızla gelmesidir. Alimler bu durum karşısında

²³⁰ Hûd, 11/5.

²³¹ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, III, 504.

ihtilaf etmişler ve ekseriyeti sebebin hususiliğinin değil lafzın umumiliğinin kast edilmesi gerektiğini belirtirmişlerdir.²³²

Derveze, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini değerlendirirken, o da çoğu alimler gibi sebebin hususiliğinin değil lafzın umumiliğinin kast edilmesi gerektiğini belirtir.

Ayrıca Derveze, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini değerlendirmesinde, umum ve husus ifade eden lafızları şöyle sunmaktadır: Âyetlerin bir grup veya bazı şahıslar hakkında indiğini belirten ifadeler kullanmaktadır.

2.1. Nüzûl Sebebinin Hususiliğine Rağmen Âyetin Hükümünün Umumi Olduğunu Belirtmesi:

Örnek: 1

وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ كَلَّا لِيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحُطَمَةُ نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْفُؤَادِ إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُّوَصَّدَةٌ فِي عَمَدٍ مُّمدَّدةٍ

“(İnsanları) diliyle namuslarını, ayıplarını çekiştiren, kaş ve gözüyle işaretler yapıp alay ederek (gönüllerini) kıran her bozguncu (fesad) kişinin vay haline! O ki mal yığı, onu saydı, durdu. Gerçekten malının kendisini ebedi kılacağını sanıyor. Hayır hayır, andolsun ki o, hûtameye atılacaktır. Hutamenin ne olduğunu sen nereden bileceksin? Allah’ın tutuşturulmuş bir ateşidir. (Bir ateş ki) gönüllere işler. O, onların üzerine kapatılıp kilitlenecektir. (Kendileri) yüksek dikili direklerde (bağlı) olarak (kalcaklardır.)”²³³

Derveze, bu sûreyle ilgili şu rivâyeti nakletmektedir: “Âyetlerin, Velid b. Mûğire, Ümeyye b. Halef, Ahnes b. Şerik arasında isminde ihtilaf edilen biri için indiği rivâyet edilir. O zengin, önde gelen ve gururlu bir kişiydi. Bütün uğraşı Peygamber (sav)’le alay etmek, onu ayıplarla suçlamaktı.”

Derveze, bu âyetlerin her ne kadar rivâyette zikredilen kişi hakkında indiğini belirtse de sebebin hususiliği değil âyetlerin genel ve mutlak üslûbuna bakmak gerektiğini ve bu âyetlerin Kıyamet’e kadar devamlı insanları kötü davranışlardan sakınması, insanları uyarması için indiğini söylemektedir.²³⁴

²³² Mennâu’l-Kattân, *Mebâhîs fî Ulûmi’l-Kur’ân*, s. 75.

²³³ Hümeze, 104/1-9.

²³⁴ ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, II, 206.

Örnek: 2

وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى
وَلَسَوْفَ يَرْضَى

“En çok korunan da ondan uzak tutulur. O ki, malını hayra vererek arınır ve yücelir. Ve O’nun yanında, hiç kimsenin karşılık verilecek bir nimeti yoktur. Yalnız yüce Rabbinin rızası için verir. Yakında kendisi de razı olacaktır.”²³⁵

Derveze, bu âyetler hakkında müfessirlerden şu rivâyeti nakleder: “Çok infak etmesinden ve özellikle Kâfirler tarafından eziyete maruz kalan Müslüman köleleri hürriyetlerine kavuşturmasından ötürü bu âyetler, Ebû Bekir (ra) hakkında nazil oldu.”

Derveze, bu rivâyeti naklettikten sonra, bu âyetlerin üslûbuna ve diğer âyetlerle vezin yönünden birliğine bakarak, sadece bir kişiye hasr edilemeyeceğini belirtir. Daha sonra da bu âyetlerin, davet ve davetin ilkelerini genel olarak ortaya konulması tarzında olduğu görüşünü tercih ettiğini söylemekle beraber, Ebû Bekir (ra) hakkındaki rivâyetin de doğru olduğunu belirtir.²³⁶

Örnek: 3

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ
الرَّحِيمُ

“De ki: “Ey haddi aşarak nefislerine karşı israf etmiş olan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümid kesmeyin. Çünkü Allah, bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”²³⁷

Derveze, bu âyet hakkında şöyle bir rivâyet nakleder: “Müfessirlerin naklettiği bir rivâyete göre: “Uhud savaşında Peygamber (sav)’in amcası Hz. Hamza (ra)’yı öldüren Habeşistanlı Vahşi (ra) hakkında ilk başta bu âyet indi: “Ancak kim tevbe eder, iman eder. Salih amel işlerse müstesna.”²³⁸ Daha sonra Vahşi (ra), bu şartı ağır bulur. Bunun üzerine Allah: “Şüphesiz Allah, Kendisine ortak koşulmasını affetmez. Bundan başkasını dilediği için affeder”²³⁹ âyetini indirdi. Vahşi (ra): “Hâlâ kendimi şüphede

²³⁵ el-Leyl, 92/17-21.

²³⁶ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, I, 519.

²³⁷ el-Zümer, 39/53.

²³⁸ el-Furkân, 25/ 70.

²³⁹ en-Nisâ, 4/70.

hissediyorum” der. Bunun üzerine Allah “*De ki: ‘Ey haddi aşarak nefislerine karşı israf etmiş olan kullarım!’*” âyetini indirdi.”

Derveze, bu rivâyeti aktardıktan sonra, buradaki âyetlerin, birbirinden ayrılmayan birbirine bağlı bir tek silsileyi temsil ettiğini, bunun da bütünüyle, Allah’a tevbe etmeye, İslam davetini kabul etmeye teşvik ettiğini söyler ve müfessirlerin, bu âyet hakkında ne söylediklerine bakmaksızın bunun Mü’minlere yönelik olduğunu ve hükmünün genel olduğunu belirtir.²⁴⁰

Örnek: 4

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْأَلُوا بِهَا إِلَى الْحُكْمِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“*Birbirinizin mallarını haksızlıkla yemeyin ve bile bile günahla insanların mallarından bir bölümünü yemeniz için onları hâkimlere aktarmayın.*”²⁴¹

Derveze, bu âyet hakkında şöyle bir rivâyet nakletmektedir: “Tefsir bilginleri bu âyetin bir Müslümanın arazisini gasbeden bir başka Müslümanı Peygamber (sav)’e şikâyet etmesi üzerine indiğini söylemişlerdir. Peygamberimiz (sav) davacıdan iddiasını belgelemesini, davalıdan da yemin etmesini istemiştir. Adam yemin etmek üzereyken Peygamber (sav) şu açıklamayı yapmıştır: “Eğer bu adam kendisine ait olmayan bu araziye haksız yere almak için yemin ederse, muhakkak ki Allah’la karşılaştığı gün, yüce Allah’ın kendisinden yüz çevirdiğini görecektir. Hiç kuşkusuz ben bir insanım. Siz aranızdaki sorunların çözümünü bana havale ediyorsunuz. Biriniz daha etkili ve inandırıcı bir dil kullanabilir, başkasına göre kanıtını daha etkileyici bir tarzda sunabilir. Ben de ondan duyduğum açıklamalara dayanarak lehinde karar verebilirim. Dolayısıyla kardeşinin hakkını ona aktarmış olabilirim. Böyle bir durumda sakın ola ki, kardeşinin hakkını almayın. Ben ona, sadece bir parça ateşe hükmetmiş olurum. İsterse bu sorumluluğu yüklensin, isterse hakkı hemen sahibine iade etsin.” Bunun üzerine davalı yemin etmekten vazgeçti ve arazisini asıl sahibine iade etti. Çok geçmeden bu âyet indi.”

Derveze bu âyetin ifade tarzının genel olduğunu belirterek, âyetin içerdiği mesaj ya da direktif, bütün zamanlardaki Müslümanlar için bir yol gösterici olduğunu, yasaklanan bu suç işlemlerine engel oluşturduğunu belirtmektedir.²⁴²

²⁴⁰ ed-Derveze, *age.*, IV, 340.

²⁴¹ el-Bakara, 2/188.

²⁴² ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, VI, 321.

2.2. Âyetlerin Bir Grup Hakkında İndiği Şeklinde Umum Bildiren İfadeler Kullanması

Örnek: 1

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالُوا أَالَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ

“Eğer sana kâğıtta yazılı bir kitap indirmiş olsak da onu elleriyle tutsalardı, yine de o Kâfirler: “Muhakkak ki bu, apaçık bir sihirdir” derlerdi.”²⁴³

Derveze, bu âyet hakkında şöyle bir rivâyet nakletmektedir: “Bazı müfessirlerin rivâyetine göre, bu âyet kimi öncü Kâfirlerin meydan okuyuşlarına bir cevap olarak inmiştir. Nitekim Peygamber (sav)’e; “üzerinde yazı bulunan bir sahife gelmediği sürece ona asla iman etmeyeceklerini, sahifeyle beraber dört meleğin onun Allah katında geldiğine şahitlik etmeleri ve meleklerin onun Peygamberliğini doğrulaması gerektiğini söylemişlerdir.” Derveze bu rivâyet hakkında şöyle bir değerlendirme yapar: “Bu rivâyet sahih kitaplarda geçmemiştir. Ama Kur’ân, Kureyş kabilesine mensub, öncü Kâfirlerin bu tür meydan okuyuşlarını şöyle anlatmıştır: “Doğrusu onlardan her biri kendisine, açılmış sahifeler verilmesini istiyor.” (Müddessir, 74/52) “Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece (göğe) çıktığına da asla inanmayız.” (İsra, 17/93)

Görüldüğü üzere Derveze, “öncü Kâfirler” “زعماء الكفار” tabirini kullanmıştır.²⁴⁴

Örnek: 2

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبَسَكُمْ شِيْعًا وَيَذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ انظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ

“De ki: “O’nun üstünüzden ve ayaklarınızın altından azab göndermeye yahut sizi fırkalara ayırıp kiminizin kiminize hincını tatturmaya gücü yeter. Bak, âyetlerimizi nasıl inceden inceye açıklıyoruz ki, onlar iyice anlasınlar.”

Derveze, bu âyet hakkında şöyle bir rivâyet nakletmektedir: “Bazı müfessirler, Mücahid ve Katade’den rivâyet ettiklerine göre, bu âyet Ümmet-i Muhamad (sav) hakkında indi.

Görüldüğü üzere Derveze, “نزلت هذه الآية في امة محمد” “bu âyet Ümmet-i Muhammed (sav) hakkında indi” tabirini kullanmıştır.

²⁴³ el-Enâm, 6/7.

²⁴⁴ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, IV, s. 66.

Örnek: 3

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَإِذَا جَاؤُوكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا بَصُلُوْنَهَا قَبِيسَ الْمَصِيرُ

“Gizli konuşmaktan menedildikten sonra yine o menedildikleri şeyi yapmaya kalkışarak günah, düşmanlık ve Peygambere karşı gelmek hususunda gizlice konuşanları görmedin mi? Onlar sana geldikleri zaman seni, Allah’ın selamlamadığı bir tarzda selamlıyorlar. Kendi içlerinden de “bu söylediklerimiz yüzünden Allah’ın bize azap etmesi gerekmez miydi?” derler. Cehennem onlara yeter. Oraya gireceklerdir, ne kötü dönüş yeridir orası!”²⁴⁵

Derveze, bu âyet hakkında şöyle bir rivâyet nakletmektedir: “Bazı müfessirlerin rivâyetine göre bu âyet, Münafıklardan ve Yahudilerden bir topluluk hakkında nazil oldu. Onlar, Peygamber (sav) ile Mü’minlere karşı komplo amacıyla özel toplantılar düzenlerdi. Bu toplantıları özellikle cihad ve zorluk zamanlarında yapıyorlardı. İhlas sahibi Mü’minler önlerinden geçtiği zaman onlar yüzlerini buruşturuyorlardı. Bu da Mü’minlerin kalbinde bir endişe ve ızdırap meydana getiriyordu. Mü’minler, bu durumu Resûlullah’a şikâyet ettiler.”

Görüldüğü üzere Derveze, “نزلت في جماعة من المنافقين واليهود” “Münafıklardan ve Yahudilerden bir topluluk hakkında nazil oldu” tabirini kullanmıştır.²⁴⁶

2.3. Âyetlerin Bazı Şahıslar Hakkında İndiği Şeklinde Hususi İfadeler Kullanması

Örnek: 1

قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزَنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ

“Onların söylediklerinin seni üzdüğünü elbette biliyoruz. Onlar aslında seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler Allah’ın âyetlerini inkâr ediyorlar.”²⁴⁷

Derveze, bu âyet hakkında şöyle bir rivâyet nakletmektedir: “Tirmizî’nin Ali b. Ebû Talip’den rivâyet ettiği bir hadise göre, Alî (ra) şöyle dedi: “Ebû Cehil Peygamber (sav)’e, “biz seni yalanlamıyoruz, senin getirdiğini yalanlıyoruz” dedi. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi.”²⁴⁸

²⁴⁵ el-Mücâdele, 58/8.

²⁴⁶ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, VIII, 479.

²⁴⁷ el-Enâm, 6/33.

²⁴⁸ ed-Derveze, *age.*, IV, 84.

Örnek: 2

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّبِينٍ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أُولَئِكَ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ

“Görmediniz mi ki, Allah göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin hizmetinize vermiş, gizli ve açık olarak nimetlerini üzerinize yaymıştır. Bununla beraber insanlar içinde kimi de var ki, ne bir ilme, ne bir müşride ve ne aydınlatıcı bir kitaba dayanmaksızın Allah hakkında mücadele ediyor.” “Onlara: “Allah’ın indirdiğine tabi olun!”dendiği zaman: “Hayır, biz atalarımızı neyin üzerinde bulduksa, onun ardınca gideriz” diyorlar. Ya şeytan onları cehennem azabına çağırıyor idiyse de mi onlara uyacaklar?”²⁴⁹

Derveze, bu âyetler hakkında şöyle bir rivâyet nakletmektedir: “Bazı müfessirlerin rivâyetine göre bu iki âyet, Müşriklerin liderlerinden Haris b. Nadir ve başkaları hakkında indi. Onlar, Peygamberimiz (sav)’le, Allah’ın sıfatları, meleklerin şefaati, Allah’a olan akideleri ile kendilerinin ve babalarının takip ettikleri yolun, kendilerinin o yola tabi olmaya daha layık olduğu hakkında tartışıyorlardı.”

an alâيتين نزلتا في الحارث بن النضر وآخرين من زعماء المشركين Görüldüğü üzere Derveze, “bu iki âyet Müşriklerin liderlerinden Haris b. Nadir ve başkaları hakkında indi.” tabirini kullanmıştır.²⁵⁰

Örnek: 3

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكْبَرًا مُّجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ وَإِذَا جَاءَهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّىٰ نُؤْتَىٰ مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ أَغْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ

“Böylece, her kentte ileri gelenleri, oranın suçluları yaptık ki, orada hileler çevirsinler. Hâlbuki bunlar, kötülüğü başkasına değil kendilerine yapıyorlar da farkına varmıyorlar.” “Onlara bir âyet geldiği zaman: “Allah’ın Peygamberlerine verilenin aynısı bize de verilmedikçe iman etmeyiz” derler. Allah Peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir. Suçlu olanlara, yaptıkları hilelerinden dolayı Allah katından bir zillet ve şiddetli bir azap erişecektir.”²⁵¹

²⁴⁹ Lokmân, 31/20-21.

²⁵⁰ ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, IV, 254.

²⁵¹ el-Enâm, 6/123-124.

Derveze, bu âyetler hakkında şöyle bir rivâyet nakletmektedir: “Bazı müfessirlerin rivâyetine göre bu âyetler, Kureyş önderlerinden olan Velid b. Muğire’nin şu sözü münasebetiyle indi: “Eğer nübüvvet hak olsaydı ben Peygamber olmaya senden daha layık olurum. Çünkü yaşça senden daha büyük ve senden daha zenginim.”

Görüldüğü üzere Derveze, ان الايات نزلت بمناسبة قول الوليد بن مغيرة من زعماء القریش “bu âyetler, Kureyş önderlerinden olan Velid b. Muğire’nin şu sözü münasebetiyle indi” tabirini kullanmıştır.²⁵²

3. ÂYET VE SÛRELERİN MEKKÎ VE MEDENÎ OLUŞLARINI GÖZ ÖNÜNDE BULUNDURARAK ESBÂB-I NÜZÛL RİVÂYETLERİNİ DEĞERLENDİRMESİ

Sûrelerin Mekkî ve Medenî olarak taksiminde İslam alimleri üç farklı ölçüyü esas almışlardır. Birinci görüşe göre vahyin indiği yer dikkate alınmıştır. Buna göre Mekke ve civarında inen âyetler Mekkî, Medine ve civarında inen âyetler Medenîdir. Bunların dışındaki yerler ve seferde inen âyetler bu tanıma girmediği için bu görüş pek kabul görmemiştir.

İkincisine göre, “يَا أَيُّهَا النَّاسُ” “*Ey insanlar!*” diye hitap eden âyet ve sûreler Mekkî, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا” “*Ey iman edenler!*” diye hitap eden âyet ve sûreler Medenîdir. Bazı Mekkî sûrelerde “*Ey iman edenler!*” Bazı Medenî sûrelerde “*Ey insanlar!*” diye hitap edildiğinden²⁵³ bu görüş de kabul görmemiştir.

Üçüncüsüne göre, hicret esas alınır. Hicretten önce inen âyetler Mekkî, hicretten sonra inen âyetler de Medenîdir. Bu görüş bütün âyetleri kapsadığı için alimler arasında çoğunlukla kabul edilmektedir. Derveze de sûre ve âyetlerin Mekkî ve Medenîliğini tespitinde hicreti esas alır ve bu yöntemin daha doğru ve kapsayıcı olduğunu belirtir.

Sûrelerin kaç tanesinin Mekkî, kaç tanesinin Medenî olduğu üzerinde alimler arasında ihtilaf vardır. Übey b. Ka’b’a göre 87 sûre Mekkî, 17 sûre Medenî olarak kabul etmiştir. es-Suyuti’ye göre ise 82 sûre Mekkî, 20 sûre Medenî, 12 sûre de ihtilafıdır.²⁵⁴ Mısır Meliki Fuat’ın (ö. 1936) ilmi bir heyete tetkik ettirerek bastıracağı Mushafa göre ise sûrelerin 86 tanesi Mekkî, 28 tanesi Medenî olarak kabul edilmektedir.²⁵⁵

²⁵² ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, IV, 153.

²⁵³ bkz. en-Nisâ, 4/1; Hac, 22/77.

²⁵⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 62.

²⁵⁵ ed- Derveze, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı (Sîretu’r-Resûl/Asru’n-Nebi)*, II, 135, III, 13.

Derveze'ye göre ise 91 sûre Mekkî, 23 sûre Medenîdir. Mekkî sûrelerdeki Medenî âyet sayısının yalnızca 9 âyet olduğunu söyler.

Derveze, sûreleri Mushaf sırasına göre değil de Mekkî ve Medenî olarak tasnif edip nüzûl sırasına göre tertip ettiği için eseri, tefsir-siyer ilişkisi açısından son derece faydalı olmuştur. Eser boyunca sîret-i nebeviyyeyi aşama aşama izleme imkânı sağlamıştır.

Derveze'nin tefsirini nüzûl sırasına göre yazması eserine bazı olumlu katkılar sağlamıştır. Örneğin o, Kur'ân'da bazı kelimeleri bu yaklaşımla yorumlarken sûrelerin Mekkî olduğunu önemsemeyen bazı müfessirlerin yanlış yorumlar yaptığını söylemektedir.

Mesela, “*Andolsun bu beldeye*” “*Ki sen bu beldede oturmaktasın.*”²⁵⁶ âyetinin tefsirinde “hillun” kelimesiyle ilgili şu yorumu yapmaktadır: “Âyette geçen “hillun” kelimesinin te'vili konusunda değişik görüşler vardır. Birincisi, hal olarak mukim olan mânâsındadır. O zaman Mekke'nin ve Muhammed (sav)'in doğumu yahut bisetiyle şereflendiği ve yüceldiği mânâsındadır. İkincisi, haramın zıddı olan helal kılma mânâsındadır. O zaman âyetin mânâsı Mekkelilerin Peygamber (sav) ve Mü'minlere eziyeti helal sayıp onları Mekke'den çıkarmaları, zülmün haram olduğu bir yerde Allah'a yapılan daveti engellemeleri dolayısıyla kınama ve ayıplama mânâsındadır. Üçüncü bir mânâyâ göre de, başkalarına haram olan savaşın Mekke'de Peygamber (sav)'e helal olması mânâsındadır.

Derveze, bu rivâyetleri aktardıktan sonra şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “Birinci mânâyı tercih ediyoruz. Çünkü bu Peygamber (sav)'in gelişi yahut bisetiyle Allah'ın şereflendirdiği Mekke'ye yeminle başlayan birinci âyetin anlamıyla uyumaktadır. Üçüncü görüş ise müfessirlerin ekseriyeti birbirlerinden nakille zikretmişlerdir. Ancak biz bunu garip karşılıyoruz. Çünkü Allah'ın Mekke'de Peygamber (sav)'e savaşı helal kılması hicretin sekizinci yılında Mekke fethi esnasında olmuştur. Oysa bu sûrenin inişiyile fetih arasında uzun yıllar vardır.”²⁵⁷

Görüldüğü üzere Derveze âyet ve sûreleri tefsir ederken Mekkî ve Medenî oluşlarını göz önünde bulundurmakta ve bunu göz ardı edenlere nisbetle daha doğru değerlendirmeler yapmaktadır.

²⁵⁶ el-Beled, 90/1-2.

²⁵⁷ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, II, 253.

3.1. Âyetin Mekkî Olduğunu Belirterek Medenî Olduğuyla İlgili Rivâyeti Değerlendirmesi

Örnek: 1

وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ نُنزِّلُ بَقْدَرٍ مَّا يَشَاءُ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ

“Eğer Allah rızkı kullarına bol bol verseydi, mutlaka yeryüzünde azgınlık ederlerdi. Fakat O dilediğini belli bir ölçüye göre indiriyor. Şüphesiz ki O, kullarından haberdardır, onları hakkıyla görür.”²⁵⁸

Derveze, bu âyet hakkında şöyle bir rivâyet nakletmektedir: “Müfessir Hâzin, Hz. Peygamber (sav)’in ashabından Habbab b. Eret’in rivâyet ettiği bir hadisi zikreder: “Bu âyet bizim hakkımızda indi. Çünkü biz, Benu Kurayza, Benu Nadir, Benu Kaynuka’nın mallarını kolluyor, onu almayı temenni ediyorduk” Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi.”

Derveze bu rivâyeti şöyle değerlendirmektedir: “Bu âyet, diğer âyetlerle²⁵⁹ konu ve şekil yönünden tam bir uyumluluk arzeder. Âyetin Mekkî olduğunda ihtilaf yoktur. Medenî olduğu ile ilgili rivâyetlerin hikmeti Mekkî siyak içinde değerlendirilebilir. Bunun yanında âyetin içeriği söz konusu rivâyetin içeriği ile tamamıyla uyum sağlar. Bütün bunlara binaen biz Medenî rivâyetin üzerinde şöyle duruyoruz: Sahabelerin, Medine Yahudilerinin elinde olan servete hayretlerini gizlememiş olmaları karşısında, Peygamber (sav)’in bu âyeti okuyarak Allah’ın rızkı genişletme ve daraltmadaki kanunu hatırlatması mümkündür. Bu hal karşısında sahabeden bazıları da âyetin yeni indiğini zannetmiş olabilirler.”²⁶⁰

Örnek: 2

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ وَأَصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا

تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ

“Eğer ceza verecekseniz, size verilen cezanın misliyle ceza verin ve eğer sabrederseniz; andolsun bu, sabredenler için daha hayırlıdır.” “Sabret; sabrın ancak Allah(ın yardımı) iledir. Onlar için üzülme! Kurdukları tuzaklardan da sıkıntıya düşme.” “Şüphesiz Allah korkup sakınanlarla ve iyilik edenlerle beraberdir.”²⁶¹

²⁵⁸ eş-Şûrâ, 42/27.

²⁵⁹ eş-Şûrâ, 42/28-31.

²⁶⁰ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, IV, 465.

²⁶¹ en-Nahl, 16/126-128.

Derveze, bu âyetlerle ilgili Taberî'den şu rivâyetleri nakletmektedir: “Ata b. Yesar’dan rivâyet edildiğine göre bu üç âyet de Medine döneminde, Uhud savaşından sonra inmiştir. Peygamber (sav), Hz. Hamza (ra) şehit edildiğinde çok kederlenmiş ve eğer Allah bize onlara karşı zafer nasip ederse biz de onlardan otuz kişiyi âleme ibret olacak şekilde öldüreceğiz diye yemin etmiştir. Müslümanlar da bu sözü işittiklerinde şöyle demişlerdir: Allah’a yemin olsun ki onlara karşı zafer kazandığımızda kesinlikle onları Araplardan hiçbirinin hiç kimseye yapmadığı bir şekilde âleme ibret olacak tarzda öldüreceğiz. Bunun üzerine Allah bu âyetleri indirdi.”

Tirmizî'nin Übey b. Ka'b (ra)'dan rivâyet ettiği bir hadise göre Ka'b şöyle demiştir: “Uhud savaşı bitince Ensâr'dan altmış dört kişi muhâcirlerden de aralarında Hz. Hamza'nın da bulunduğu altı kişi şehîd düşmüştü. Müşrikler o şehîdlerin kulak ve burunlarını kesmek süretiyle “müsle” yapmışlardı. Ensâr bunun üzerine eğer bizde bir başka savaşta onlardan bazılarını öldürürsek mutlaka kendilerine bu yaptıkları “müsle” den fazlasını yapacağız dediler. Mekke fethi günü Allah, bu âyeti indirdi; *“Eğer ceza verecekseniz, size verilen cezanın misliyle ceza verin ve eğer sabrederseniz; andolsun bu, sabredenler için daha hayırlıdır.”* (Nahl 126) Bunun üzerine bir adam: “Bundan sonra Kureyş'in işi bitmiştir, artık” dedi. Resûlullah (sav) ise: “Dört kişiden başkasına dokunmayınız” buyurdu.²⁶²

Derveze, rivâyetleri aktardıktan sonra âyetlerin muhtevasının ve üslûbunun Medine döneminde indiklerini ifade eden rivâyetlerle uyumlu olmadığını ve Medine döneminde indiklerini ifade eden bir karinenin bulunmadığını belirtmektedir. Ayrıca bu rivâyetin kapsamına uygun olarak, âyetlerin tertipte bu yere konmasının hikmeti de anlaşılmayacağını ve Âl-i İmrân sûresinde, Uhud savaşından biraz daha genişçe bahsedildiğini söylemektedir. Eğer nakledilenler doğru olmuş olsaydı, bu âyetlerin yerlerinin o sûrelerde olması gerekeceğini söylemektedir.²⁶³

3.2. Âyetin Medenî Olduğunu Belirterek Mekkî Olduğuyla İlgili Rivâyeti Değerlendirmesi

Örnek:

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ

²⁶² et-Taberî, *Cami'u'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân*, XVII, 322.

²⁶³ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, V, 204.

“İnananlar için hâlâ vakit gelmedi mi ki, kalbleri Allah’ın zikrine ve inen hakka saygı duysun ve bundan önce kendilerine verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zaman geçmekle kalbleri katılaştırmış, çoğu da yoldan çıkmış kimseler gibi olmasınlar?”²⁶⁴

Derveze, bu âyet hakkında Beğavî’den üç tane rivâyet nakletmektedir. “Birincisi, Kelbiden gelen bir rivâyete göre bu âyet hicretten bir sene sonra Münafıklar hakkında nazil oldu. Münafıklar, Selman-ı Farisi’ye gelip onun Tevrat’ta bulunan ilginç şeylerden bahsetmesini istediler. Bunun üzerine Allah; “Biz sana kıssaların en gerçeğini aktarmaktayız” (Yusuf, 3) âyetini indirdi. Bir müddet sustular. Sonra tekrar soru sormaya başladılar. Bunun üzerine Allah; “Allah, kelamın en güzelini ikizli, ahenkli bir kitap olarak indirdi. (Zümer, 23) âyetini indirdi. Münafıklar yine bir müddet sustular. Sonra tekrar soru sormaya başladılar. Bunun üzerine Allah; “inananlar için hâlâ vakit gelmedi mi ki, kalbleri Allah’ın zikrine ve inen hakka saygı duysun” âyetini indirdi.”

“İkincisi, İbn Mes’ud’dan rivâyet edilmiştir. Bu rivâyete göre İbn Mesud: “Müslüman olmamızla, Allah’ın bizi bu âyetle azarlaması arasında dört sene vardır” demektedir.”

“Üçüncüsü, İbn Abbas’dan nakledilmiştir. Bu rivâyete göre İbn Abbas şöyle demektedir: “Allah, Kur’ân’ın nüzûlünün 13. yılının başında Mü’minlerin kalplerini bu âyetle teskin ederek onları azarlamıştır.”²⁶⁵

Derveze, bu rivâyetleri aktardıktan sonra şöyle demektedir: “Bu üç rivâyet de gariptir. Birinci rivâyet, âyetin Münafıklar hakkında nazil olduğunu söyler. Buna göre her ikisi de Mekkî olan Yusuf sûresinin 3. ve Zümer sûresinin 23. âyetlerini aktarmaktadır.”

“İkinci rivâyetten de âyetin Mekkî olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Abdullah b. Mesud, davetin ilk yıllarında Müslüman olanlardandı. Mekke dönemi de 13 yıl sürmüştür.”

“Üçüncü rivâyetten de bu âyetin hicretten sonra birinci yılda nazil olduğu anlaşılmaktadır.”

Derveze, bu âyetin bağlam ve konu itibarıyla kendisinden önceki âyetlerle ilişkili ve bağlantılı olduğunu, sûrenin tertibi ve bu sûrede fethin zikredilmesi,²⁶⁶ bu sûrenin

²⁶⁴ el-Hadîd, 57/16.

²⁶⁵ el-Beğavî, *Meâlimi’t-Tenzil*, VIII, 37.

²⁶⁶ el-Hadîd, 57/10.

hicretin 8. veya 9. yılında nazil olduğunu söyleyerek, yukarıdaki her üç rivâyeti de kabul etmemektedir.²⁶⁷

3.3. Âyet ve Sûrenin Doğru Yorumlanmasına Sebeb Olması

Örnek: 1

وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقُّ وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ

“Kendilerine ilim verilmiş olanlar görüyorlar ki, Rabbinden sana indirilen Kur’ân, hakkın kendisidir. O, gücüne nihâyet olmayan, her hamde lâayık bulunan Allah’ın yolunu gösteriyor.”²⁶⁸

Derveze âyetin “Kendilerine ilim verilmiş olanlar” cümlesi hakkında müfessirlerin şöyle dediğini söylemektedir: “Ehl-i Kitap ya da aslı Yahudi olan bazı Müslümanlar kastedilmiş. Ya da Muhammed (sav)’in ümmetinden ilim sahipleri veya mutlak anlamda ilim ve anlayış sahipleri kastedilmiştir.”

Derveze, bu görüşleri serdettikten sonra kendi görüşünü şöyle açıklamaktadır: “Biz de son görüşü tercih ediyoruz. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: “Her ilim, anlayış ve basiret sahibi, Kur’ân âyetlerinin diriliş hikmetini ve bundan Allah’ın kudretini pekiştirmenin doğruluğunun bilincindedir” ve yine “Kur’ân’ın Peygamber (sav)’e insanları, Allah’ın dosdoğru yoluna hidâyet etmesi için gerçekten indirilen bir kitap olduğunu tasdik ederler.”

Derveze bazı müfessirlerden naklederek bu âyetin, Medine Yahudilerinden olan Abdullah b. Selâm ya da Kur’ân’ın sıdkına ve elçinin Peygamberliğine şahid olan, Medine Yahudilerinden olan Müslümanlar hakkında nazil olduğunu söyler.

Derveze bu âyetten kastedilenin Abdullah b. Selâm ya da Kur’ân’ın sıdkına ve elçinin Peygamberliğine şahid olan, Medine Yahudilerinden olan Müslümanlar hakkında ki rivâyet için şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “Kendilerine ilim verilmiş olanlar” cümlesinden kastın Ehl-i Kitap olduğunu farzedelim, ancak bundan Medine’deki Yahudilerden Müslüman olanları kastettiği anlamı çıkmaz. Çünkü Mekke’de de Yahudi ve Hıristiyanlar vardı. Onlardan da Müslüman olanlar ve Muhammed (sav)’i, Allah’ın Resûlü olduğuna tanıklık edenler vardı.”

Görüldüğü üzere Derveze, bu âyetin siyak ve sibakına bakarak Mekki olduğunu söyler ve Medenî rivâyeti kabul etmez. Dolayısıyla âyette geçen “Kendilerine ilim

²⁶⁷ ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, IX, 317.

²⁶⁸ es-Sebe’, 34/6.

verilmiş olanlar” cümlesi Medine’deki aslen Yahudi olan Müslümanları değil belki Mekke’de bulunan Yahudi veya Hıristiyan Müslümanları kastettiğini belirtmektedir.²⁶⁹

Örnek: 2

وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ

“(İnsanları) Allah’a davet eden, salih amel işleyen ve “ben Müslümanlardanım” diyenden daha güzel sözlü kim vardır?”²⁷⁰

Derveze bu âyetle ilgili şu rivâyeti nakleder: “Bazı müfessirler Hz. Aişe ve İbn Ömer’den naklettikleri rivâyetlere göre bu âyetin, müezzinleri kastettiğini ya da onlar için indiğini söylerler.”

Derveze, bu rivâyeti şöyle yorumlamaktadır: “Bu rivâyet çok gariptir. Çünkü âyetin içeriği bundan daha geniş ve daha kapsamlıdır. İnzal olduğu şartlarla bağıntısından daha geniş ve kapsamlıdır. Âyette salih amel sahibi, kendini Allah’a teslim eden, davetçi ve benzeri sıfatlara sahip Mü’min övülmektedir. Ayrıca ezan, Medine döneminde teşrî edildi. Halbuki bu âyetin Mekkî olduğunda herhangi bir ihtilaf yoktur.”

Görüldüğü üzere müfessirler bu âyetin müezzinleri kastettiğini belirtirler. Derveze ise, bu âyetin Mekkî olduğunu, ezanın ise Medine’de teşrî edildiğini, âyetin anlamı da; “salih amel sahibi, kendini Allah’a teslim eden, davetçi ve benzeri sıfatlara sahip olan bütün Mü’minleri” kapsadığını söylemektedir.²⁷¹

Örnek: 3

وَأْتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا

“Yakınlara, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver. Bununla beraber malını saçıp savurma.”²⁷²

Derveze “yakınlara hakkını ver” cümlesinin doğru yorumlanması gerektiğini şöyle ifade etmektedir: “Şîf müfessirlerinden Tabresî’nin, tabiîn alimlerinden Mücahid ve Süddî’ye dayandırarak naklettiğine göre, “yakınlara hakkını ver” cümlesi özellikle Peygamber (sav)’e yakınlarına hakları olan, Allah’ın onlar için tahsis ettiği beşte birlik payı vermesi için yapılmış bir hitaptır. Allah Resûlü (sav)’nün ashab’ından olan Ebû

²⁶⁹ ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadîs*, IV, 266.

²⁷⁰ Fussilet, 41/33.

²⁷¹ ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadîs*, IV, 418.

²⁷² el-İsrâ, 17/26.

Sâid el-Hudrî'nin naklettiğine göre bu âyet nazil olduğunda Peygamber (sav) Fatıma'ya Fedek arazisini verip ona orayı teslim etmiştir.²⁷³

“Bu rivâyet aynı şekilde Şîf imamlarından olan Ebû Ca'fer ve Ebû Abdullah'dan da nakledilmiştir. Ancak rivâyetin hiçbir senedi yoktur ve bu garip Şîf müfessirlerin yaptığı yorumlarından ve rivâyetlerinden birisidir. Bizim kanaatimize göre Mücahid'e, Süddî'ye, Ebû Said el-Hudrî'ye, Ebû Ca'fer'e ve Ebû Abdullah'a nispet edilen bu rivâyetler, başkaları tarafından söylenip onlara nispet edilmiştir. Çünkü onlardan bu tür akla uymayan vakiâyâ ve gerçeklere ters düşen rivâyetlerin sadır olması mümkün değildir. Âyetin Mekke'de indiği konusunda ihtilaf yoktur. Ganimetlerin beşte birinin hükmünü açıklayan âyet ise, hicretin ikinci yılında Bedir savaşından sonra Medine'de inen Enfal sûresinde yer almaktadır. Fedek arazisi de Peygamber (sav)'in hâkimiyeti ve tasarrufu altına ancak hicretin altıncı yılından sonra girmiştir. Kaldı ki, sadece “*yakınlara hakkını ver*” cümlesinin diğer zikredilen kısımlardan ayrılarak, Peygamber (sav)'e akrabalarına haklarını vermesi emredildi, denmesinde bile açık bir gariplik vardır. Sonra bunlardan başka, cümlenin bulunduğu âyetin ruhu ve gayesi de bu iddiayı bozmaktadır. Çünkü âyetin ruhu ve gayesi bütün gücüyle hitabın tüm Müslümanlara yönelik olduğunu göstermektedir.”

Görüldüğü üzere Derveze, yukarıdaki âyetin doğru yorumlanması için âyetin Mekki olduğunu belirten rivâyetlerden yararlanmaktadır. Ona göre bu âyette geçen “*yakınlara hakkını ver*” cümlesiyle sadece yakın akrabanın kastedilmediğini, belki “*Yakınlara, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver*” âyetinden anlaşıldığı gibi yoksula ve yolcuya da hakkını verme emri vardır. Mahrum ihtiyaç sahibiyle, yokluktan dilenen kimselerin zenginlerin mallarında hakları olduğuna işaret eden âyetler²⁷⁴ de daha önce geçmişti. Bütün bunlar gösteriyor ki Kur'an ihtiyaç sahibi tüm sınıflara yardım etmenin gereğini vurgulamaktadır; bunlar ister yakınlardan olsunlar, isterse uzaklardan farketmez, bu onların hakkıdır. Dolayısıyla bu evrensel bir mesajdır.”²⁷⁵

Örnek: 4

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ وَمِنْ شَرِّ

حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ

²⁷³ et-Tabresî, *Mecmau'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kurân*, VI, 243.

²⁷⁴ el-İsrâ, 17/26-27.

²⁷⁵ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, III, 383.

“De ki: Sığınırım ben karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkararak Rabb’e;” “Yarattığı şeylerin şerrinden” “Karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden” “Düğümlere üfleyip tüküren büyücü kadınların şerrinden” “Ve hased ettiği zaman hasedçinin şerrinden.”²⁷⁶

Derveze, bu sûre hakkında Beğavî’den şu rivâyeti nakletmektedir: “İbn Abbas ve Aişe (ra) bu sûre ve Nas sûresinin Medinelî bir Yahudi olan Lebid b. el-A’sam’ın Peygamber (sav)’e yaptığı sihir ve bu sihrin onda meydana getirdiği etki münasebetiyle nazil olduğunu söylemişlerdir. Bu rivâyet de şudur: Hz. Aişe şöyle demiştir: “Kendisine Lebid b. el-A’sam denilen Zurayk oğullarından bir Yahudi, Resûlullah (sav)’a sihir yaptı, sonunda Allah Resûlü (sav) yapmadığı bir şeyi yapıyor hayaline kapılıyordu. Gece veya gündüz dua ediyor, sonra tekrar dua ediyor daha sonra tekrar ediyordu. Sonra Ey Aişe, Allah açıklamasını istediğim bir şeyi bana açıkladı, iki adam bana geldi, bunlardan birisi baş tarafımda bir diğeri ayak yanımda durdu. Baş tarafımda bulunan, ayak tarafımda bulunana ya da bu öbürüne, “Bu adamın nesi var” diye sordu. O, matbubdur, dedi. Ona kim tabbetti diye sordu. O, “Lebid b. el-A’sam” diye cevap verdi. “Neye büyü yaptı?” dedi. O da “Bir tarak ve tarağa gelen kıllar üzerine, kuru erkek hurma salkımında kurusuna” diye cevap verdi. “Nerede o büyü” dedi. “Zî Ervan kuyusunda” diye cevapladı. Ey Aişe, “kına gibi kıpkırmızı, sanki hurması da şeytanların başı gibiydi” dedi. Ben “Ya Resûlallah, onu yaksan ya” dedim. “Hayır” dedi. “Beni Allah sağlığıma kavuşturdu, insanlara bir kötülük dokunmasını istemem” dedi. sonra emretti ve bu sihir gömüldü.”²⁷⁷

Derveze bu sûre ve rivâyetle ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Bu sûreyle ilgili olarak bir çok hadis nakledilmiştir. Bu rivâyetler, sihrin gerçekten Peygamber (sav)’e tesirinin olup olmadığı, ondan vahye dayanmayan isabetsiz bazı şeylerin sudur etmesini mümkün kılan böyle bir durumun, Peygamberliğin ismeti ile bağdaşıp bağdaşmadığı açısından tartışmaya yol açmıştır.”

“Bununla birlikte sûrenin Mekke’de erken bir dönemde indiğini destekleyen bir çok rivâyet vardır. Sûrenin üslûp ve içeriği de bunu teyid etmektedir. İlk, sûre sadece sihir ve tesiri ile sınırlı değildir. Karanlıkların, hasetçilerin ve Allah’ın yarattığı tüm varlıkların şerrinden sığınmayı da kapsamaktadır. İkinci olarak, bu sûreyi bir başka sûre (Nas sûresi) takip etmiştir ki, burada da Felâk sûresi gibi insan ve cinlerin

²⁷⁶ Felak, 113/1-5.

²⁷⁷ el-Beğavî, *Meâlimi’t-Tenzil*, VIII, 291.

vesveselerinden Allah'a sığınmak hakkında genel bir biçimde ilahi bilgiler verilmiştir. Şâyet bu sûrenin Mekkî ise -ki doğru olan budur ve kesin olmamakla birlikte biz bunu tercih ediyoruz- bu durumda Peygamber (sav)'in sihirlenmesi hakkında sûrenin peşinden getirilen ve özellikle sûrenin bu yüzden indiğini söyleyen diğer rivâyetler kökten yıkılmış ve sûrenin hedefleri hakkında bizim belirttiklerimizin doğruluğu ortaya çıkmış olmaktadır. Medine'de indiği doğru ise, bu sûre Peygamber (sav)'in sihirlendiğini ileri süren rivâyetlerde de görüldüğü üzere, Peygamber (sav)'le Yahudiler arasındaki düşmanlığın şiddetlenmesinden sonra nazil olmuştur. Herhangi bir durumdan dolayı Peygamber (sav)'de bazı yorgunluk ve endişe görüntüleri meydana gelmiş, Müslümanlar, zihinlerinde yer aldığı gibi bunun Yahudi sihirbazların etkisiyle olduğunu zannetmiş olabilir. Zira Yahudiler, Medine'de sihir üzerine çok düşünüyorlardı ki Bakara sûresinin *“Tuttular da Süleyman mülküne dair şeytanların uydurup izledikleri şeyin ardına düştüler. Halbuki Süleyman inkâr edip kâfir olmadı, lakin o şeytanlar kâfirlik ettiler”* (102) âyeti, bu hususu göstermektedir. Bu yüzden Allah Peygamber (sav)'e ve Müslümanlara, ihtiva ettiği bu bilgiyi öğretmek için bu sûreyi vahyetmiştir. Biz sûrenin, Peygamber (sav)'in sihirlenmesi hakkında Hz. Aîşe'den naklen Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettiği hadis karşısında hayret ediyoruz.”

“Yukarıdaki sûreyi Medenî olarak kabul edenler, Peygamber (sav)'e sihir yapıldığı nedeniyle indiğini kabul etmektedir. Bundan Peygamber (sav)'e sihrin etki ettiği sonucu çıkmaktadır. Dolayısıyla böyle bir sonucun, Peygamber (sav)'den vahyin dışında doğru olmayan bazı şeylerin sadır olup olmayacağı konularında, Peygamber (sav)'in ismeti ile bağdaşır bağdaşmaması açısından tartışmaya yol açmıştır. Bu da müfessirlerin zayıf veya uydurma rivâyetleri sahih kabul etmelerine sebep olmuştur.”

Derveze ise, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini değerlendirirken Mekkî ve Medenî rivâyetleri de göz önünde bulundurarak değerlendirmektedir ve bu sûrenin Mekkî olduğunu belirten rivâyetleri kabul etmektedir. Bu tutum onun diğer müfessirlerin bazı rivâyetlerin etkisinde kalarak yaptıkları hataları yapmamasına, bazı uydurma ve zayıf rivâyetleri sahih kabul ederek zor durumlarda kalmamasına sebep olmaktadır.

Derveze, bu sûrenin hedefinin fayda ve zarar vermek yönünden düğümlere üfleyen kadınların gücünü, hasedçinin mal, insan ya da çocuğa etkisini anlatmak amacını taşımadığını belirtir. Sûrenin üslûb ve içeriğinin de buna işaret ettiğini söyler. Sûrenin asıl hedefi ilahi kudret, onun kuşatıcılığı, yegâne fayda ve zarar vericinin Allah olduğu;

içlerinde herhangi bir korku, ürperti ya da çalkantı hissettiklerinde Allah'tan başka varlıklara sığınmaması ve bunlardan yardım dilenmemesi gerektiği fikrini yerleştirmektir. Allah'ın korkuyu gidermek, kalbe sükûnet vermek, zararı önlemek ve fayda veren şeyi sağlamak gibi işlere tek başına kadir olduğunu; sadece O'na yönelip sığınması gerektiğini anlatır.²⁷⁸

---

²⁷⁸ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, II, 51.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DERVEZE’NİN ESBÂB-I NÜZÛL ANLAYIŞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde Derveze’nin tefsirinde esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini ele alırken kullandığı metodu değerlendireceğiz. Öncelikle esbâb-ı nüzûl disiplinine katkıları daha sonra tenkide açık yönlerini inceleyeceğiz.

1. ESBÂB-I NÜZÛL DİSİPLİNİNE KATKILARI

Derveze’nin tefsirinde naklettiği esbâb-ı nüzûl disiplinine katkılarını şöyle zikredebiliriz: Rivâyetleri özetleyerek vermesi, zayıf hadisleri genelde kabul etmemesi, her âyet için bir sebep-i nüzûl aramaması, bütün esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini değerlendirmesi, âyetlerin Mekkî ve Medenî olduğunu belirten rivâyetleri göz önünde bulundurarak esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini değerlendirmesi, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini âyetlerin siyakına, sibakına, mânâsına, içeriğine, birbiriyle olan uyumuna bakarak değerlendirmesi gibi sebeplerdir. Şimdi bunları sırasıyla ele alalım.

1.1. Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerini Özetleyerek Vermesi

Derveze esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini aktarırken bazen bunları ayrı ayrı verir, bazen de müfessirlerin isimlerini zikrederek bunların birbirine benzer rivâyet naklettiklerini söyleyerek, bu rivâyetlerin özetini vermekle yetinir.

Örnek:

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ نُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَأَنبِتَنَّ مِنْكُمْ مِّنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

“Bedeviler “inandık” dediler. De ki, “siz inanmadınız” ama “İslam olduk” deyin. Ama henüz iman kalplerinize girmedi. Eğer Allah’a ve elçisine itaat ederseniz Allah yaptıklarınızdan hiç bir şeyi eksiltmez. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”²⁷⁹

Derveze, bu âyetlerle ilgili sebep-i nüzûl rivâyetlerini şöyle özetleyerek vermektedir: “Bu âyetler hakkında Taberî, Tabresî, Beğavî, İbn Kesîr ve Hâzin gibi müfessirler şunları söylüyorlar: Bedevi Araplardan olan Esedoğulları’ndan bir grup diğer kabilelerin düşmanlık ve savaş ilan ettikleri bir zamanda, İslam’a girişlerini ilan etmek, Müslümanlıklarını Peygamber (sav)’in başına kakmak, bir takım minnetler ede-

²⁷⁹ el-Hucurât, 49/14-18.

rek kendilerine sadakadan bir pay koparabilmek için Peygamber (sav)’in yanına, Medine’ye geldiler. Onların bu durumundan dolayı bu âyetler indirildi.”²⁸⁰

1.2. Zayıf Hadîsleri Genelde Kabul Etmemesi

Derveze, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini naklederken genelde zayıf olarak kabul edilen hadisleri kullanmamaktadır. Mûtezili müfessirlerden olan Zemahşerî ve Şîh müfessirlerden olan Tabresî’yi, zayıf hadis naklettiklerinden dolayı eleştirmektedir. O bir rivâyetin zayıf olup olmadığını, âyetin siyak-sibakını, üslûbunu, mânâsını, içeriğini, mekkî ve medenî oluşunu göz önünde bulundurarak değerlendirir veya rivâyetin senedine bakarak değerlendirir ve senedinin sağlam olup olmadığını belirtir. Ya da rivâyetin sahih hadis kitaplarında geçmediğini söyleyerek rivâyeti reddeder.

Örnek:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيْبًا مِّنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلَالَهَ وَيُرِيدُونَ أَن تَضِلُّوا السَّبِيلَ وَاللَّهَ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأَسْمَعُ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لِيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنَا فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأَسْمَعُ وَانظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمَ وَلَكِن لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ مِّن قَبْلُ أَن نَّتِّمِسَ وَجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَى أَدْبَارِهَا أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعْنَا أَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ لِمَن يُشْرِكْ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَن يَشَاءُ وَمَن يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنفُسَهُمْ بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَن يَشَاءُ وَلَا يظْلُمُونَ قَتِيلًا انظُرْ كَيْفَ يَقْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكُذْبَ وَكَفَىٰ بِهِ إِثْمًا مُّبِينًا أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيْبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْحَبِيبِ وَالطَّاعُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَمَن يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا أَمْ لَهُمْ نَصِيْبٌ مِّنَ الْمَلِكِ فَإِذَا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا

“Kendilerine kitaptan bir nasib verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar, sapıklığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan sapmanızı istiyorlar.” “Allah sizin düşmanlarınızı çok iyi bilir. Gerçek bir dost olarak Allah yeter. Ve yardımcı olarak da Allah yeter.” “Yahudilerden bir kısmı, (Allah’ın kitabındaki) kelimeleri esas mânâsından kaydırıp; dillerini eğerek ve dine saldırarak, “sözünü işittik, emirlerine isyan ettik, dinle, dinlemez olası ve râinâ (bizi gözet)” diyorlar. Hâlbuki onlar, “İşittik ve itaat ettik; dinle ve bize de bak’ deselerdi bu, kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olurdu. Fakat Allah, küfürleri yüzünden kendilerini lanetlemiştir. Artık onlar, pek azı müstesna, iman etmezler.” “Ey kendilerine kitap verilenler! Gelin yanınızda bulunan (Tevrat)ı tasdik etmek üzere indirdiğimiz bu kitaba iman edin. Biz birtakım yüzleri silip de enselerine çevirmeden yahut Cumartesi Halkını (Yahudileri)

²⁸⁰ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, VIII, 525.

lanetlediğimiz gibi onları lanetlemeden önce iman edin. Yoksa Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir.” “Doğrusu Allah, kendisine ortak koşulmasını asla affetmez. Ondan başkasını (diğer günahları) ise, dilediği kimseler için bağışlar ve mağfiret buyurur. Her kim Allah'a şirk koşarsa gerçekten pek büyük bir günah ile iftira etmiş olur.” “Kendi nefislerini temize çıkaranları görmüyor musun? Hayır! Ancak Allah, dilediğini temize çıkarır. Onlara kıl kadar zulmedilmez.” “Bak nasıl da Allah'a yalan uyduruyorlar. Apaçık bir günah olarak bu yeter.” “Şu kendilerine kitaptan (okuma yazmadan) bir nasib verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar puta ve şeytana inanıyorlar. Ve Allah'ı tanımayanlara, “Bunlar, Mü'minlerden daha doğru yoldadır” Diyorlar.” “Onlar, Allah'ın lanet ettiği kimselerdir. Allah kime lanet ederse artık ona asla bir yardımcı bulamazsın.” “Yoksa onların mülkten bir payı mı vardır. Eğer öyle olsaydı, insanlara bir çekirdeğin zerresini bile vermezlerdi.”²⁸¹

Derveze, bu âyetlerle ilgili olarak şu rivâyetleri zikreder: “Müfessirlerden nüzûl münasebeti ile alakalı birden fazla rivâyet naklolunmuştur. Bazıları zikrettiğimiz ilk üç âyetin, Yahudilerin dini alaya alarak bazı kelimeleri dillerine dolamaları, hitap şekillerinde ve bazı kelimelerde Resûlullah (sav)'ı mademki Peygamber'dir mânâsını bilsin iddiasıyla alaya almaları sonucu nazil olduğunu söylemişlerdir.”

“*Ey kendilerine kitap verilenler!*” âyetini, Yahudi ruhbanlarını Benu Kaynuka Yahudilerini ve onların babalarını imana davet niteliğinde nazil olduğunu söylemişlerdir.”

“*Doğrusu Allah, kendisine ortak koşulmasını asla affetmez*” âyeti, Habeşli Vahşi (Hz. Hamza'yı şehit eden)'nin arkadaşlarının “Allah'ın rahmeti mademki günahlar için geniştir” diyerek onu Resûlullah (sav)'a tabi kılmak istemeleri hakkında nazil olmuştur.”

“*Kendi nefislerini temize çıkaranları görmüyor musun?*” “*Bak nasıl da Allah'a yalan uyduruyorlar*” âyetlerinin nüzûl sebebi olarak şu ileri sürülmüştür: “Yahudiler, Resûlullah (sav)'a çocuklarını getirip “Bunlara günah var mı?” derler. Bunun üzerine Resûlullah (sav) “Hayır” der. Yahudiler “Biz ancak öyle bir gurubuz ki, gündüz yaptıklarımız gece bizden giderilir; gece yaptıklarımız gündüz bizden giderilir. Çünkü bizler Allah'ın sevgili kullarıyız” dediler.”

“*Şu kendilerine kitaptan...*” “*Onlar, Allah'ın lanet ettiği...*” âyetleri, şu sebeple

²⁸¹ en-Nisâ, 4/44-53.

inmiştir: “Yahudilerden bazı elçiler Mekke’ye giderek orada Kureyş kabilesini Peygamber (sav)’in aleyhine kışkırtmışlar. Kureyşliler, Yahudilerin putlarına secde etmeleri halinde isteklerini yerine getireceklerini bildirip ilim, kitap ehli sıfatıyla “Muhammed mi en hidâyetlidir (hidâyettedir), yoksa biz mi?” demişler. Yahudilerin onların hidâyette (doğru yolda) olduklarını ikrar etmeleri üzerine Peygamber (sav) aleyhine onlarla (Yahudilerle) anlaşmışlardır.

“*Yoksa onların mülkten bir payı mı vardır*” âyeti, Yahudi bir şahsın “Resûlullah’ı kendisinin zayıflıktan kuvvete ve yetkili kılınmasıyla onu tenkit etmesi üzerine nazil oldu” denilmiştir.”

Derveze, müfessirlerin bu âyetlerle ilgili olarak naklettikleri bu rivâyetleri zikrettikten sonra şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “Bu naklettiğimiz rivâyetler isnat açısından güvenilir değildir. Zaten âyetlerin mevzularıyla da uyumlu görülüyorlar, nazil olduğu ortamlarla uyuşmuyorlar. Bize göre bu âyetler, Yahudiler hakkında bir defada bir fasıl halinde nazil olmuştur. Âyetler onların davranış biçimlerini açığa vurarak, sakındırarak gelmiştir. Bu arada biz bu irad ettiğimiz rivâyetlerden birisini seçemiyoruz, ancak zannımızca Yahudilerin Kureyş’e gidip Müslümanların ve Resûlullah (sav)’ın aleyhine kışkırtmada bulunmaları, onlar ve putları hakkında söylemiş oldukları sözler üzerine nazil olduğu kanısındayız.”²⁸²

1.3. Her Âyet İçin Bir Sebeb-i Nüzûl Aramaması

Daha önce zikrettiğimiz gibi âyetlerin bir kısmı bir sebebe binaen indirilmiştir. Bir kısmı da her hangi bir sebebe bağlanmadan direk olarak indirilmiştir.

Derveze bazı âyetlerin esbâb-ı nüzûlüne ilişkin herhangi bir rivâyetin olmadığını belirterek, her âyet ve sûre için bir nüzûl sebebi aramamaktadır. Zaten her âyetin bir nüzûl sebebi olduğunu iddia etmek yanlış olur. Onun tefsirini incelediğimizde 88 sûrede 1093 âyet için esbâb-ı nüzûl rivâyeti zikrettiğini görmekteyiz. O, âyet ve sûreler için zikrettiği bütün bu rivâyetleri değerlendirir. Bunları daha önce zikrettiğimizden dolayı tekrar anlatmayı gerekli görmüyoruz. Her âyet için bir nüzûl sebebi bulma çabasına girmemesi, tefsiri açısından olumlu bir özellik olarak görülebilir.

1.4. Bütün Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerini Değerlendirmesi

Derveze’nin tefsirinde görülen en önemli özelliklerden birisi de hemen hemen bütün esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini değerlendirmesidir. Bunu yaparken âyetlerin siyakına,

²⁸² ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, VIII, 137.

sibakına, içeriğine, mânâsına, üslûbuna, birbiriyle olan uyumuna, nüzûl zamanına, Mekkî ve Medenî olduğunu belirten rivâyetlere ve daha bir çok sebebe bakmaktadır. İşte bütün bunlar müfessirin tefsirinde zikrettiği nüzûl sebepleri rivâyetleri için olumlu bir özellik olarak görülebilir. Bunun örneklerini çokça verdiğimiz için burada tekrar örneklendirme yoluna gitmeyeceğiz.

1.5. Âyetlerin Mekkî ve Medenî Olduğunu Belirten Rivâyetleri Göz Önünde Bulundurarak, Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerini Değerlendirmesi

Derveze, âyet ve sûrelerin Mekkî ve Medenî olduğunu belirten rivâyetlere önem vererek, âyet ve sûrelerin vermek istediği hedefin doğru yorumlanmasına sebep olacağını düşünerek rivâyetleri değerlendirmiştir. Kendisi de tarihçi olduğu için bundan oldukça yararlanmayı bilmiştir.

Örnek:

يُوفُونَ بِالَّذِينَ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حَبِّهِ مَسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا غُيُوبًا فَمَطْرِيرًا

“O kullar adaklarını yerine getirirler ve fenalığı salgın (olan) bir günden korkarlar.” “Düşküne, yetime ve esire seve seve yemek yedirirler.” “Size sırf Allah rızası için yemek yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür bekliyoruz.” “Biz sert ve belalı bir günde Rabbimizden korkarız” derler.”²⁸³

Derveze bu âyetleri şöyle yorumlamaktadır: “Bazı müfessirler bu ve bunları takip eden âyetlerin Ali b. Ebî Talib ve eşi Hz. Fatıma hakkında indiğini söylemişlerdir. Özet olarak rivâyet şöyledir: Üç gün peş peşe bir yoksul, bir yetim ve bir esir gelerek kendilerinden yiyecek istemiştir. Onlar da bedelini borç alarak ödedikleri Arpa ekmeğini çok da ihtiyaç duydukları halde onlara vermiş ve kendileri bir şey yemeden uyumuşlardır. Bazı rivâyetlerde ise yukarıda geçen olayın Ensar’dan Ebû Dehdah adlı bir adamın başından geçtiği belirtilir.”

Bu âyetlerin İbn Ömer hakkında indiğini söyleyenler de vardır. Anlatıldığına göre, İbn Ömer hasta düştüğünde canı üzüm çaktı. Gidip kendisine üzüm aldı. Ama o, iki defa peş peşe gelip kendisinden yiyecek isteyenlere bu üzümleri verdi bunun üzerine bu âyetler indi.”

“Bu rivâyetlerden, âyetlerin Medine inişli oldukları sonucu çıkıyor. Âyetlere damgasını vuran Mekke dönemi karakteristiği son derece belirgindir.”

²⁸³ el-İnsân, 76/7-10.

“İlk rivâyet Şîf mezhebine mensup tefsir bilginlerinin geniş çapta kabulüne mazhar olmuştur. Şîf alimler, genelde âyetlerin akışını göz önünde bulundurmaksızın, arada bir ilgi olsun veya olmasın bazı âyetleri Ali (ra) ve soyunu temel alarak yorumlama eğilimindedirler.”

“Hz. Ali ve soyuna ayrıca öteki sahabelere saygı duymamıza; iyilik ve hayır yapma isteğinin onları, çok ihtiyaç duydukları halde yiyeceklerini miskinlere, yetimlere, tutsaklara ve kölelere yedirecek düzeye getirdiğine inanmamıza rağmen, âyetlerin üslûbuna, içeriğine, ruhuna güçlü bir şekilde kendini gösteren Mekke dönemi atmosferinin hâkim olduğu belirgindir. Böyle olmakla birlikte âyetler, ilk kuşak Mü'minlerin tavırlarını sergileyen, göz kamaştırıcı ve aynı düzeyde gerçeği canlandıran bir tabloyu sunmaktadır. Onlar, yoksulları ve muhtaçları kendi nefislerine tercih ediyorlardı. Son derece muhtaç olmalarına karşın, Allah'ın rızasını elde etme uğruna maddi fedakârlıktan kaçınmazlardı. Mekke inişli sûrelerin bir çoğunda bu tür hayranlık uyandırıcı tablolara yer verilmiştir.”

“Sonuç olarak iyilerin bu tavırlarının yukarıdaki üslûpla sunulması, tüm kuşaklara yönelik evrensel bir mesaj niteliğindedir. Dolayısıyla her Müslüman, zor durumda olanlara, ihtiyaç sahiplerine ve kölelere acımalı, her ortamda ve her koşulda onlara yardım etmelidir. Bütün bunları yaparken, sırf Allah'ın rızasını gözetmeli, herhangi bir kimse-den bir teşekkür, yaptığı iyiliğe bir karşılık beklememelidir. Bunun yanı sıra zayıflara yardım etmek uğruna elinden gelen çabayı sarfetmelidir.”²⁸⁴

1.6. Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerini Âyetlerin Siyakına, Sibakına, Mânâsına, İçeriğine, Birbiriyle Olan Uyumuna Bakarak Değerlendirmesi

Derveze esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini değerlendirirken oldukça seçici davranmaktadır. Eline geçen her rivâyeti aktarmaz, mutlaka değerlendirme süzgecinden geçirir. Bunların neler olduğunu daha önce rivâyetleri değerlendirmesi başlığı altında zikretmiştik. Bu da tefsiri için olumlu bir özelliktir.

2. TENKİDE AÇIK YÖNLERİ

Derveze esbâb-ı nüzûl rivâyetleri sunarken, şu sebeplerden dolayı tenkid edilmiştir: Esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinde zayıf hadis kullanması, hiç kaynak göstermeden rivâyeti kendisi vermesi, Sahih-i Buhârî'deki bazı hadisleri kabul etmemesi, rivâyetin kaynağını ve râvisini belirtmeden rivâyeti vermesi, rivâyetin sened zincirini

²⁸⁴ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, VI, 108.

kullanmaması, hadisleri nakletmede et-Tac adlı eseri kaynak olarak vermesi gibi sebeplerdir. Şimdi bunları sırasıyla ele alalım.

2.1. Zayıf Hadis Kullanması

Derveze bu hadisleri kullanırken, genellikle âyetlerin anlamına, içeriğine ve verdiği mesaja uygun olup olmamasına bakarak, eğer rivâyet âyetle uyumlu ise rivâyeti kabul eder. Uyumlu değil ise rivâyeti kabul etmemekten kesinlikle çekinmemektedir. Bu da onun tenkid edilmesine sebep olmaktadır.

Örnek:

Daha önce geçtiği üzere “*ve onlardan ölen birinin üzerine namaz kılma*” âyetinin siyakında Derveze, Tabresî’den naklettiği “Peygamber (sav)’in Abdullah b. Übeyy üzerine namaz kıldırmadığı” rivâyetidir.

Daha sonra Derveze, Tabresî’nin bu rivâyeti belirli bir senedle rivâyet etmemesine rağmen yine de bunu tercih ettiğini söylemektedir.²⁸⁵

2.2. Kaynak Göstermeden Esbâb-ı Nüzûl Rivayeti Vermesi

Derveze, bazı âyetlerin esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini sunarken âyetin verdiği mesaja, mânâsına, içeriğine ve umum ifade ettiğine bakarak, bu rivâyetlerin âyetlerle uyum sağlamadığını ve bunları kabul etmediğini belirterek, kaynak göstermeden kendisi nüzûl sebebini vermektedir. Bundan dolayı da tenkid edilmiştir.

Örnek:

وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاتُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مَنِ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“Size ne oluyor ki, Allah yolunda infak etmiyorsunuz? Oysa yerin ve göklerin mirası Allah’ındır. Sizden, fetihten önce infak eden ve savaşan (diğerleriyle) bir değildir. İşte onlar derece bakımından sonradan infak eden ve savaşanlardan daha büyüktür. Allah, her ikisine de güzel olanı vaat etmiştir. Allah yapmakta olduklarınızdan haberdardır.”²⁸⁶

Derveze, bu âyetin nüzûlü ile ilgili şu rivâyetten başka herhangi bir rivâyete rastlamadığını belirtmektedir. O da şudur: “Beğavî’nin Kelbi’den rivâyet ettiğine göre bu âyet Hz. Ebû Bekir (ra) hakkında nazil olmuştur. Çünkü ilk Müslüman olan ve ilk defa malını Allah yolunda harcayan odur. Resûlullah (sav)’ı müdafaa etmiştir.”

²⁸⁵ ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, IX, 508.

²⁸⁶ el-Hadîd, 57/10.

“İbn Ömer’den rivâyet edilen bir hadiste şöyle denilmektedir: “Resûlullah (sav)’ın yanındaydım. Yanında Hz. Ebû Bekir de vardı. Üzerinde göğsüne doladığı bir âba bulunuyordu. Peygamber (sav)’e Cibril geldi ve “ne oluyor, Ebû Bekir’in üzerindeki âbayı göğsüne doladığını görüyorum?” Resûlullah: ‘O, malımı fetihden önce bana harcadı” dedi. Hz. Cebrail de “Allah diyor ki ona selam söyle ve de ki: Sen bu fakirliğin içinde benden razı mısın yoksa kızgın mısın?” dedi. Resûlullah: “Ey Ebâ Bekir, sana Allah’ın selamı var ve diyor ki, bu fakirliğin içinde benden razı mısın yoksa kızgın mısın?” buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir: “Ben Rabbime mi kızacağım? Muhakkak ki ben Rabbim’den razıyım, muhakkak ki ben Rabbimden razıyım” dedi.”

Derveze, bu rivâyetin anlamının (açıkça görüldüğü gibi) bu âyetin nüzûlüne hususi bir sebep teşkil etmediğini belirterek, kendisi şöyle bir sebep-i nüzûl vermektedir:

“Hz. Ebû Bekir ve onun fedakârlıklarının büyük saygıya ve her türlü övgü ve ilahi rızaya layık olduğuna inanmakla birlikte, âyetlerin ruhundan ve anlamından anladığımız kadarıyla söz konusu âyet, içerik bakımından tek bir şahsa özgü değildir. Bu âyetle kastedilenler, Allah’ın “*Ensar ve Muhacir’den öne geçenler*” olarak isimlendirdiği Muhacir ve Ensar’dan imana ve infak etmeye koşan ilk kuşaktır. Allah, onlardan ve onlara güzellikle tabi olanlardan razı olduğunu ve onların da Allah’tan razı olduklarını bu sûreden sonra gelen Tevbe sûresinin 100. âyetinde belirtmiştir.”

“Bizim tercihimiz şudur ki bu âyet, özellikle de kalplerinde hastalık taşıyan bazı yeni Müslüman olmuş kimselerin Allah yolunda harcamakta tereddüt göstermeleri, cihad konusunda ağırdan hareket etmeleri, tam samimi olamamaları ve değişik sûrelerin değişik âyetlerinde (Bakara, 264-267; Nisa, 71-87, 95-100, 114-115, 140-147, 152-157 vb.) belirtildiği üzere Allah’a ve Resûlu (sav)’ne karşı görevlerini tam yerine getirmemeleri gibi sebeplerden ötürü nazil olmuştur.”²⁸⁷

2.3. Sahih-i-Buhârî’de Bulunan Bazı Hadisleri Kabul Etmemesi

Derveze, bazen âyetin Mekkî olduğunu belirterek onun Medenî olduğunu belirten sahih hadisi kabul etmemektedir. Bazen âyetin mânâsına bakarak ve diğer âyetlerden delil getirerek sahih hadisin verdiği mânâ ile uyuşmadığını belirterek bu hadisi kabul etmemektedir. Bazen de âyetlerin birbiriyle olan uyumuna ve bütünlüğüne bakarak sahih hadisi kabul etmemektedir. Bundan dolayı da tenkid edilmiştir.

²⁸⁷ ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, IX, 301.

Örnek:

هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِعَتْ لَهُمْ نِيَابٌ مِّنْ نَّارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُوسِهِمُ الْحَمِيمُ

“İşte bunlar çekişen iki gruptur, Rableri konusunda çekiştiler. İşte o inkâr edenler, onlar için ateşten elbiseler biçilmiştir; başları üstünden de kaynar su dökülür.”²⁸⁸

Derveze, bu âyetle ilgili Sahih-i Buhârî’de yer alan bir sebep-i nüzûl rivâyetini vermektedir. O hadis de şöyledir: “Ebû Zerr (ra) şu âyet hakkında: “İşte bunlar çekişen iki gruptur...” şüphesiz bu âyet Bedir günü birbirleriyle savaşıyor şu altı kişi hakkında indi, diye yemin ediyordu: Hamza b. Abdilmuttalib ve onun iki arkadaşı (Alî b. Ebî Tâlib ve Ubeyde b. Hâris b. Abdilmuttalib) ile Utbe b. Rabîâ b. Abdi’ş-Şems ve onun iki arkadaşı (Utbe’nin kardeşi Şeybe ve el-Velîd b. Utbe) haklarında indi.” (Bu iki zümre Bedir günü birbirlerine karşı savaşa çıkmışlardı.)²⁸⁹

Derveze, bu hadisi şöyle değerlendirmektedir: “Sahih-i Buhârî’de yer alan hadisin kapsamında ifade edilen bu rivâyet, âyetin Medine inişli olmasını gerektirir. Oysa âyete damgasını vuran Mekke atmosferi ve ifade tarzı son derece belirgindir. Bu yüzden, vurgulanan hususun genelliğini söylemek daha çok içimize siniyor. Bizce âyet, önceki âyetlerde işlenen, Peygamber (sav)’in sunduğu mesajın doğruluğunu, kapsadığı hak ilkesini, gerçekleştirdiği yol göstericilik misyonunu pekiştirmeye yöneliktir. Peygamber (sav)’in sunduğu mesaja olumlu tepki gösterenlerden övgüyle söz ediliyor, onlara çeşitli ödüllerin müjdesi veriliyor. Bu arada Peygamber(sav)’in sunduğu hak içerikli mesajı inkâr edenlerin içine düştükleri sapıklığa dikkat çekilerek, bunlar bu korkunç akıbetle karşı uyarılıyorlar. Âyetin ifade tarzı, bir genelgeyi andırıyor. İnsanların Peygamberlik misyonunun sunduğu ilahi mesaj karşısında iki gruba ayrıldıklarına ilişkin cümleler de bu değerlendirmemizi pekiştirici niteliktedir. İlahi mesaj karşısında insanlar iki gruptur. Biri inkârcı ve sapıktır. Biri de Mü’min ve samimidir. Her birini, konumuna uygun bir akıbet beklemektedir.”²⁹⁰

2.4. Rivâyetin Ravî ve Kaynağını Belirtmeden Rivâyeti Vermesi

Derveze esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini sunarken bazen rivâyeti ravî ve kaynağını belirtmeden aktarır. Bunu az da olsa birkaç yerde yapmaktadır. Daha önce belirttiğimiz

²⁸⁸ el- Hacc, 22/19.

²⁸⁹ el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, s. 1198.

²⁹⁰ ed-Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, VI, 31.

gibi esbâb-ı nüzûl ilmi rivâyete dayalıdır. Bu nedenle müfessirin rivâyeti, ravî ve kaynağını belirtmeden vermesi onun tenkid edilmesine sebep olmuştur.

Örnek:

Derveze Bakara 190-195. âyetleri hakkında Tefsir bilginlerinin bu âyetlerin iniş sebebiyle ilgili olarak çeşitli rivâyetler aktardığını belirterek, rivâyetlerin ravî ve kaynağının kimler olduğunu belirtmemektedir.²⁹¹

2.5. Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetinde Sened Zincirini Kullanmaması

Derveze, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini sunarken hemen hemen hiçbir rivâyette sened zincirini kullanmamaktadır. O, çoğunlukla her ne kadar rivâyetleri müfessirlerin kitaplarından, hadis imamların eserlerinden, tarih ve siyer kitaplarından nakletse de yine de hadis usûlü açısından senedsiz bir rivâyet her zaman eleştirilme konusu olmaktadır. İşte bundan dolayı, Derveze tenkid edilmiştir.

2.6. Hadislerin Çoğunu “et-Taç” Adlı Eserden Nakletmesi

Derveze, tefsirinde genel olarak naklettiği hadislerin çoğunu Mansur Ali Nasif’in “*et-Tacu’l-Camiu li’l-Usûli fi Ehâdisi’r-Resûl*” adlı eserden nakletmektedir. Örneğin Sahih-i Buhârî ve Müslim, Sünen-i Tirmizî ve Ebû Davud’dan toplam 54 hadis nakletmesine rağmen sadece et-Tâç adlı eserden 960 hadis nakletmektedir.²⁹²

Derveze, bir hadisi aktarmak istediğinde bunu “et-Tac” adlı esere dayandırarak yapar. Örneğin “*Bugün dininizi kemale erdirdim. Üzerinize nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam’ı seçtim*”²⁹³ âyetinin nüzûlü hakkında rivâyet edilen bu hadisi: “Buhârî, Müslim ve Tirmizî’nin aktardığı bir rivâyete göre: “Yahudilerden bir adam Ömer (ra)’e: “Eğer bu ümmetten başka bir ümmete bu âyet inseydi o günü bayram edinip toplanırlardı” dedi. Bunun üzerine Ömer: “Âyetin indiği günü biliyorum. Cuma günü ve Ârefe günü her ikisi de Allah’a hamd olsun bizim için bayramdır” asıl kaynağından vermez. “et-Tac” adlı eserden naklederek Buhârî, Müslim ve Tirmizî’ye isnat eder. Bu da onun eleştirilmesine sebep olmuştur.

Derveze, bir rivâyeti güçlendirmek için “et-Tac” adlı esere müracaat eder. Eğer o rivâyet bu eserde yoksa o rivâyeti zayıf veya teşkik belirten bir sigayla aktarır. bundan dolayı da eleştirilmiştir. Örneğin müfessirlerin, Müslim ve Tirmizî’nin Ebû Hüreyre’den

²⁹¹ ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadîs*, VI, 327.

²⁹² Demir, *Muhammed İzzet Derveze’nin Kur’ân’ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, s. 258.

²⁹³ el-Mâide, 5/3.

naklettikleri bir rivâyete göre “*O gün yüzleri üstü ateşte sürüklenecekler, “Cehennem dokunuşunu tadın! (denilecek.)” “Haberiniz olsun ki, biz her şeyi bir kadere göre yarattık.”*”²⁹⁴ âyetleri hakkında şu rivâyeti naklederler: “Müşriklerin Peygamber (sav)’e gelerek onunla kader konusunda tartışmaya başladılar bunun üzerine bu âyetler indi.”

Derveze, bu rivâyete rıza göstermeyerek şunu söyler: “Bu hadisin râvisi Ebû Hüreyre’dir. O bu hadisi rivâyet ederken Peygamber (sav)’den veya sahabeden işittiğini söylememiştir. Nasilki o, ilk Medine döneminden sonra Müslüman olmuştur. Hadisten anlaşıldığına göre bu âyet bu münasebet için gelmiştir. Oysa bu âyetlerin siyak-sibakına baktığımızda, vezin, nazm ve içerik açısından birbirileriyle uyum içinde olduğu görürüz. Bizim tercihimize göre Ebû Hüreyre veya başkaları tahmini olarak söyledikleri bir rivâyettir”²⁹⁵

“Allah’ın Kitabı hakkında sahabenin tahmin ve zanda bulunmayacakları herhalde Derveze’nin bilgisi dışındadır! Hele bu konu da akaid konusu olursa. Ayrıca bu hadis, sadece Ebû Hüreyre kanalıyla gelmemiştir. İbn Abbas ve Muaz b. Cebel’den de rivâyet edilmiştir.”²⁹⁶

Bazı alimler *et-Tâç* adlı eserin pek çok zayıf hadis içerdiğini söylemektedir. Alıntılarının çoğunu bu eserden alan Derveze, bundan dolayı da tenkid edilmiştir.

* * *

---

²⁹⁴ el-Kamer, 54/48-49.

²⁹⁵ ed-Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, II, 287.

²⁹⁶ Ferid, *Muhammed İzzet Derveze ve Tefsiru’l-Kur’âni’l-Kerim*, s. 100-105.

SONUÇ

Kutsal kitabımız Kur'ân-i Kerim'in ilk müfessiri Resûlullah (sav)'dan sonra sahabe ve tabiundur. Daha sonra her devirde alimler kendi görüş ve düşünceleri nispetinde bir yol çizerek Kur'ân-ı tefsir etmişlerdir.

Bu müfessirlerden birisi Muhammed İzzet ed-Derveze'dir. O dönemin alimlerinden sarf, nahiv, hadis ve fıkıh derslerini aldıktan sonra, dönemin çağdaşı ve batılı düşünürlerin eserlerini okuyarak kendini geliştirmiştir.

Derveze, oldukça velud bir yazardır. Kur'ân, edebiyat, tarih ve güncel/aktüel alanlarda yaklaşık 50 eser kaleme almıştır. Tefsir sahasında en büyük eseri, sûrelerin iniş sırasını gözeterek yazdığı "*et-Tefsiru'l-Hadis*"dir. Derveze sûrelerin nüzûl sırasına göre yazdığı bu tefsiri, Kur'ân'ı anlama ve ona hizmet etmede en üstün yol olduğuna inanmaktadır. Bu metot sayesinde, Nebevî sîreti, Kur'ân'ın iniş dönem ve merhalelerini daha açık ve net bir biçimde izlemek mümkün olacağını, aynı zamanda okuyucuyu da Kur'ân'ın indiği ortam götürerek karşılıklı ilişki içerisine girmesini, bunun sonucu olarak da âyetlerin mânâlarıyla bütünleşmesini ve böylece tenzilin hikmetini anlayabileceğini söylemektedir.

Derveze esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini naklederken genellikle tefsir, hadîs ve tarih kaynaklarından yararlanmıştır. Çoğu zaman rivâyetlerin kaynağını belirterek nakiller yapmıştır. Bazen belirtmediği de olmuştur. Derveze, tefsirinde isnadı hiç kullanmayarak, müfessirlerin tefsirlerindeki, hadis imamlarının eserlerindeki, tarih ve siyer kitaplarındaki isnadı kaynak olarak vermiştir.

Derveze, bazen bir âyet, bazen âyetin bir bölümü bazen de birden fazla âyet için sebab-i nüzûl rivâyet etmiştir. Bazen de âyetlerin nüzûlü ile ilgili herhangi bir rivâyet vermemiştir. Zaten her âyet için sebab-i nüzûl getirmek gibi bir dava peşinde değildir. Müfessirin belirtmiş olduğu toplam 88 sûrede 1093 âyet için esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini naklettiğini ve bu rivâyetlerin hemen hemen tamamını değerlendirdiğini görmekteyiz.

Derveze, rivâyetleri değerlendirirken âyet ve sûrelerin indiği zamana, birbiriyle olan irtibatına, tarihi olgulara, Mekkî ve Medenî oluşuna, siyak ve sibakına, mânâ ve içeriğine ve üslûbuna bakmıştır.

Derveze tefsirinde birkaç esbâb-ı nüzûl rivâyetini zikrettiğinde onları kısaca özetleyerek vermesi, zayıf hadisleri genelde kabul etmemesi, her âyet için bir sebab-i

nüzûl aramaması, bütün esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini değerlendirmesi, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini âyetlerin siyakına, sibakına, mânâsına, içeriğine, birbiriyle olan uyumuna bakarak değerlendirmesi gibi hususlar olumlu özellikler olarak zikredilebilir.

Derveze esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinde zayıf hadisleri kullanması, hiç kaynak göstermeden rivâyeti kendisi vermesi, Sahih-i Buhârî'deki bazı hadisleri kabul etmemesi, rivâyetin kaynağını ve râvisini belirtmeden rivâyeti vermesi, rivâyetin sened zincirini kullanmaması, hadisleri nakletmede genellikle "et-Tac" adlı eseri kaynak olarak vermesi gibi hususlar da zaafı olarak zikredilebilir.

EK: 1

Derveze'nin nüzûl sebebini belirttiği âyetler ve bu âyetlerin geçtiği sûreler.

el-Bakara Sûresi: 98 Âyet

8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 26, 62, 97, 98, 99, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 130, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 168, 169, 177, 178, 179, 186, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 198, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 212, 214, 215, 216, 217, 219, 220, 222, 223, 224, 232, 236, 238, 239, 240, 241, 242, 245, 256, 261, 267, 271, 272, 273, 276, 277, 278, 282.

Âl-i İmrân sûresi: 120 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 18, 19, 20, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 86, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 118, 119, 120, 135, 149, 151, 161, 162, 163, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 178, 179, 181, 186, 187, 190, 195, 196, 197, 198, 199.

en-Nisâ sûresi: 94 Âyet

2, 3, 6, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 19, 32, 34, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 77, 78, 85, 88, 89, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 115, 116, 123, 124, 125, 126, 127, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 148, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 172, 176.

el-Mâide sûresi: 43 Âyet

2, 3, 4, 5, 6, 8, 11, 15, 19, 33, 34, 41, 42, 43, 44, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 61, 64, 67, 68, 69, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 101, 102, 105, 106.

el-Enâm sûresi: 33 Âyet

8, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 26, 33, 51, 52, 53, 54, 55, 66, 67, 68, 69, 71, 73, 91, 92, 93, 100, 108, 109, 110, 118, 122, 124, 141.

el-A'râf sûresi: 14 Âyet

28, 29, 30, 31, 32, 33, 156, 157, 175, 176, 177, 187, 188, 204.

el-Enfâl sûresi: 40 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 27, 28, 29, 36, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70.

et-Tevbe sûresi: 46 Âyet

1, 2, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 29, 43, 53, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 84, 92, 93, 94, 95, 96, 102, 105, 106, 108, 111, 113, 114, 115, 117, 118, 122.

Yûnus sûresi: 2 Âyet

15, 17.

Hûd sûresi: 1 Âyet

5.

Yusuf sûresi: 3 Âyet

1, 2, 3.

er-Ra'd sûresi: 5 Âyet

11, 13, 30, 31, 38.

el-Hicr sûresi: 6 Âyet

24, 49, 50, 88, 94, 95.

en-Nahl sûresi: 16 Âyet

1, 41, 42, 80, 81, 83, 91, 95, 96, 97, 106, 107, 108, 109, 110, 126.

el-İsrâ sûresi: 14 Âyet

53, 73, 76, 77, 80, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 110, 111.

el-Kehf sûresi: 2 Âyet

28, 109.

Meryem sûresi: 5 Âyet

59, 63, 78, 79, 80.

Tâ-hâ sûresi: 9 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 131.

el-Enbiyâ sûresi: 3 Âyet

101, 102, 103.

el-Hâc sûresi: 17 Âyet

1, 2, 3, 4, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 19, 38, 67, 68, 69, 70.

Mü'minûn sûresi: 5 Âyet

1, 2, 75, 76, 77.

Nûr sûresi: 31 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 27, 28, 29, 33, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 55, 58, 61, 62.

Furkân sûresi: 7 Âyet

7, 8, 27, 28, 29, 68, 80.

eş-Şuarâ sûresi: 3 Âyet

4, 197, 214.

el-Kasas sûresi: 13 Âyet

47, 48, 49, 50, 51, 56, 57, 61, 68, 85, 86, 87, 88.

el-Ankebût sûresi: 13 Âyet

1, 2, 3, 4, 8, 9, 10, 11, 51, 53, 54, 55, 60.

er-Rûm sûresi: 7 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.

Lokmân sûresi: 11 Âyet

6, 14, 15, 20, 21, 27, 28, 29, 31, 32, 34.

es-Secde sûresi: 3 Âyet

18, 19, 20.

el-Ahzâp sûresi: 24 Âyet

1, 2, 3, 4, 6, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 58, 84, 90, 94.

Sebe' sûresi: 2 Âyet

6, 34.

Fâtır sûresi: 1 Âyet

8.

Yâsîn sûresi: 15 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13,
14, 15.

Sâffât sûresi: 6 Âyet

19, 20, 21, 22, 23, 24.

Sâd sûresi: 14 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 28, 29,
30.

ez-Zümer sûresi: 8 Âyet

8, 9, 17, 23, 31, 53, 64, 67.

el-Mü'min sûresi: 1 Âyet

56.

Fussilet sûresi: 3 Âyet

22, 33, 44.

eş-Şûrâ sûresi: 10 Âyet

23, 27, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 51.

ez-Zuhruf sûresi: 3 Âyet

57, 58, 59.

el-Câsiye sûresi: 6 Âyet

7, 8, 9, 10, 11, 14.

el-Ahkâf sûresi: 8 Âyet

10, 15, 29, 30, 31, 32, 54, 55.

Muhammed sûresi: 1 Âyet

13.

el-Fetih sûresi: 5 Âyet

5, 11, 12, 13, 14.

el-Hucurât sûresi: 18 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13,
14, 15, 16, 17, 18.

50- Kâf sûresi: 10 Âyet

36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45.

et-Tûr sûresi: 1 Âyet

30.

en-Necm sûresi: 23 Âyet

33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42,
43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52,
53, 54, 55.

el-Kamer sûresi: 15 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49,
50, 51, 52.

e-Rahmân sûresi: 1 Âyet

29.

el-Hadîd sûresi: 3 Âyet

10, 16, 29.

el-Mücâdele sûresi: 17 Âyet

1, 2, 3, 4, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17,
18, 19, 20, 21, 22.

el-Haşr sûresi: 7 Âyet

1, 2, 3, 4, 6, 7, 9.

el-Mümtehine sûresi: 11 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12.

es-Sâf sûresi: 4 Âyet

1, 2, 3, 4.

62- Cum'a sûresi: 1 Âyet

11.

el-Munafikûn sûresi: 7 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.

el-Talâk sûresi: 1 Âyet

1.

Tahrîm sûresi: 1 Âyet

5.

el-Meâric sûresi: 10 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10.

el-Cin sûresi: 15 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15.

el-Müzzemmil sûresi: 10 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 20.

el-Müddessir sûresi: 12 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17.

el-Kiyame sûresi: 10 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6, 16, 17, 18, 19.

el-İnsan sûresi: 4 Âyet

7, 8, 9, 10.

el-Murselat sûresi: 5 Âyet

46, 47, 48, 49, 50.

en-Naziât sûresi: 3 Âyet

42, 43, 44.

Abese sûresi: 12 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12.

82- İnfîtâr sûresi: 3 Âyet

6, 7, 8.

el-Mutaffifîn sûresi: 6 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6.

el-Gaşiye sûresi: 2 Âyet

21,22.

el-Fecr sûresi: 2 Âyet

15, 20.

el-Beled sûresi: 10 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10.

el-Leyl sûresi: 2 Âyet

17, 21.

ed-Duhâ sûresi: 11 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11.

el-Alak sûresi: 14 Âyet

6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19.

el-Kadr sûresi: 5 Âyet

1, 2, 3, 4, 5.

ez-Zilzâl sûresi: 2 Âyet

7, 8.

el-Adiyât sûresi: 11 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11.

e-Tekâsur sûresi: 8 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

Hümeze sûresi: 9 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9.

Maûn sûresi: 7 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.

Kevser sûresi: 3 Âyet

1, 2, 3.

Kâfirûn sûresi: 6 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6.

Mesed sûresi: 5 Âyet

1, 2, 3, 4, 5.

İhlâs Sûresi: 4 Âyet

1, 2, 3, 4.

Felak Sûresi: 5 Âyet

1, 2, 3, 4, 5.

Nâs Sûresi: 6 Âyet

1, 2, 3, 4, 5, 6.

Toplam: 88 Sûrede 1093 Âyet.

EK: 2

Mekkî ve Medenî sûrelerin Mushaftaki sıralaması ile nüzûl sırasına göre sûreleri ayırıp sıralayan Melik Fuad, Hazîn, Tabresî, Suyûtî, Hüseyin ve İkrime, İbn Abbas, Cabîr b. Zeyd, Derveze ve Theodor Nöldeke nüzûl sıralamasının tablo halinde verilmesi:

MEKKÎ SÛRELERİN NÜZÛL SIRASI

Sûre İsimleri	Mushaf Tertib	Melik Fuad	Hâzin	Tabresî	Suyûtî	Hüseyin ve İkrime	İbn Abbas	Cabir b. Zeyd	Derveze	Theodor Nöldeke
Alak	96	1	1	1	1	1	1	1	2	1
Kalem	68	2	2	2	2	2	2	2	3	18
Müzzemmil	73	3	3	3	3	3	3	3	4	23
Müddessir	74	4	4	4	4	4	4	4	5	2
Fatiha	1	5	-	-	-	-	-	5	1	48
Mesed	111	6	5	5	5	5	5	6	6	3
Tekvir	81	7	6	6	6	6	6	7	7	27
A'la	87	8	7	7	7	7	7	8	8	19
Leyl	92	9	8	8	8	8	8	9	9	10
Fecr	89	10	9	9	9	9	9	10	10	35
Duhâ	93	11	10	10	10	10	10	11	11	13
İnşirah	94	12	11	11	11	11	11	12	12	12
Asr	103	13	12	12	12	12	12	13	13	21
Adiyât	100	14	13	13	13	13	13	14	14	30
Kevser	108	15	14	14	14	14	14	15	15	5
Tekâsür	102	16	15	15	15	15	15	16	16	8
Maûn	107	17	16	16	16	16	16	17	17	7
Kâfirûn	109	18	17	17	17	17	17	18	18	45
Fil	105	19	18	18	18	18	18	19	19	9
Felak	113	20	16Md	19	19	19	19	20	20	46
Nas	114	21	17Md	20	20	20	20	21	21	47
İhlâs	112	22	19	21	21	21	21	22	22	44
Necm	53	23	20	22	22	22	22	23	23	28
Abese	80	24	21	23	23	23	23	24	24	17
Kadr	97	25	22	24	24	24	24	25	25	14
Şems	91	26	-	25	25	25	25	26	26	16
Buruc	85	27	23	26	26	26	26	27	27	22
Tin	95	28	24	27	27	27	27	28	28	20
Kureyş	106	29	25	28	28	28	28	29	29	4
Karia	101	30	26	29	29	29	29	30	30	24
Kiyame	75	31	27	30	30	30	30	31	31	36
Hümeze	104	32	28	31	31	31	31	32	32	6
Mürselat	77	33	29	32	32	32	32	33	33	32
Kâf	50	34	30	33	33	33	33	34	34	54
Beled	90	35	31	34	34	34	34	35	35	11
Tarık	86	36	32	35	35	35	35	36	36	15
Kamer	54	37	33	36	36	36	36	37	37	19
Sâd	38	38	34	37	37	37	37	38	38	59
A'râf	7	39	35	38	38	-	38	39	39	87

Sûre İsimleri	Mushaf Tertib	Melik Fuad	Hâzin	Tabresî	Suyûtî	Hüseyin ve İkrime	İbn Abbas	Cabir b. Zeyd	Derveze	Theodor Nöldeke
Cin	72	40	36	39	39	38	39	40	40	62
Yâsîn	36	41	37	40	40	39	40	41	41	60
Furkân	25	42	38	41	43	40	41	42	42	66
Fâtır	35	43	39	42	42	41	42	43	43	86
Meryem	19	44	40	43	41	-	43	44	44	58
Tahâ	20	45	41	44	44	42	44	45	45	55
Vâkıa	56	46	42	45	45	43	45	46	46	41
Şuârâ	26	47	43	46	46	44	46	47	47	56
Neml	27	48	44	47	47	45	47	48	48	68
Kasas	28	49	45	48	48	46	48	59	49	79
İsrâ	17	50	46	49	49	47	49	50	50	67
Yunus	10	51	47	50	50	48	50	51	51	84
Hûd	11	52	48	51	51	49	51	52	52	75
Yusuf	12	53	49	52	52	50	52	53	53	77
Hicr	15	54	50	53	53	51	53	54	54	57
En'âm	6	55	51	54	54	52	54	55	55	89
Sâffât	37	56	52	55	55	53	55	56	56	50
Lokman	31	57	53	56	56	54	56	57	57	82
Sebe'	34	58	54	57	57	55	57	58	58	85
Zümer	39	59	55	58	58	56	58	59	59	80
Mü'min	40	60	56	59	59	57	59	60	60	78
Fussilet	41	61	57	60	60	59	60	61	61	71
Şurâ	42	62	58	61	61	60	61	69	62	83
Zuhruf	43	63	59	62	62	61	62	62	63	61
Duhân	44	64	60	63	63	58	63	63	64	53
Câsiye	45	65	61	64	64	62	64	64	65	72
Ahkâf	46	66	62	65	65	63	65	65	66	88
Zariyât	51	67	63	66	66	64	66	66	67	39
Gaşiye	88	68	64	67	67	65	67	67	68	34
Kehf	18	69	65	68	68	66	68	68	69	69
Nahl	16	70	66	69	69	67	69	72	70	73
Nuh	71	71	67	70	70	68	70	73	71	51
İbrahim	14	72	68	71	71	69	71	-	72	76
Enbiyâ	21	73	69	72	72	70	72	71	73	65
Mü'minun	23	74	70	73	73	71	73	75	74	64
Secde	32	75	71	74	74	72	74	70	75	70
Tûr	52	76	72	75	75	73	75	74	76	40
Mülk	67	77	73	76	76	74	76	76	77	63
Hakka	69	78	74	77	77	75	77	77	78	38
Meâric	70	79	75	78	78	76	78	78	79	42
Nebe	78	80	76	79	79	77	79	79	80	33
Naziât	79	81	77	80	80	78	80	80	81	31
İnfitâr	82	82	78	81	81	80	81	81	82	26
İnşikâk	84	83	79	82	82	79	82	82	83	29
Rûm	30	84	80	83	83	81	83	83	84	74
Ankebut	29	85	81	84	84	82	84	84	85	81
Mutaffifun	83	8622	82	85	85	1Md	85	85	86	37

MEDENÎ SURELERİN NÜZÛL SIRASI²⁹⁷

Sûre İsimleri	Mushaf Tertib	Melik Fuad	Hâzin	Tabresî	Suyûtî	Hüseyin ve İkrime	İbn Abbas	Cabir b. Zeyd	Derveze	Theodor Nöldeke
Bakara	2	1	1	1	1	2	1	1	1	1
Enfâl	8	2	2	2	2	4	2	3	2	5
Al-i İmran	3	3	3	3	3	3	3	2	3	7
Ahzâp	33	4	4	4	4	5	4	4	6	13
Mümtehine	60	5	5	5	5	7	5	6	20	20
Nisâ	4	6	6	6	6	8	6	-	7	10
Zelzele	99	7	7	7	7	9	7	-	91Mk	25Mk
Hadîd	57	8	8	8	8	10	8	-	21	9
Muhammed	47	9	9	9	9	11	9	-	8	6
Ra'd	13	1	10	10	10	12	10	-	87Mk	90Mk
Rahmân	55	10	11	11	11	13	11	-	89Mk	43Mk
İnsan	76	11	12	12	12	14	12	-	90Mk	52Mk
Talak	65	12	13	13	13	15	13	-	9	11
Beyyine	98	13	14	14	14	16	14	-	10	2
Haşr	59	14	15	15	15	17	15	-	4	12
Nûr	24	15	19	17	17	19	17	8	11	15
Hacc	22	16	20	18	18	20	18	9	88Mk	17
Münafikun	63	17	21	19	19	21	19	10	12	14
Mücadele	58	18	22	20	20	22	20	11	13	16
Hucurât	49	19	23	21	21	23	21	12	14	22
Tahrîm	66	20	24	22	26	24	22	13	15	19
Teğabun	64	21	27	24	24	27	24	15	16	3
Saff	61	22	25	25	25	25	25	16	17	8
Cumuâ	62	2324	26	23	23	26	23	14	5	4
Fetih	48	25	28	26	22	28	26	17	18	78
Mâide	5	26	30	27	27	6	27	5	19	24
Tevbe	9	27	29	28	28	29	28	18	22	23
Nasr	110	28	18	16	16	18	16	7	23	21

²⁹⁷ bkz. el- Hâzin, *Lubâbu't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzil*, I, 9-10; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 29-30, 80; ed-Derveze, *Sîretu'r-Resûl*, II, 135, III, 13; Okumuş, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu, M. İzzet Derveze Örneği*, s. 269.

BİBLİYOGRAFYA

ALBAYRAK, Hâlis,

Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine (Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri), İstanbul, 2009.

el-BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud el-Ferra eş-Şafî,

Maâlimi't-Tenzîl Beyrut, 1987.

el-BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail,

Sahih-i Buhârî, Beyrut, h. 1431.

ÇAKAN, İsmail Lütfi,

Hadis Usûlü, İstanbul, 1993.

CERRAHOĞLU, İsmail,

Tefsir Usûlü, Ankara, 2008.

Tefsir Tarihi, Ankara, 2005.

ÇETİNER, Bedrettin,

Fatihadan Nasâ Esbâb-ı nüzûl, İstanbul, 2006.

ed-DEHLEVÎ, Şah Veliyullah,

el- Fevzu'l-Kebir fî Usûli't-Tefsir, Beyrut, 1987.

DEMİR, Ekrem,

Muhammaed İzzet Derveze'nin Kur'ân'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi,

Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara, 2006.

DEMİRCİ, Muhsin,

Tefsir Usûlü, İstanbul, 2009.

Esbâb-ı Nüzûl, DİA, TDV, İstanbul, 1995.

ed-DERVEZE, Muhammed İzzet,

et-Tefsiru'l-Hadîs Tertibu's-Suver Hasebû'n-Nuzûl, Tunus, 2008.

Kur'ân Cevap Veriyor, çev. Abdullah Baykal, İstanbul, 1988.

Kur'ân'ı Anlamada Usûl (el-Kur'ânu'l-Mecid), çev. Vahdettin İnce, İstanbul, 2008.

Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı (Sîretu'r-Resûl/Asru'n-Nebi),

çev. Mehmet Yolcu, İstanbul, 1989.

EBÛ DAVUD, Süleyman b. Eşas es-Sicistanî,

es-Sunen, thk. Muhammed Abdulazim b. el-Hâlidî, Beyrut, 2001.

EROĞLU, Ali,

- el-Hâzin**, DİA, TDV, İstanbul, 1993.
- FAYDA, Mustafa,
İbn Sa'd, DİA, TDV, İstanbul, 1999.
İbn Hişam, DİA, TDV, İstanbul, 1999.
- FERİD, Mustafa Süleyman,
Muhammed İzzet Derveze ve Tefsiru'l- Kur'âni'l-Kerim, Riyad, 1414/1993.
- el-FİRUZÂBADÎ, Mecdeddin Muhammed b. Yakup,
el-Kamusu'l-Muhît, Beyrut, 2003.
- GÜNGÖR, Mevlut,
el-Beğavî, DİA, TDV, İstanbul, 1992.
- HAMMADE, Hüseyin Ömer,
Muhammed İzzet Derveze, Şam, 1983.
- el-HAZİN, Alauddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Beğdadî,
Lubâbu't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl, thk. Muhammed Ali Şahin, Beyrut, 1415.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdulmelik,
es-Siretû'n-Nebeviyye, thk. Mustafa es-Seka, İbrahim Ebyari, Abdulhafız Selbi, 2004, Beyrut.
- İBN KESİR, Ebû'l-Feda İsmail b. Ömer,
Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm, thk. Sami b. Muhammed Selame, 1999.
- İBN MANZUR,
Lisânu'l-Arab, Beyrut, trs.
- İBN SA'D, Muhammed Ebû Abdullah el-Basrî,
Kitâbu't-Tabakâti'l-Kubrâ, (thk. İhsan Abbas), Beyrut, 1968.
- İBN TEYMİYE,
Mukaddime fî Usûli't-Tefsir, thk. Adnan Zerzur, Beyrut, 1972.
- el-İSFAHÂNÎ, Huseyn b. Muhammed,
Mufredât fî Garibi'l- Kur'ân, Dimeşk, Beyrut, 1992.
- el-KÂDÎ, Abdulfetah,
Esbâbû'n-Nüzûl, trc. Salih Akdemir, Ankara, 1986.
- KANDEMİR, M. Yaşar,
el-Müslim, DİA, TDV, İstanbul, 2005.
Ebû Davud, DİA, TDV, İstanbul, 1994.

KARAMAN, Hayrettin, ÇAĞRICI, Mustafa, DÖNMEZ, İBRAHİM, Kafi, GÜMÜŞ, Sadrettin,

Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Ankara, 2007.

KOÇYİĞİT, Talât,

Hadîs Usûlü, Ankara, 1998.

KURŞUN, Zekeriya,

ed-Derveze, DÎA, TDV, İstanbul, 1994.

MANSUR, Ali Nasif,

et-Tacu'l-Camiu li'l-Usûlî fi Ehâdisi'r-Resûl, Beyrut, 1962.

MENNÂU'l-Kattân,

Mebâhîs fi Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 1998.

M. MUSTAFA, el-A'zamî,

el-Buhârî, DÎA, TDV, İstanbul, 1992.

MUSTAFA, Ünver,

Tefsir Üsûlunde Mekkî-Medenî İlmi, Yayınlanmamış doktora tezi, Samsun, 1998.

Kur'ân'ı Anlamada Siyakın Rolü, 1996.

el-MÜSLİM, b. Haccac,

Sahih-i Müslim, thk. Halil b. Me'mun Şeyha, Beyrut, 2010.

OKUMUŞ, Mesut,

Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu, M. İzzet Derveze Örneği, Ankara, 2009.

ÖZAYDIN, Abdulkerim,

İbn Kesîr, DÎA, TDV, İstanbul, 1999.

SALÎH, Abdulkadir Muhammed,

et-Tefsir ve'l-Mufessirûn fi Asri'l-Hadis, Beyrut, 2003.

es-SABUNÎ, Muhammed Ali,

et- Tıbyân fi Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, h.1408.

SERİNSU, Ahmed Nedim,

Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb- ı Nüzûlün Rolü, İstanbul, 1994.

es-SUYUTÎ, Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekir,

Lubâbu'n-Nukûl fi Esbâb-ı Nüzûl, Beyrut, 2007.

el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 2006.

- Tedribu'r-Râvî fî Şerhî Takribî Nevevî**, thk. Abdurrahman Muhammed, Beyrut, 2009,
- er-RAZÎ, Zeyneddin Muhammed b. Ebî Bekir Abdulkadir,
Muhtaru's-Sâhah, thk. Şihabuddin Ebû Amr, 2009.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr,
Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Âyi'l-Kur'ân, 2000.
- et-TABRESÎ, Ebî Ali el-Fadl b. Hasan,
Mecmau'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kurân, Beyrut, 1995.
- et-TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa b. Sevre,
es-Sünen, Beyrut, 2002.
- el-VAHİDÎ, İmam Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed, en-Nisaburî,
Esbâbu'n- Nüzûl, Beyrut, 2009
- YILDIRIM, Suat,
Anahatlarıyla Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş, İstanbul, 2009.
- YOLCU, Mehmet,
Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı (Sîretu'r-Resûl/Asru'n-Nebi), İstanbul, 1989
- ez-ZEMAHŞERÎ, Muahammed b. Ömer,
el-Keşşâf an Hâkaiki'l-Gavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Tenzîl, Beyrut, 2008.
- ez-ZERKÂNÎ, Muhammed Abdulazim,
Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 2005.
- ez-ZERKEŞÎ, Bedruddin b. Muhammed b. Abdullah,
el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 2005.